

SIMPOZION

**COMUNICĂRILE CELUI DE AL XIII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA**

(GIULA, 29–30 NOIEMBRIE 2003)

GIULA, 2004

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Tiberiu Herdean

Publicație subvenționată de:
Ministerul Învățământului
Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul I, Budapesta
Autogovernarea Minoritară Română – Sectorul II, Budapesta
Ministerul Patrimoniului Culturii Național
Fondul Cultural Național

ISBN 963 86530 19

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Conștantin Mălinaș</i> : Sărbătorirea Bicentenarului Emanuil Gojdu	9
<i>Maria Berényi</i> : 150 de ani de la nașterea memorandistului Aurel Suciu, originar din Chitighaz	31
<i>Grigore Ploeșteanu</i> : Aspecte ale receptării operei lui Dimitrie Cantemir la maghiari (Secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)	49
<i>Cornel Sigmirean</i> : Istoria elitelor românești din transilvania în Istoriografia postcomunistă	66
<i>Eugen Glück</i> : Contribuții cu privire la istoria românilor uniți din nord-estul Ungariei	68
<i>Elena Csobai</i> : Comunitatea românească din Bedeu și Micherechi pe baza cercetărilor demografice	107
<i>Elena Rodica Colta</i> : Date și documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz	114
<i>Gheorghe Santău</i> : Despre unificarea europeană	130
<i>Liana Pop</i> : Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj	153
<i>Maria Marin</i> : Locul graiurilor românești din Ungaria în structura dialectală a dacoromânei	162
<i>Ana Borbély</i> : Relația dintre biserică și menținerea limbii minoritare	181
<i>Emilia Martin</i> : Alimentația tradițională a românilor din Ungaria	193
<i>Dr. Stella Nikula</i> : File din „Codul bunelor maniere” al românilor din Ungaria	203
<i>Ana Hoțopan</i> : Viața erotică la românii din Micherechi	218

Cuvînt de deschidere

Stimați Oaspeți, Dragi Colegi!

Doresc să vă mulțumesc că ați răspuns atât de generos invitației de a participa la a XIII-ea ediție a Simpozionului nostru. Iată au trecut 10 ani de când ne-am constituit Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria. Am pornit la drum cu dorința – dar și cu ambiția – de a reflecta viața tradițională, istorică cu tradiții seculare a comunității românești din Ungaria. Aspirația intelectualilor români din această țară în ultimul deceniu al secolului al XX-lea de a avea un Institut propriu era legitimată de remarcabilul potențial creator existent azi pe aceste meleaguri, potențial ilustrat prin numărul cărților care au apărut pînă acum. Am dorit să instituționalizăm eforturile disperate ale predecesorilor noștri ca printr-un Institut să se reunească toate forțele intelectuale. Proiectul nostru în 1993 nu a apărut din senin, ci a fost anticipat de o serie de preocupări mai vechi sau mai noi. Institutul urma să devină un seismograf atent al vieții culturale a românilor din Ungaria. Am pornit la drum plini de optimism, dar și conștienți de dificultățile – nu puține care ne așteaptă. Am crezut că cadrul instituționalizat care a lipsit înainte de 1993, o să ne aducă stabilitate financiară absolut necesară unor proiecte temeinice și de lungă durată. Cînd vorbeam pe parcursul timpului despre criză, nu era una de creație, ci una financiară, generată de subfinanțarea actului cultural. Într-un asemenea context nefavorabil, apariția unui Institut reprezintă un semn clar a vitalității. Pe baza experienței celor 10 ani, ca director al Institutului pot să declar, că e bine să ai aliați de nădejde pe care te bizui și cu care să poți întreprinde o acțiune, susține o luptă. Spre norocul meu sînt înconjurată de o mică grupă de cercetători cu inițiative și activități fecunde, în proiecte realizabile, promițătoare. În acest deceniu am putut să fiu consecventă în multe lucruri mulțumită încrederii, ajutorul colegilor mei. Mulțu-

mesc și colegilor din România, care la fiecare dată au răspuns cu generozitate la solicitările noastre.

Am convingerea că nu există o dorință mai nobilă unui creator, cercetător decît aceea de a se face exponentul spiritului comunității în mijlocul căreia s-a născut și, totodată, de a contribui cu talentul și concepția sa, prin munca sa creatoare la înălțarea, bunăstarea și împlinirea națiunii sale. Institutul în cei zece ani de existență a încercat să fie un promotor al căutărilor creatoare, inovatoare. Aici se pun eforturi pentru o autocercetare, o autocunoaștere, să primim răspunsul: „la cine sîntem noi?” Cu cercetările noastre în acești zece ani am parcurs o călătorie spre noi înșine. Noi cei ce, prin vîrstă, ne putem socoti fii ai sîngerosului secol al XX-lea, cei ce am trăit multe din actele, faptele, evenimentele acelu secol, nu putem da uitării cele trăite de noi, de apropiații, de semenii noștri. Îndeosebi ca oameni ai cuvîntului, avem o datorie a întreținerii, a cultivării memoriei, a consemnării amintirilor. Pierderea istoriei individuale, ca și a istoriei naționale, înseamnă în fapt pierderea conștiinței de sine și deci pierderea identitară. Patrimoniul identitar reprezintă suma valorilor istorice, spirituale, morale, creatoare, tradiționale. El este coloana vertebrală a personalității individuale ca și a identității naționale. Valorile identitare sînt cele pe care le-am creat în mersul nostru prin istorie din cele mai vechi timpuri și care ne reprezintă în prezent și pînă în posteritate. Acestea sînt valori perene, alcătuint cadru nostru genetic identitar. Ansamblul acestori valori reprezintă ceea ce numim cultură. Paralel cu procesul deja obiectiv de globalizare și de uniformizare a lumii, avem datoria de a ne focaliza atenția și acțiunea asupra consolidării elementelor perene, a valorilor identitare.

Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria este o instituție de specialitate, avînd drept obiectiv cunoașterea, păstrarea și promovarea tradițiilor, în contextul dezvoltării culturii naționale. Nici o clipă nu putem renunța la moștenirea noastră culturală. O renaștere națională a unei etnii nu poate exista fără o redeșteptare culturală. În corul culturilor intonăm o voce specifică și cu demnitate. Aceasta ar fi vocea noastră emancipatoare prin care producem un discurs multicultural: dorim să fim recunoscuți în diferen-

ța noastră specifică, oricare ar fi ea. Multiculturalismul, în genere, pretinde ca idealurile culturale sînt circumscrise de tradițiile locale, de trăsături psihologice distincte ale comunităților regionale și naționale. Multiculturaliștii insistă ca toate culturile trebuie să se bucure de egalitate, integritate, de respect, să nu fie marginalizate, reduse la tăcere de culturi mari și dominante. Căci toate culturile au ceva de spus pentru toate ființele umane, fiecare cultură își are locul său bine stabilit, iar regăsirea vocii proprii este condiția de a atinge o identitate culturală autentică.

Cercetările, publicațiile Institutului pun în valoare zestrea culturală, crezul în tradițiile noastre. Aducem mărturiile ființei proprii și ale conviețuirii. Simpozionul constă într-o serie de manifestări menite să contribuie la promovarea activităților organizației noastre. Simpozionul în plus este un prilej de simțire românească. În cei zece ani, într-un anumit sens am reușit să facem ca Institutul să devină un centru: cadrul acelor dezbateri privind viața publică, îndreptîndu-ne privirea spre „celălalt”, care trăiește alături de noi. Ștefan Aug. Doinaș spune printre altele în eseuul său intitulat *Eu și celălalt*. „Există o dimensiune socială a omului, pe care nimeni nu mai poate s-o nege astăzi. O voi numi socialitate, și mă voi întreba înainte de orice dacă ea este absolut necesară individului uman. Întrebare pur retorică: omul se naște într-o societate care-i preexistă, despre care se poate susține că-i este – ca și familia – un fel de matrice spirituală, un spiritualis uterus ar zice Toma din Aquino. Această societate îndeplinește astfel o dublă funcție: integratoare (datorită căreia individul află în mijlocul semenilor săi ceea ce-i lipsește lui însuși și, astfel se realizează mai ușor pe sine) și umanizatoare (în sensul că omul devine om adevărat numai dezvoltînd niște activități specifice – intelectuale, afective, volitive – al căror teren de manifestare este, fără nici un dubiu, socialul). Amîndouă aceste funcții ale socialității umane pun o problemă – problemă etică, în primul rînd: aceea a alterității, a raportului individual dintre Eu și Celălalt. Dacă este adevărat că numai viața socială îl face pe individ să beneficieze de experiența celorlalți, nu e mai puțin adevărat că, în cadrul raporturilor interindividuale, fiecare om se confruntă cu semenul său, fiecare ego întîlnește și intră în

relație cu un alter ego. Conflict? Fără îndoială. Și, mai ales, conflict esențial pentru lumea noastră. Dar în același timp, un conflict care devine un adevărat examen moral al socialității omului. Îl putem ocoli? Nicidecum. Întâlnirea cu Celălalt este proba de foc a existenței noastre..." Eu și colegii mei în orice caz ne dorim și în viitor un Institut unde domină socialitatea, un Institut care să reflecte valorile majore a acestei comunități și care să supraviețuiască cât mai mult timp.

Cu aceste gânduri declar deschise lucrările Simpozionului.

Giula, 29 noiembrie 2003

Maria Berényi

Constantin Mălinaș

Sărbătorirea Bicentenarului Emanuil Gojdu

Comemorarea lui Emanuil Gojdu, în anul bicentenarului (1802–2002), e reprezentativă și dă imaginea creșterii extraordinare, pe care a dobândit-o acest subiect în România și Ungaria, începând aproximativ din anul 1995 (după studiul dr. Gheorghe Santău și cartea dr. Maria Berényi, care au relansat subiectul) și cu șansă de a mai crește în viitor, până când spiritul moștenirii Gojdu se va respecta și se va liniști, prin rezolvări înțelepte în și între cele două țări. Publicațiile apărute în anul bicentenarului dau merindea Gojdu, de care avem nevoie, pentru a reconstrui subiectul și a nu-l lăsa din minte și din mână, în umbra uitării. Acțiunea decisă, cu care subiectul Gojdu a fost ridicat și recuperat din uitarea umbroasă, în care stătea de o jumătate de secol, a avut o extensie progresivă de peste un deceniu, care s-a mărit deodată în anul bicentenarului, dobândind amploare și profunzime. Exprimarea Gojdu în acest an s-a făcut în planuri paralele și simultane, dobândind mai multe paradigme, complementare între ele: **culturală, diplomatică, științifică** (în special universitară), **editorială și eclesială**. Densitatea manifestărilor, soliditatea suportului instituțional, pluralitatea participanților și marca personalităților implicate au dat anului Gojdu o creștere spectaculoasă, care a început mai moderat la Giula (2 februarie 2002), dar a continuat tumultuos și amplu la Budapesta (9–10 februarie), apoi la Oradea, Sibiu, Târgu Mureș, pentru a finaliza apoteotic la Budapesta (26 octombrie) și academic la București (30 octombrie 2002). În paralel a crescut plaja discuțiilor diplomatice, care au condus la o abordare nouă a subiectului Gojdu, de către cele două guverne social-democrate. Astfel s-a ajuns la **recunoașterea subiectului, ca existent, și real, de către guvernul maghiar** și la includerea lui pe agenda discuțiilor oficiale bilaterale. Ceea ce a însemnat un mare progres, refuzat anterior de guvernările precedente de la Budapesta, a însemnat un mare pas înainte către adevăr și justiție. Din acel moment în evoluția

subiectului Gojdu și în special a rezolvării Fundației Gojdu, practic s-au format două planuri. Unul este planul politic și diplomatic, prin care cele două guverne, român și maghiar, încearcă să găsească soluții pentru a folosi spiritul și modelul Gojdu ca temei pentru comunicarea dintre cele două țări și popoare, la standardele europene, creând în acest scop chiar o instituție nouă, de spirit gojdist, care va fi susținută financiar de către cele două guverne.

Al doilea este planul juridic și în special planul civil, prin care urmașii caută rezolvarea moștenirii Fundației Gojdu, ca un **subiect de drept privat**, recuperat de către beneficiarii virtuali, așa cum a fost și este în realitate. Rămânem la părerea, de mai mulți și de mai multe ori exprimată, că rezolvarea pe care o susținem și o așteptăm, ca fiind cea mai motivată și cea justiciară, nu poate fi decât în sensul fundamental al fericitului testator și întemeietor de la 1869, așa cum a fost trasată prin **Testamentul lui Emanuil Gojdu**, care a fost destul de frecvent tradus și republicat, pentru a fi pe deplin cunoscut beneficiarilor și adversarilor săi.

Bicentenarul Emanuil Gojdu a început la Giula

Sîmbătă, 2 februarie 2002, la sediul Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria, la Giula, s-au adunat mai mult de șaiszeci de persoane, între care și membrii Fundației corale „**Pro Musica**”, pentru a da semnalul de început a manifestărilor prin care pe parcursul acestui an se va sărbători aniversarea bicentenarului nașterii mecenatului român Emanuil Gojdu (1802–1870), atât de organic recunoscut antum și postum, ca fiind cel mai generos român din Imperiul Austro-Ungar, și cel mai cugetat, pentru a face bine în posteritate neamului său.

În acest scop Emanuil Gojdu a format testamentar o fundație, care s-a dezvoltat continuu și din care, în perioada 1870–1918 s-au acordat 4.455 de burse și ajutoare pentru studenți și elevi români, de confesiune ortodoxă, în valoare totală de 1.117.292 florini și 1.481.458 coroane. De asemenea s-au acordat 928 de ajutoare ocazionale, în valoare de 80.409 florini și de 344.442 coroane.

Sumele acestea, uriașe în sine, cât și prin efectul deșteptării de conștiință la tineretul român, reflectă numai o parte din potențialul bancar al Fundației „**Gojdu**”, la care se adaugă averile imobiliare din Budapesta (Curtile Gojdu), din Cluj și Oradea, care însă s-au pierdut, sau sunt pe cale de a se pierde, din abuz și indolență. Ca să înțelegem exemplar efectul pozitiv îndelungat al Fundației „**Gojdu**”, este probabil destul să amintim că printre bursierii săi s-au numărat tinerii români de odinioară **Victor Babeș, Valeriu Braniște, Octavian Goga, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș, Traian Vuia, Aurel Lazăr, Dumitru Lascu, Nicolae Zigre, Aurel Vlad, Teodor Neș** sau **Petru Groza**. Putem spune că generozitatea prospectivă a marelui mecenat a îndreptat zodii favorabile pentru destinul câtorva mii de tineri români, care fără acel sprijin s-ar fi pierdut în neant.

Cunocând marea însemnătate a direcției deschise de Emanuil Gojdu pentru tineretul român, pe care l-a sprijinit și antum cu asiduitate, făcând din casele sale din Budapesta un club al întâlnirilor proverbiale, am răspuns la invitația primită și ne-am dus la Giula cu un sentiment de solidaritate și totodată de curiozitate, ca să vedem și să înțelegem ce mai înseamnă Emanuil Gojdu pentru românii de azi și cu atât mai mult, pentru românii de mâine din Ungaria.

Și am înțelege că înseamnă foarte mult și că modelul de viață, de gândire și de acțiune al lui Emanuil Gojdu este foarte viu și este productiv.

Din partea gazdelor, deschiderea a făcut-o Domnul Tiberiu Boca, redactor al emisiunii de limbă română „Ecranul nostru” de la Televiziunea Maghiară din Seghedin. Omagiind în cuvinte calde memoria marelui înaintaș, al cărui portret pe pânză îl aveam în față, a transmis acel fior de început, pe care-l așteptam cu toții și care a concentrat atenția pe mesajul principal al întâlnirii:

„– Ne-am adunat astăzi pentru că peste o săptămână vom sărbători, mai exact la 9 februarie, cel puțin după talia cercetărilor de astăzi, vom sărbători două sute de ani de la nașterea marelui om de cultură Emanuil Gojdu, la Oradea.

Probabil că, dacă, în aceste condiții sociale și politice se pronunță acest

nume, toată lumea se gândește mai degrabă la faimoasa sa fundație și la acele imobile, care există la Budapesta. Și probabil cu ocazia acestui bicentenar, multă lume o să-l sărbătorească pe cel care a fost Emanuil Gojdu din acest punct de vedere. Cred eu, însă, că noi românii din Ungaria poate avem un argument modest în plus ca să-l cinștim. Pe lângă faptul că ne aducem aminte cu mare nostalgie și cu mare mândrie la ceea ce a realizat, pe plan politic, pe plan cultural, dar poate că el fiind și trăind întotdeauna în minoritate, poate ne poate servi nouă, dacă vreți, un model actual, accesibil și astăzi, pentru acest trai, această situație de minoritate. Vă propunem acum, câteva puncte de reper, ca să-l înțelegem mai bine și să-l cunoaștem mai bine pe Emanuil Gojdu. Mai întâi, pentru că Emanuil Gojdu s-a născut într-o familie macedo-română, cred ca-r fi bine să vorbim despre aspectele și particularitățile acestei etnii macedo-române. Pentru a face acest lucru, îl invit pe Domnul Adrian Șimon, directorul Direcției județene din Arad pentru cultură, culte și patrimoniul cultural național, care are experiență și date despre această etnie. Apoi o să continuăm cu un film, iar la capăt o să o ascultăm pe Doamna Maria Berényi."

În esență avem aici mesajul și structura întâlnirii de la Giula, înainte mergătoare cu o săptămână față de data nașterii lui Emanuil Gojdu, ceea ce îmi pare foarte interesant, căci e o acțiune care combate manierismul cultural al căderii pe fatalismul cifrelor rotunde și e o mărturie a amintirii despre Emanuil Gojdu nu numai la aceste cifre, ci și în jurul lor, chiar în permanență.

Apoi se vede dorința de modele culturale, ceea ce este o caracteristică, a comunităților viguroase, cu conștiință puternică a identității de sine, care caută să meargă pe drumul sigur al înaintașilor, ca să-și poată asigura viitorul. Aceasta a și fost sensul întâlnirii de la Giula, cu caracter preliminar și specific. Trebuie să spunem că vorbirea Domnului Adrian Șimon a fost și documentată și emoțională, rostită în macedo-română și daco-română, cu o retorică prietenească admirabilă, cu care a restaurat imaginea aromânilor, ca a unor supra-români care în veacul trecut au urcat din sud și au întemeiat colonii bogate de negustori în principalele orașe ale Ungariei, contribuind la bogăția țării și plătind integral lucrări publice, cum a fost celebrul „Pod cu lanțuri” de peste Dunăre

(1842). De această stirpe a fost și familia Gojdu.

În continuare a fost prezentat filmul de televiziune „**Mecenații**”, un excurs documentar privind-l pe Emanuil Gojdu, realizat în urmă cu mai mulți ani de echipa condusă de către Tiberiu Boca, pe un scenariu de Maria Berényi și preotul budapestan Marius Maghiaru. Cu text exact și emoțional, activ și bine servit de imaginea-document, sau de imaginea-reportaj, filmul are foșnetul memorial al unui subiect deopotrivă nostalgic și incendiar, ceea ce s-a văzut și din aplauzele stârnite în sală. La urmă, Doamna dr. Maria Berényi, autor al celei mai documentate cărți despre subiect („**Istoria Fundației Gojdu**”, 1870–1952, Budapesta, 1995, 135 p.) a portretizat, folosind tehnica documentului și a citatului caracteristic, ceea ce a făcut ca evocarea să fie foarte vie. Pentru crezul testamentar al lui Emanuil Gojdu, pentru vizionarismul lui politic, din acele timpuri, a încheiat cu un citat, care azi sună ca un apel de trezire la realitate:

„– Căci națiunile sunt vizate una la alta, în bine și rău. Când piere maghiarul, piere românul și viceversa. Amândouă sunt națiuni mici, dar sunt forte. Ambele sunt strâmtorate între colosul german și colosul rus. Dar dacă vom ține strâns laolaltă și vom da piept cu puteri unitare, cu rusul și neamțul, nu vom pieri cu una, două!”

Cu acestea și cu multe altele, mai de amănunt, m-am întors de la Giula, unde s-a petrecut debutul manifestărilor din ceea ce numim „**Anul bicentenarului Emanuil Gojdu**”, ca un preambul și ca o fereastră pentru ceea ce va urma la Budapesta, apoi la Oradea, și așa mai departe, la Sibiu, la Lugoj și la Tinca, pe unde mai viețuiește umbra de memorie a marelui mecenat, născut în spiritul de toleranță și conviețuire din Oradea de atunci și de acum, unde un Colegiu Național îi poartă numele și mesajul educativ pentru tineretul studios de azi și de mâine.

Emanuil Gojdu – un român european

Manifestările din „**Anul bicentenarului Emanuil Gojdu**”, începute în 2 februarie la Giula, au continuat sâmbătă, 9 februarie, prin

simpozionul amplu româno-român, organizat de către Fundația „**Emanuil Gojdu**” de la Sibiu, la Centrul Cultural al României de la Budapesta, sub patronajul Ambasadei României și cu participarea principalilor exponenți și a unui numeros public, din partea comunității românești din Ungaria.

Deși foarte lung, simpozionul a fost înălțător, iar participarea excepțională, arătând importanța pe care partea română o dă memoriei marelui mecenat, în planul societății civile, în plan diplomatic, bisericesc și științific.

Mergând pe urmele testamentul de la 1869 și a înțelegerilor diplomatice, care au prevăzut împărțirea moștenirii Fundației Gojdu între românii din România (90%), cei din Ungaria (4%), din Iugoslavia și Cehoslovacia (6%), așa cum se stipula în art. 247 al Tratatului de pace de la Trianon (1920), la simpozion au fost prezente grupuri de opinie și lideri ai comunităților virtual beneficiare, care au rememorat cu amănuntul și atitudinal biografia și lăsamântul marelui mecenat, în tentativa de a determina luarea în considerație a voinței lui inițiale, care nu poate fi modificată de vicisitudinile istoriei.

Geografic vorbind, au fost de față și au rostit mesaje de aderare la un punct de vedere constructiv pentru relațiile dintre părți, până la urmă dintre România și Ungaria, care să conducă la recunoașterea problemei de către partea maghiară și la rezolvarea ei în mod echitabil, știind că orice uz sau abuz nu decade dreptul inițial de proprietate, delegați ai românilor de la Sibiu, Arad, București, Oradea, Cluj-Napoca, Timișoara, Târgu-Mureș și Baia Mare, din România; de la Budapesta, Giula și Seghedin, din Ungaria; precum și de la Vârșeț și Slatina (Bor), de pe Valea Timocului, din Iugoslavia.

Sub aspect domেনial și instituțional, au fost prezenți demnitari de stat, diplomați, preoți și înalți ierarhi, cercetători științifici, lideri ai societății civile, precum și multă mass-media din România și Ungaria. Putem spune că a fost cea mai importantă reuniune deliberativă, care s-a produs vreodată în materia acestui subiect, ținută în mod deschis și onest, fără stridentțe revendicative, dar cu desfășurarea amplă a datelor directe și conexe, sub forma a 14

comunicări științifice, din care, cum sublinia Domnul Carol König, directorul Direcției pentru minorități din Ministerul Culturii, Cultelor și Patrimoniului Cultural Național de la București, a rezultat imaginea unui Emanuil Gojdu (1802–1870), **pe deplin european atunci**, prin puterea sa de a conviețui în societatea maghiară a timpului său, astfel încât pe de o parte să obțină recunoașterea sa publică, ocupând înalte funcții de stat, dar totodată să știe a fi folositor neamului său românesc, antum și mai ales în posteritate.

Simpozionul a durat șapte ore, începând cu salutul persoanelor oficiale, eclesiale, continuând cu comunicările remarcabile a universitarilor. La capitolul discuții s-a ajuns la concluzia, că trebuie înființată la Budapesta o entitate a Fundației Gojdu de la Sibiu, respectiv momentul este prielnic și productiv, este chiar un moment unic și obligatoriu, pentru a adresa celor două guverne, al României și al Ungariei, un memoriu semnat de toți cei prezenți, pentru a deschide discuții bilaterale, care să conducă la soluționarea corectă a moștenirii Gojdu și la activarea în actualitate a Fundației, potrivit voinței exprimate de legatarul testamentar.

A adresat publicului mesaje demnitariei:

Petru Cordoș, ambasadorul României la Budapesta,

Carol König, directorul Direcției pentru minorități, din partea Ministerului,

Culturii, Cultelor și Patrimoniului Cultural Național, din București,

Teodor Baconschi, director general în Ministerul de Externe de la București,

Romeo Săndulescu, directorul noii Direcții pentru românii de pretutindeni din cadrul Ministerului de Externe,

Pr. dr. Aurel Pavel, președintele Fundației Gojdu de la Sibiu și reprezentant al *Înalt Preasfinției Sale Antonie*, Mitropolitul Ardealului,

Preasfințitul Sofronie Drincec, Episcopul românilor ortodocși din Ungaria,

Preasfințitul Daniil Stoenescu, Episcopul românilor ortodocși din Iugoslavia.

Conclusiv, la această parte a lucrărilor simpozionului, putem observa că delegații eclesiali, preoți sau ierarhi, nu s-au restrâns

la simple salutări și cuvioase binecuvântări, ci au făcut mult mai mult, au făcut din Emanuil Gojdu un legatar al înaintașilor lor, ceea ce este uimitor, deoarece se potrivește și se motivează prin biografia lui și a neamului său, urcat din sudul Dunării, cum de îndată vor dovedi universitarii, așezat apoi în Oradea și la Budapesta.

Asumarea lui Emanuil Gojdu de către toți românii vestici, din România, Ungaria și Iugoslavia a fost una dintre surprizele simpozionului de la Budapesta, dar nu trecătoare, deoarece este temeinică, dar nu singura, deoarece vor mai urma și altele, în partea științifică a lucrărilor.

De cea mai mare importanță în economia pătrunzătorului Simpozion de la Budapesta a fost exprimarea punctului de vedere al comunității românilor din Ungaria, care sunt cei mai apropiați de subiectul Emanuil Gojdu și cel puțin de zece ani au o preocupare renăscută, pentru a-i cultiva memoria și omagia amintirea.

Deschiderea publică a acestei teme dureroase s-a făcut de la sine, parcă, după democratizarea parțială și etajată produsă în Ungaria începând din anul 1990. Inițiativa în privința vocației Emanuil Gojdu s-a păstrat în anturajul Capelei ortodoxe române din Budapesta, din strada Holló nr. 8 (cartierul 7), care se găsea chiar la Curțile Gojdu, unde români din capitala maghiară au înființat în 1992 *Societatea Culturală a Românilor din Budapesta*. Din acest an Societatea și-a inaugurat ceea ce am putea numi direcția Gojdu în propria-i activitate. Începând din 1992, în fiecare an Societatea a organizat pelerinaj la mormântul Gojdu și parastas la Capela Ortodoxă, la care s-au asociat delegații ale comunităților românești din Ungaria, Ambasada României la Budapesta, grupuri venite de la Oradea, de la Arad, sau Cluj-Napoca, între care și noi de mai multe ori.

Tot aici în capitala Ungariei, a început recuperarea arhivistică și bibliografică a subiectului Emanuil Gojdu, prin efortul, priceperea și pasiunea Doamnei Dr. Maria Berényi, ceea ce va conduce la cartea publicată în anul 1995, temeinic documentată și prima în care se face traseul Fundației Gojdu pe bază de documente și fără teamă de adevăr.

Astfel, simpozionul din anul bicentenarului a venit pe fondul

unor pregătiri durabile, bibliografice, istoriografice și de cinstire publică a numelui și a moștenirii Emanuil Gojdu, dar și juridice, patrimoniale, cu atât mai mult că pe parcurs se producea punerea în aplicare a Legii nr. 32/1991, care urma să restituie în Ungaria proprietățile confiscate și naționalizate de precedentul regim totalitar.

Vom rezuma, deocamdată, că această lege a generat o mare speranță în cazul Fundației Gojdu, o mare așteptare, de dreptate și justiție, dar aplicarea s-a încheiat, cum se spune, înainte de a fi rezolvată și totul a recăzut în starea de abuzuri, petrecute odinioară și conservate de la precedentul regim comunist, din punct de vedere al atitudinii față de restituirea patrimoniului propriu către Fundația Gojdu și beneficiarii indicați de testamentul de la 1869 și de acordul de la Trianon.

După salutul adresat în numele Academiei Române de către *acad. dr. Nicolae Endroiu*, de la Cluj-Napoca, seria universitarilor, care de câțiva ani se ocupă de examinarea subiectului Emanuil Gojdu și trecerea lui prin criteriile cercetării istoriografice, a început seria comunicărilor:

Dr. Maria Berényi (Budapesta), Emanuil Gojdu și colonia macedoromână din Budapesta,

Prof. univ. Ioan Aurel Pop (Cluj-Napoca), Silviu Dragomir, bursier al Fundației Gojdu,

Conf. univ. dr. Stelian Mândruț (Cluj-Napoca), Reprezentanța Fundației Gojdu,

Prof. univ. dr. Radu Păiușan (Timișoara), Eemanuil Gojdu și Banatul,

Dr. Pavel Chereschu (București), Emanuil Gojdu apărător al drepturilor națiunii române,

Prof. univ. dr. Gheorghe Petrușan (Seghedin), Emanuil Gojdu – adept al multiculturalității,

Lect. univ. Stelian Boia (Arad), Stipendiști ai Fundației Gojdu în perioada interbelică,

Prof. univ. dr. Mihai I. Drecin (Oradea), Victor Jinga despre Emanuil Gojdu,

Pr. Marius Maghiaru (Budapesta), Istoria capelei române ortodo-

xe din Curtea Gojdu,

Prof. univ. dr. Alexandru Roz (Arad), Emanuil Gojdu – mecena al culturii românești,

Conf. univ. dr. Cornel Sigmirean (Târgu-Mureș), Fundația „Gojdu” după 1918,

Pr. lect. dr. Aurel Pavel (Sibiu), Situația actuală a Fundației Gojdu.

După ce s-a încheiat prezentarea tuturor lucrărilor înscrise în sumar, se face invitația ca cei prezenți să folosească jumătatea de oră disponibilă, pentru discuții, opinii, considerații.

În anturajul Simpozionului de la Budapesta, conducerea Fundației Gojdu, restaurată din anul 1996 la Sibiu, a difuzat un comunicat de informare publică.

Simpozionul Emanuil Gojdu

Oradea, 21 februarie

Cel de-al treilea mare moment al Anului bicentinar Emanuil Gojdu s-a petrecut la Oradea, în zilele de 21-22 februarie, printr-un amplu program comunitar, care a avut șase module principale, desfășurate la Teatrul de Stat, la Catedrala cu Lună, la casa natală, apoi la statuia din Piața Unirii și la Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” în prima zi, respectiv la Colegiul Național „Emanuil Gojdu” în ziua a doua.

Pentru a vădi anvergura solidarității în jurul acestui subiect drag orădenilor, care au fost singurii ce la centenarul morții din 1970 au dedicat o mare sărbătoare de actualizare a problematicii Emanuil Gojdu, de această dată alături de inițiator, care a fost Biblioteca Județeană, s-au grupat cele mai importante instituții de cultură și de autoritate publică, în primul rând Universitatea Oradea, Direcția pentru cultură, culte și patrimoniu Bihor, Colegiul Național „Emanuil Gojdu”, respectiv Episcopia Ortodoxă Română a Oradiei, Prefectura județului Bihor, Primăria și Consiliul local Oradea. A venit alături de noi delegația Fundației Gojdu de la Sibiu, precum și delegația Fundației Pro Maramureș „Dragoș Vodă” de la Cluj-Napoca, respectiv și o numeroasă audiență de orădeni, tineri și vârstnici, care ne-a însoțit în toate locurile de amintire a

subiectului, deși prima zi a fost ploioasă, dar fecundă tocmai prin ploaie, ce a înlocuit gerul.

Pregătirile au început la Oradea prin planul nostru, lansat încă din luna decembrie și difuzat public în 18 ianuarie, prin care propuneam ca tot anul 2002 să fie dedicat temei Gojdu și înscris ca atare în Calendarul cultural al Bihorului. Am avut în curând surpriza ca să găsim aceeași idee, a Anului Emanul Gojdu, în planurile românilor din Ungaria, ale Centrului Cultural al României de la Budapesta, cât și ale Fundației de la Sibiu. Această simultaneitate a ideii Gojdu trebuie subliniată, deoarece arată că problema s-a maturizat peste tot și a înflorit deodată, fiindu-i timpul, în care nu mai încapе uitare, vine în actualitate și își cere dreptul să ființeze în conștiința publică a tuturor românilor.

În acest context au avut loc întâlnirile cu rol organizatoric de la Direcția pentru cultură, culte și patrimoniu a județului Bihor, unde s-au distribuit răspunderile și fiecare instituție și-a preluat și îndeplinit partea sa de acțiune concretă, pentru reușita manifestărilor din luna februarie. Se cuvine să amintim că a fost refăcută placa memorială de pe casa natală a familiei Gojdu, cu un text înnoit și mai bine distribuit ca și corp și caracter de literă, prin efortul studenților de la Facultatea de arte vizuale din Oradea, îndrumați de Domnul decan și sculptor Cornel Durgheu. Prin grija Episcopiei Ortodoxe Române s-a reparat și zugrăvit fațada casei Gojdu și astfel tema s-a pus în circulație nouă printre orădeni.

Opțiunea pentru sala Teatrului de Stat s-a dovedit întemeiată, căci a fost plină la ceasul aniversar și a fremătat sub imnul coral „Gaudeamus igitur”, înălțat de Corul Universității, sub mâiastra dirijare a Decanului dr. Avram Geoldeș, iar moderatorul, Domnul **Viorel Horj**, Directorul D. C. C. P. C. N. Bihor a făcut o deschidere înaripată, prin care a stabilit mesajul clar recuperatoriu al întregii manifestări și a întregului an Gojdu.

În vorbirile de deschidere, a căror principală caracteristică rezidă în aceea că au adus în fața publicului și a mass-media punctul de vedere al autorităților noastre și al instituțiilor, care s-au solidarizat practic în tema Gojdu și au apelat nevoia de restaurare a ei în actualitate, memorial și instituțional. Ceea ce este foarte important

și credem că se va și petrece prin voința de bine a lui Dumnezeu și a oamenilor.

Au luat cuvântul:

Domnul *Florian Serac*, Prefectul județului Bihor

P. S. Petroniu Sălăjanul, Episcop Arhiereu al Episcopiei Ortodoxe Române Oradea

Domnul *Gavril Ghilea*, Viceprimarul Orăzii

Prof. univ. dr. Viorel Faur, Președintele Fundației „Cele Trei Crișuri”, Oradea, Membru fondator al Fundației Gojdu

Prof. Dorel Tifor, Directorul Colegiului Național „Emanuil Gojdu” din Oradea

De aici, serbarea în sala Teatrului de Stat din Oradea a preluat-o Corul „Camerata Felix”, sub dirijarea prof. univ. dr. Avram Geoldeș.

De la teatru, publicul s-a dus la Catedrala cu Lună, unde Preasfințitul Episcop Petroniu Sălăjanul, arhiereu vicar al Episcopiei Ortodoxe Române de Oradea, înconjurat de un sobor de preoți, au oficiat slujba de pomenire a lui Emanuil Gojdu, care atât de mult a făcut și a însemnat pentru Biserica Ortodoxă Română. S-au depus numeroase jerbe de flori la placa memorială de pe casa familiei Gojdu, aflată peste drum de Catedrală, apoi au urmat ceremonii la statuia Emanuil Gojdu din „Piața Unirii”, cu numeroasă lume, autorități județene și municipale, instituții publice, universitare, școlare, culturale și, desigur, fanfara militară a Garnizoanei Oradea, care, sub undele unei ploii prietenoase, parcă primea mai multă limpezime. După ce treptele monumentului au fost literalmente înveștmântate cu flori, a urmat cuvântul inspirat al **prof. Emil Roșescu**, autorul și custodele Muzeului „Cartea de aur” de la Colegiul Național „Emanuil Gojdu”.

În după-amiaza Simpozionului de la Oradea, care a urmat în sala de lectură a Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai” Bihor, după cuvântul de deschidere și de salut, adresat de către gazdă, prin domnul director, **dr. Constantin Mălinaș**, au urmat prelegerile:

Pr. dr. Aurel Pavel (Sibiu), Evaluarea istorică a Fundației Gojdu

Pr. dr. Pavel Cherescu (București), Recuperarea patrimoniului Fundației Gojdu

Dr. Anna Petrasovits (Budapesta), Figura lui Emanuil Gojdu în oglinda documentelor maghiare

Prof. univ. dr. Viorel Faur (Oradea), Reașezarea Fundației Gojdu în drepturile ei

După audierea prelegerilor, în rândul publicului s-a propus ca să lansăm un **Apel** către Președinția României, Guvernul României, Ministerul de Externe, de a se implica în cazul Fundației Gojdu, cu fermitate, în sensul rezolvării acesteia.

Simpozionul de la Oradea a continuat în 9 octombrie 2002 cu Colocviul pe tema „**Refacerea Monumentului Emanuil Gojdu**”.

Placa memorială și simpozionul Emanuil Gojdu,
Budapesta, 26 octombrie 2002

Din inițiativa **Societății Culturale a Românilor din Budapesta**, în data de sâmbătă, 26 octombrie, a avut loc dezvelirea unei frumoase plăci memoriale Emanuil Gojdu pe fațada Capelei Ortodoxe Române, din capitala Ungariei, pe strada Holló nr. 8, în partea stângă a ușii de la intrare. Ca și în alte rânduri, inițiatorul și sufletul acestei acțiuni a fost doamna dr. Maria Berényi, care a știut să procedeze astfel, încât să obțină solidaritatea necesară din partea românilor budapeșteni, precum și aprobările legale, înfăptuind un deziderat care adesea a fost invocat, în memoria marelui Gojdu, care este simbolul fraților noștri de acolo, dar și al nostru.

Fiind invitat, am luat parte împreună cu părintele **dr. Aurel Pavel**, Președintele Fundației Gojdu reînviată, din 1996 la Sibiu, precum și cu **conf. Dr. Cornel Sigmirean**, de la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș, vicepreședinte al Fundației.

Ceremonia de dezvelire și de fințire a fost simplă, asistată de circa 60 de persoane, români din Budapesta, de la Giula, de la Micherechi și de la Seghedin. A fost prezent domnul ambasador **Călin Fabian** cu soția, domnul **Mircea Opriță**, directorul nou al Centrului Cultural al României de la Budapesta, precum și domnul **Andrei Oancea**, consul general al României la Seghedin. Am putut remarca prezența domnului **Traian Cresta**, președintele Autogovernării Românilor din Ungaria, respectiv a domnului **Ștefan Frătean**, director guvernamental la Oficiul pentru minori-

tăți de pe lângă Ministerul de Justiție al Ungariei.

La început a fost vorbirea însuflețitoare a doamnei **dr. Maria Berényi**, rostită în limba română, despre originea, viața și faptele lui Emanuil Gojdu, care au condus ca în zilele noastre memoria lui să capete proporțiile unui cult și a unei speranțe etnoculturale distincte. Apoi domnul **Vasile Nemeș** a ținut o cuvântare asemănătoare în limba maghiară. Între acestea, doamna viceprimar a sectorului șapte a avut amabilitatea să-și exprime mulțumirea pentru dezvelirea acestei plăci, spunând că în mandatul ei, ce se încheie după alegerile din duminica precedentă, a reușit să pună câteva plăci memoriale în cartier, între care a ținut să finalizeze și placa Gojdu. A urmat dezvelirea plăcii, în aplauzele tuturor și slujba de sfințire a ei de către Părintele vicar **Marius Maghiaru**, ajutat cu răspunsurile corale de către toți cei prezenți și mai ales de către domnul **Ștefan Mureșanu**, care de mulți ani înfăptuiește benevol oficiul de cântăreț bisericesc la Capelă.

Și așa, pe la amiază, capitala ungară era mai bogată cultural cu o placă memorială bilingvă, în care se întâlneau limba română și limba maghiară, prin chipul și amintirea unui român, Emanuil Gojdu, care a creat în mileniul trecut un model biografic, cultural și profesional, ce ne este de mare folos tuturor, în mileniul acesta, atât românilor, cât și ungarilor, atât României, cât și Ungariei. Emanuil Gojdu, prin pilda lui, poate așeza o lespede solidă la temelie noului format de comunicare europeană dintre cele două țări. Dar, pentru ca acest model să fie operativ, este nevoie ca cele două părți să rezolve problema moștenirii Gojdu, în suspensie din 1952. Discuțiile care au început de curând sunt un semn că s-a înțeles ceva, iar placa Gojdu poate fi luminoasă tocmai în acest moment favorabil pentru înțelegere.

Comunitatea românească din Budapesta a devenit mai bogată, precum doamna dr. Maria Berényi spunea în cuvântul rostit la dezvelirea plăcii:

„Ne bucură faptul că acest moment festiv se realizează aici, la Budapesta, capitala Ungarie, locul unde Emanuil Gojdu a trăit, a lucrat și a putut desfășura activitatea sa o perioadă de peste patruzeci de ani. Facem un act de înaltă responsabilitate socială și aducem în fața contemporani-

lor exemplul vrednic de urmat al unui neobosit luptător pentru o cauză dreaptă, care și-a dăruit cu feroare, atât spiritul, cât și fața. Locul său de frunte între marii noștri înaintași și l-a câștigat prin neobosită și strădanie pentru afirmarea națiunii și a limbii române, dar mai ales prin excepționala sa activitate de ajutorare și de susținere morală și materială a zecilor și sutelor de tineri dornici de învățatură. Și toate acestea, urmare a unor realizări și merite proprii, manifestate de-a lungul întregii vieți.

Pentru românii din Ungaria, Emanuil Gojdu reprezintă un punct de referință a identității lor. Aruncând o privire peste cele două veacuri, care s-au scurs, ne dăm seama astăzi că Emanuil Gojdu a fost un european, care încă de atunci vedea spiritul epocii noastre. Imediat după stabilirea sa în capitala Ungariei, intră în cele mai înalte cercuri de intelectuali unguri și români, asigurându-și respectul și simpatia tuturor. El se va integra perfect ca cetățean loial în societatea Imperiului Austro-Ungar, în care a trăit, dar ca minoritar va milita permanent pentru interesele și drepturile comunității românești din acest stat."

În după-amiaza zilei de sâmbătă, 26 octombrie, la **Hotelul „Hadik”**, a avut loc Simpozionul organizat de către Societatea Culturală a Românilor din Budapesta, cu prilejul dezvelirii plăcii comemorative Emanuil Gojdu.

În sala de conferințe, de la etaj, am fost invitat de către Doamna **dr. Ana Borbély**, moderatorul întrunirii, să rostesc în deschidere un cuvânt simetric, despre „Emanuil Gojdu în memoria orădenilor”, dar am sugerat că este mai util să începem cu comunicarea **conf. univ. dr. Cornel Sigmirean**, de la Târgu Mureș, care avea un subiect mai cuprinzător pentru ceea ce așteptăm cu toții acum din restaurarea subiectului și Fundației Gojdu și anume despre rolul acesteia în formarea intelectualității române din Transilvania și Ungaria. Comunicarea **„Rolul Fundației Gojdu în formarea intelectualității române din Transilvania și Ungaria”** prezentată de domnul Cornel Sigmirean, a fost o lucrare amplă și elaborată. Concluzia e că Fundația Gojdu a avut un rol excepțional în formarea unei pături majore de intelectuali români în Transilvania și Ungaria, în perioada 1870-1918, prin miile de burse școlare și ajutoare date tinerilor.

După încheierea și buna receptare a comunicării domnului

Sigmirean, primind cuvântul am vorbit despre **Emanuil Gojdu în memoria orădenilor**. Pentru orădeni subiectul Gojdu este un subiect dominant în acest an al bicentenarului, el se recunoaște în manifestările care au avut loc în agenda culturală a municipiului și care vor urma în continuare.

În ceea ce-i privește pe orădeni, aici acțiunile memoriale au o consistență specială. După lansarea bicentenarului, pe care am făcut-o din luna ianuarie 2002, au avut loc două simpozioane și expoziții, la Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai” și la Muzeul Țării Crișurilor, apoi a urmat editarea medaliei bicentenary, cu sprijinul Consiliului Municipal Oradea și prima ei înmânare, cu prilejul Congresului Academiei Româno-Americane de la Oradea, în data de 1 iunie.

Trăinicia subiectului pentru noi, la Oradea, o mai recunoaștem în serialul săptămânal, despre Emanuil Gojdu și contextul bicentenarului, pe care-l adăpostește în fiecare sâmbătă revista „**Crișana Plus**”, serial ajuns de către patruzeci de episoade și care va merge mai departe.

În aceeași idee, ne pregătim pentru a edita pe parcursul anului următor **Cartea bicentenarului Emanuil Gojdu**, în care vom cuprinde calendarul acțiunilor pe traseul februarie 2002 – februarie 2003, comunicările principale susținute, mișcarea de idei și de acțiune pentru Gojdu și Fundația sa.

A urmat prelegerea domnului ambasador **dr. Alexandru Ardelean**, care a fost elev al Colegiului „Nicoale Bălcescu”, care a funcționat un timp relativ scurt în anturajul Caselor Gojdu. Tema comunicării era „**Relația lui Mocsáry Lajos cu Emanuil Gojdu**”. A reieșit din comunicare că Gojdu ca membru în Casa Magnaților a avut relații cu foarte mulți politicieni maghiari. Domnul Ardelean a spus că noi eternizăm numele lui Gojdu numai în rândul românilor din Ungaria și în România. Și nu-l facem cunoscut „**în fața Ungariei**”, față de care a depus servicii importante și are merite ca cetățean al ei.

După prezentarea comunicărilor, a urmat lansarea cărții Doamnei dr. Maria Berényi „**Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu 1802–1870**”. Mulți au luat cuvântul din rândul publicului. Toți au

fost de părere că e binevenită noua carte a autoarei care se ocupă cu subiectul Gojdu în cele 287 de pagini. Cu toții au rostit cuvinte de mulțumire pentru sacrificiul și devotamentul ce-l depune dr. Maria Berényi pentru cunoașterea omului, mecenatului, politicianului, omului de cultură Emanuil Gojdu.

Noua carte a doamnei Maria Berényi, pentru prima dată prezentată în ziua de 26 octombrie la simpozionul plăcii memorative Gojdu, dezvelite la Budapesta, este de fapt cea de a treia carte Gojdu, apărută în anul bicentenarului. Primele două au fost lansate în data de 9 februarie 2002, la marele simpozion de la Centrul Cultural al României de la Budapesta și au fost următoarele:

– Pavel Cherescu, **Un umanist român – marele mecenat Emanuil Gojdu (1802–1870)**, București, Editura Intact, 2002, de format A 4 și 234 pagini, inclusiv ilustrații și documente.

– Cornel Sigmirean și Aurel Pavel, **Fundația Gojdu 1871–2001**, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2002, de 212 pagini, studii și anexe documentare.

În această fază este nevoie de observarea atentă și de analiza fiecărei cărți, dintre cele menționate, cât și a unor studii din periodice, pentru a putea face un synopsis corect al anului Gojdu, din punct de vedere istoriografic, dând fiecărui autor diferența specifică a contribuției sale, dar și desenând genul proxim, comun tuturor acestor cărți, grevate clar de efectul centrifug și totodată centripet al unui asemenea subiect.

Simpozion în amintirea lui Emanuil Gojdu la Academia Română

Aula Academiei Române a găzduit în ziua de 30 octombrie 2002, simpozionul cu tema „**Emanuil Gojdu – punte de legătură între România și Ungaria**”, organizat cu prilejul bicentenarului nașterii acestui mecenat al românilor din Ardeal, Banat și Ungaria. Președintele Academiei Române Eugen Simion, premierul Adrian Năstase, ministrul de externe Mircea Geaoană și președintele Fundației Gojdu, preotul Aurel Pavel au subliniat meritele politice ale

lui Emanuil Gojdu, pe care l-au apreciat drept un exponent elocvent al idealurilor naționale ale românilor din Imperiul Austro-Ungar și, în același timp, un catalizator al legăturilor culturale româno-ungare.

Acad. Eugen Simion președintele Academiei Române, în cuvântul de deschidere a evocat personalitatea lui Emanuil Gojdu, om înțelept și bun român, un spirit european în condiția și în formele din secolul XIX. S-a născut la 9 februarie 1802, la Oradea, și-a făcut studiile la Oradea, Bratislava și Pesta, devenind unul din marii avocați ai timpului. A dobândit o avere importantă pe care a pus-o în slujba ideii naționale a românilor. În 1869, eminentul jurist și-a întocmit testamentul, înființând o Fundație care îi poartă numele. Fundația a funcționat până în anul 1953, când a fost naționalizată de statul ungar. Unii dintre beneficiarii burselor acordate de Fundație au ajuns membri ai Academiei Române, cum au fost Ioan Lupaș, Silviu Dragomir, Traian Vuia, Constantin Daicoviciu, Dumitru Stăniloae.

În discursul său, **Adrian Năstase**, prim-ministru al Guvernului României, a apreciat că Gojdu a reprezentat o voce cu autoritate a românilor, în mediile politice ale Imperiului Habsburgic și ale Imperiului Austro-Ungar, contribuind astfel la conturarea și sprijinirea idealurilor acestora, un catalizator al legăturilor româno-ungare, un interlocutor apreciat și ascultat în cercurile politice din Budapesta, dar și un exponent elocvent al idealurilor naționale ale românilor. **A mai fost și un vizionar, proiecțiile sale ajungând până în 2070 și în cheia zilelor noastre.** Imagistica lui Gojdu apare surprinzător de actuală și s-ar traduce fericit prin regăsirea celor două popoare vecine în marea familie europeană, anticipând convergența destinelor viitoare ale României și Ungariei la începutul mileniului trei. A-i cinsti memoria astăzi înseamnă a-i respecta voința testamentară, de unde speranța că Fundația care îi poartă numele va supraviețui și se va dezvolta, rivalizând cu tradiționalele asociații corporative create în părți mai liniștite ale Europei, care au deja existența seculară.

În prelungirea acestor idei, **Mircea Geoană**, ministrul afacerilor externe, a apreciat că noua calitate a relației româno-ungare consti-

tuie o premisă generoasă pentru ca, raportându-ne la voința testamentară a lui Gojdu, să sprijinim restituirea bunurilor Fundației, astfel încât aceasta să-și poată continua nobila și permanent actuala misiune de a contribui la sprijinirea culturii românești și la consolidarea relațiilor româno-ungare. Prin tot ceea ce a întreprins, Emanuil Gojdu este un simbol pentru relațiile dintre România și Ungaria. Sunt convins, a mai spus Mircea Geoană, că Gojdu – una dintre multele punți simbolice de legătură între România și Ungaria – dacă ar trăi în aceste timpuri, ar fi el însuși încredințat că imaginea celor două popoare gemene – român și ungar – aproape de maternă Europa nu este nici pe departe o proiecție utopică.

Preot-lector **Aurel Pavel**, președintele Fundației Gojdu de la Sibiu, a citit Mesajul IPS Antonie Plămădeală, Mitropolit al Ardealului, membru de onoare al Academiei Române, președintele de tradiție al Fundației, din care cităm: „La această manifestare de suflet organizată de Academia Română, Ministerul Afacerilor Externe și Fundația Emanuil Gojdu participă și Biserica noastră străbună, care s-a împărtășit din plin, de-a lungul vremii, de binefacerile acestui mare fiu al ei, care va rămâne în conștiința tuturor ca un stâlp de nădejde al realizării marilor sale idealuri naționale și religioase.” În continuare, părintele Aurel Pavel a prezentat pe larg rolul pe care l-a avut Gojdu la formarea elitei intelectuale, permițând sutelor de tineri din fostul Imperiu Austro-Ungar să studieze la universități din Europa Centrală și de Vest. Ca oameni de cultură și știință, ca oameni politici, bursierii Gojdu au jucat un rol determinant în emanciparea culturală și națională a românilor transilvăneni, în afirmarea Bisericii noastre Ortodoxe, au participat la construcția statului unitar român, perfect integrabil constelației de state și democrații ale Europei moderne. În fapt, Emanuil Gojdu a fost fidel unui gând exprimat de el în anul 1862: **Ca fiu credincios al Bisericii mele laud Dumnezeu, căci m-am născut român, iubirea ce am către națiunea mea neâncetat mă îmboldește a stărui în faptă, că încă și după moarte să erump de sub gliile mormântului spre a putea fi pururea în sânul nației mele.**

Apoi a urmat ceremonia de înmânare a medaliei omagiale a bicentenarului Gojdu oferită de orădeni domnilor Adrian Năstase

și Mircea Geoană, acad. Eugen Simion, acad. Dan Berindei, domnului Ijgyártó István, ambasadorul Ungariei la București. În continuare, **Constantin Mălinaș**, directorul Bibliotecii județene „Gheorghe Șincai” Bihor a prezentat expoziția Emanuil Gojdu, cuprinzând fotografii, copii ale unor documente ale vremii, cărți dedicate acestei mari personalități.

Acad. **Dan Berindei** a înfățișat contextul cultural național, subliniind că, înaintea împlinirii Marii Uniri, a fost împlinită unitatea culturală, amintind mari personalități din Transilvania, dar și din Țara Românească și Moldova. Au fost create școli unde s-a format elita intelectuală românească, intelectuali care au contribuit la trezirea națională. Emanuil Gojdu a avut, în această privință un rol deosebit... fiind, cum scria un contemporan, „tare învăpăiat”. A fost evocat Apelul pe care Gojdu l-a adresat boierilor din Moldova și Țara Românească, cerându-le să își arate dragostea de patrie și „a ajuta la scrierea și tipărirea de cărți în limba patrioticească și a nu-și uita nația, dulcea mamă și a-i dăruii din marile averi, iar pe învățații neamului să-i sprijine. Așa va înflori nația noastră, așa își va câștiga locul între celelalte neamuri înfloritoare. Nu este mai mare mângâiere, mai adevărată îndestulare decât simțirea fericirii și a sprijinirii neamului.” Și a dat o pildă demnă de urmat, fiind unul dintre fondatorii „Astrei” și cel care a organizat „Comitetul pentru ajutorarea tinerilor juriști de la Universitatea din Pesta”. Bursele acordate de Fundația Gojdu au fost în cele mai diferite domenii. De peste veac, Emanuil Gojdu ne îndeamnă la dăruire, dragoste de neam și țară.

La simpozionul Gojdu de la București, au fost prezentate și alte comunicări, care au întregit imaginea acestui mare român și bun creștin, a cărui viață și activitate este o pildă mare, vie pentru noi toți. Astfel, Pr. prof. **Mircea Păcurariu**, membru corespondent al Academiei Române a prezentat bursierii Bisericii Ortodoxe din Ardeal până în 1918; Conf. univ. dr. **Pavel Cherescu** a vorbit despre Emanuil Gojdu – om politic; Dr. **Stelian Mândruț**, cercetător la Institutul de Istorie din Cuj-Napoca a vorbit despre Membri ai Academiei Române – foști bursieri ai Fundației Gojdu; Prof. univ. dr. **Ioan Aurel Pop**, membru corespondent al Academiei

Române, l-a prezentat pe Silviu Dragomir – bursier Gojdu; Conf. univ. dr. **Cornel Sigmirean**, de la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș a vorbit despre Odiseea Fundației Gojdu între anii 1919-2002; Prof. univ. dr. **Nicoale Endroiu**, membru corespondent al Academiei Române, a vorbit despre Reformism, Biserică și învățământ în Transilvania secolului al XVIII-lea; Prof. univ. dr. **Radu Păiușan**, de la Universitatea de Vest din Timișoara, a vorbit despre Emanuil Gojdu și Banatul; Prof. univ. dr. **Mihai Drecin**, de la Universitatea din Oradea, a vorbit despre Emanuil Gojdu în viziunea lui Victor Jinga; Prof. univ. dr. **Grigore Ploieșteanu**, directorul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” din Târgu Mureș, a vorbit despre Virgil Onițiu – membru corespondent al Academiei Române – bursier Gojdu.

Încheierea Bicentenarului Gojdu (1802–2002) a avut loc la 8 februarie 2003, la Mănăstirea Sâmbăta se Sus. Aici a fost organizat Simpozionul științific „Emanuil Gojdu” de către Fundația Gojdu din Sibiu. Întrunirea a luat sfârșit cu ideea, că Fundația Gojdu din Sibiu prin întreaga sa lucrare să urmeze fără conținere împlinirea testamentului marelui sprijinitor al românilor din Transilvania și Ungaria.

Maria Berényi

150 de ani de la nașterea memorandistului Aurel Suciu, originar din Chitighaz

De pe la jumătatea secolului al XIX-lea se înregistrează o afirma-re creatoare a forțelor naționale românești din părțile Aradului. Inițiati-vele pentru organizarea politică a românilor s-au intensifi- cat și s-au concretizat în acțiunile întreprinse în primii ani ai dualismului pentru organizarea unui partid politic național care să conducă lupta de emancipare națională. Principiile politice pen- tru care au militat fruntașii arădeni și au fost afirmate cu vigoare de reprezentanții românilor erau: libertatea constituțională, egala îndreptățire a națiunilor din imperiul austro-ungar, libertatea de asociere politică a forțelor naționale, dreptul la instrucție și viață culturală în limba maternă. Între protagoniștii mișcării românilor din Ungaria pentru eliberare națională, din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, se distinge Aurel Suciu. În lupta de eliberare socială și națională purtată de masele populare din părțile Aradu- lui, la sfârșitul secolului al XIX-lea, personalitatea sa se distinge în mod deosebit. A militat pentru propășirea românilor din această zonă, lăsînd urme adînci pe multiple planuri: economic, politic, bisericesc, cultural și social.

Dr. Aurel Suciu s-a născut la **Chitighaz** în 1853. Tatăl său **Petru Suciu** era notar în Chitighaz precum și în Otlaca. A fost fiul preotului din **Giula, Nicolae Suciu**, însurat cu **Petra Nicoară**, soră a lui Moise Nicoară. Despre această înrudire aflăm și într-o scrisoare a lui **Moise Nicoară** trimisă din București, la 25 septem- brie 1850, către **Petru Chirilescu** protopop din Chitighaz:

„(...) Io mult mă bucur, că familia Nicoreștilor prin mezul dulcei nepoate Marița [fiica a doua a lui David Nicoară – M. B.] a cîștigat un român atît de vrednic în persoana Domniei-tale. (...)

Cele ce-mi scrii despre dragostea neamului și despre dorul poporului român le primesc cu inimă și înfrîntă și înduioșată, ca de la un fiu. Mă doare că n-am putut face nimica pentru neam; dar mă mîngîi că frații români încep a cunoaște că io am dorit a le face vr-un bine. Asta-i un semn foarte mîngîietor, căci pricep amu răul care-i apasă și de unde dariază, adecă de la neștiință, apoi un semn că ei ar dori a desrădăcina răul acesta.

Io nu mă pot face la o parte să privesc la neprihănită împărțirea voastră a tuturor în casa părintească, să aud cînturile românești, precum scrii din buzele Nicoreștilor și văd lacrimile de bucurie amestecate printe paharele de voie bună și desfătare. Dar să mă crezi, că retras de multe ori într-un unghiu al singurătății mele, departe, fără mărturii, fără pahară și cînturi, cu ochii minții și ai inimii, înțintați într-acolo, și asupra voastră, ochilor de lumină nu lipsesc bulbuci ciuroind. Prin scrisoarea Domniei-tale atît de mișcătoare mai tare ai știut încă aprinde simțimentele mele și de durere și de delătăciune.

Vă mulțumesc cu tot sufletul tuturor suvenire ce o aveți de unchiul vostru cel bătrîn. Mariții și fiilor voștri spune sărutarea mea părintească de mii de ori; așîșderea nepoților Petru Suci și lui Ioan Dumba și Iuliana [a treia fiică a lui David Nicoară – M. B.] și la toți ceilalți... M. Nicoară¹

După terminarea claselor elementare, Aurel Suci a urmat gimnaziul din Bichiș, Szarvas și Beiuș. În *Societatea de lectură a junimeii din Beiuș* Aurel Suci era membru al comitetului de conducere. Studiile de drept le-a terminat în Oradea, în 1879 a dat examenul de avocat și s-a stabilit la Arad.²

Activitatea politică

În Arad, format în cancelaria lui **Mircea V. Stănescu**, Aurel Suci devine avocat renumit. De timpuriu s-a încadrat în lupta pentru emanciparea națională și politică a românilor din Ungaria. În noile condiții create de dualismul austro-ungar s-a simțit necesitatea unui partid al tuturor românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș care se constituie la Sibiu în 1881 sub denu-

mirea de Partidul Național Român. Aurel Suciu era membru în Comitetul Executiv al acestuia, a făcut parte din gruparea celor care militau pentru obținerea drepturilor politice și culturale ale românilor din Imperiul Habsburgic. Devotat cu întreaga sa ființă cauzei naționale, Aurel Suciu s-a distins în lupta național-politică, a depus un mare efort, ca la Arad și împrejurimi, să se întărească curentul pornit de *Tribuna*. A fost unul dintre inițiatorii și conducătorii acțiunii de întocmire a *Memorandului* din 1892. La Sibiu la conferința din 20-21 ianuarie a făcut parte din „comitetul de 25” însărcinat cu elaborarea memoriului.³

Memorandul din 1892 conține o relatare detaliată a situației românilor din Transilvania și Ungaria începând cu anul 1867 și reprezentând de fapt o sinteză a unei serii mari de petiții și memorii adresate Curții începând din vremea episcopului Inocenție Micu Clain în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În introducerea ce abundă în argumente juridice și istorice, actul explică mobilul opoziției față de anexarea forțată a Transilvaniei la Ungaria. În memorandum se atinge legea electorală, legea naționalităților, diferitele legi școlare. Un capitol separat era rezervat legilor presei care stipulau dreptul autorităților de a chema în fața tribunalului ziarști români, militanți ai mișcării naționale.

Memorandul, care a fost o expresie a programului hotărât la Conferința din 1881, cuprinde în esență revendicarea legitimă a autonomiei Transilvaniei, autonomie desființată și pierdută ca atare în urma încheierii, în 1867, a alianței austro-maghiare – pact dualist cu consecințe nefavorabile pentru români. Programul *Memorandului* avea un pronunțat caracter național, ce demonstra și legitima, în spiritul democrației, necesitatea respectării principiilor legalității și dreptului natural al popoarelor de a-și apăra și conserva ființa națională, principalele sale idei și direcții referindu-se la:

1. autonomia Transilvaniei;
2. introducerea, prin lege, a limbii române în justiția și administrația ținuturilor locuite de români;
3. numirea de funcționari români sau, dacă nu se vor găsi de aceștia, numirea de funcționari care să cunoască limba română;

4. revizuirea legii despre egala îndreptățire a naționalităților în favoarea acestora; dreapta și reala executare a tuturor legilor;
5. autonomie pentru bisericile și școlile românești; ajutor de la stat pe seama școlilor și așezămintelor culturale românești, în proporție cu impozitele plătite de poporul român;
6. legea electorală întemeiată pe acordarea sufragiului universal;
7. lupta împotriva tuturor tendințelor de maghiarizare manifestate pe cale directă sau indirectă;
8. colaborare strânsă loială cu totți acei ce luptă pentru progresul și bunăstarea poporului;
9. pronunțarea la timpul potrivit asupra chestiunii dualismului.

În opinia autorilor *Memorandului*, doleanțele românilor trebuia aduse și la cunoștința opiniei publice din Europa, deoarece era necesară o bună și corectă informare. Pentru aceea memoriul s-a tipărit în limba română, maghiară, germană și franceză. La conferința Națională a Partidului Național Român din 20–21 ianuarie 1892, de la Sibiu, **dr. Ioan Rațiu** a subliniat că cererile legitime ale memorandiștilor au fost receptate așa cum se cuvine, cu interes și înțelegere, atât în România cât și în alte țări europene: „Țipetele noastre însoțite de sentimentul de durere ale fraților noștri de peste Carpați, manifestate prin presa lor, prin memorii și mulțime de întruniri culturale, s-au răspândit prin toate țările civilizate și au ajuns, în fine, la leagănul strămoșilor noștri. Plîngerile noastre răspândite astfel în toată Europa, ascultate sunt și recunoscute ca drepte și adevărate de toate națiunile, și nu noi purtăm vina că opiniunea publică europeană a ajuns să recunoască că putred este ceva în statul acesta.”⁴

Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria, a avut o istorie zbuciumată, asemănătoare aceleia a lui *Supplex Libellus Valachorum* din 1791. Ca și în cazul aceluia, *Memorandul* era destinat „maiestății sale prea grațioase” **Francisc Iosif I.** Nici unul, nici altul din cele două memorii nu s-a învrednicit de atenția împăraților habsburgi. Francisc Iosif, prevenit de primul ministru al Ungariei, **Szapáry Gyula**, a refuzat primirea delegației române la Viena, compusă din 300 de membri, din toate categoriile sociale: proprietari, avocați, preoți, negustori, industriași, profesori, învățători,

doctori, ingineri, țărani și meșteșugari. În această delegație a participat și **Aurel Suciu** alături de arădenii Iuliu T. Marea, Vasile Mangra, Șt. Ciciou Pop, Mihai Veliciu.⁵ În delegație au mai fost: **G. Ciobrișiu**, proprietar în **Giula-Vârșand**; **S. Horpoș**, econom în **Giula-Vârșand**; **V. Oltean**, preot în **Crîstor**; **Al. Pașca**, proprietar în **Giula-Vârșand**.⁶ *Memorandul* a fost depus în plic sigilat în biroul șefului cancelariei imperiale, și trimis, în starea care fusese (deci nimeni n-a citit memorandumul), ministrului maghiar de pe lângă persoana împăratului, acesta primului ministru, care la rîndul său, îl trimite ministrului de interne. La Viena, pentru primirea memorandiștilor s-au constituit comitete formate de studenți români din capitala imperiului, ardeleni și bucovineni. Social-creștinii austrieci, în frunte cu dr. Karol Lueger, au făcut o bună primire memorandiștilor. Reprezentanții celorlalte naționalități oprimate: cehi, slovaci, sîrbi, croați s-au asociat acestei manifestații.

„Soarta *Memorandumului* propriu-zis este bine cunoscută. În pofida puternicei pregătiri morale prin opinia publică și prin eforturi diplomatice din partea regelui României, împăratul de la Viena a rămas fidel pactului încheiat cu ungurii la 1867. Delegația română venită să-i prezinte documentul, în mai 1892, condusă de Ioan Rațiu, n-a fost primită în audiență. Li s-a recomandat românilor să se adreseze nici mai mult, nici mai puțin decît autorităților ungu-rești, pe care le contestau. Dar ce l-a determinat oare pe monarh să procedeze de asemenea manieră? Istoricii decelează trei cauze. Prima ar ține de caracterul învechit al gîndirii politice a lui Francisc Iosif. Fratele său, celebrul arhiduce Albrecht, vedea în el un rege medieval, care ar vrea să reînvie vremurile lui Carol cel Mare. Al doilea impuls era ura de dată recentă împotriva naționalităților din imperiu. Fiul și urmașul său la tron, Rudolf, se sinucisese în 1889, în urma unei încercări de căsătorie morganatică cu cehoaica Maria Vetsera. În al treilea rînd, Ungaria amenința cu desfacerea imperiului, dacă românii vor fi ascultați. Așa se face că *Memorandumul* a eșuat, iar autorii lui au suferit condamnări penale.”⁷

Refuzul împăratului și al guvernului maghiar de a lua în considerare conținutul actului, a fost urmat de acțiunea juridică îndreptată împotriva celor care l-au alcătuit și tipărit. Actul de acuzare datează din 21 septembrie 1892. Formal, el incriminează tipărirea

și difuzarea *Memorandului*, în care descoperă două „crime”: contestarea dualismului și afirmarea independenței Transilvaniei față de Ungaria.⁸ Se deschide acțiune judiciară, la 13 mai 1893, împotriva întregului Comitet Executiv al Partidului Național Român și a altor fruntași politici români: Ioan Rațiu, Gh. Pop de Băsești, Eugen Brotte, Vasile Lucaciu, Dimitrie Comșa, Daniil Barcianu, Septimiu Albini, Nicolae Cristea, Iuliu Coroianu, Patriciu Barbu, Teodor Mihali, Dănilă Lica, Gavril Tripon, Aurel Suciu, Mihai Veliciu, I. T. Mera, Vasile Lazăr, Vasile Ignat, Rubin Patiția, Aurel C. Popovici, Basil Rațiu, Ghersim Domide, precum și Nicolae Roman, Ioan Munteanu, Dionisie Roman, funcționari și Ioan Duma și Romanul Crainic, preoți.⁹

Procesul contra membrilor Comitetului Executiv al Partidului Național Român s-a început la 7 mai 1894 la Cluj, care a durat 17 zile. Ioan Rațiu împreună cu membrii comitetului au fost aduși în fața tribunalului, învinuiți de a fi făcut „agitație împotriva legilor statutului”. Acest proces s-a bucurat de un larg răsunet. Se menționează atitudinea plină de demnitate și bărbăție a celor peste 25.000 de români veniți de pe întreg cuprinsul Transilvaniei și Banatului. Clujul este invadat de delegații numeroase venite să demonstreze împotriva chemării în fața instanțelor judecătorești a memorandiștilor.

Organizatorii procesului au hotărât ca dezbaterile oficiale să fie purtate exclusiv în limba maghiară, fapt discriminatoriu pentru inculpați, limba maternă a acestora, româna, putând fi utilizată de către aceștia numai ca mijloc de informare prin intermediul translatorului.

Înainte de proces inculpaților li se iau interogatorii. Alexandru Suciu recunoaște faptul că a participat la conferința de la Sibiu, unde s-a decis formularea *Memorandului*. A dat dovadă și de această dată de aceeași corectitudine ce i-a caracterizat viața și de aceleași curaj ce l-a călăuzit în lupta sa.

În volumul *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date* la p.472. am găsit așa numitele Semnalmentele personale:

Numele: *Aurel Suciu*

Locul nașterii: Chitighaz

Etatea: 40 ani

Religia: ortodox

Starea familială: căsătorit

Ocupațiunea: avocat

Mărimea: înalt

Constituția corpului: slab

Fața: lungăreață

Culoarea feții: brună

Părul: brun, cărunț

Fruntea: îngustă

Ochii: bruni

Sprîncenele: brune, cărunte

Nasul: lungăreț, ascuțit

Gura: regulată

Dinții: întregi

Mustațele: brune, mărimea mijlocie, puțin cărunte

Barba: mică

Bărbia: ascuțită

Semne deosebite: –

Cunoștința de limbi: româna, maghiara

Îmbrăcămintea: domnească.

Președintele tribunalului a permis inculpaților să se apere. A luat cuvîntul, singur, **Ioan Rațiu**, în numele tuturor acuzaților, discursul său sintetizează nu numai esența procesului *Memorandumului*, ci și mișcarea politică românească în ansamblul ei, cu năzuințele și obiectivele ce o însoțesc. I. Rațiu declară, spre uimirea instanței, că renunță să se apere: „*Ceea ce se discută aici, domnilor – spune I. Rațiu –, este însăși existența poporului român.*”

Existența unui popor nu se discută, se afirmă!

De aceea nu ne e în gînd să venim înaintea d-voastră să dovedim că avem dreptul la existență.

Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în fața d-voastre, nu putem decît să acuzăm în fața lumii civilizate sistemul asupritor care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump: legea și limba! De aceea nu mai suntem aici acuzați, suntem acuzatori.

Ca persoane *nu avem ce căuta înaintea acestei Curți cu jurați*, fiindcă noi am lucrat numai ca mandatarii ai poporului român, și un popor întreg nu se poate trage la bara judecătorească.

Plîngerile poporului român nu pot fi judecate de un juriu exclusiv maghiar, care este și judecător, și parte.

De aceea nu este de demnitatea poporului român de a se apăra în fața juriului din Cluj.

(...) Nevinovați suntem, dar d-voastră sunteți stăpîni pe individualitatea noastră fizică, nu însă și pe conștiința noastră, care *în această cauză este conștiința națională a poporului român*. Dacă nu sunteți d-voastră competenți să ne judecați, este un alt tribunal mai mare, mai luminat și, desigur, mai nepărtinitor, care ne va judeca pe toți: *e tribunalul lumii civilizate, care vă va osîndi o dată mai mult și mai aspru decît v-a osîndit pînă acum.*"¹⁰

Discursul lui Rațiu a șocat atît completul de judecată, cît și lumea prezentă în sală. „Un secol de cercetare istorică dovedește faptul că românii au transformat procesul penal din sala Redutei de la Cluj într-un contraproces, într-o acuzare de proporții a regimului maghiar opresor. Au fost tîrîți în fața instanței 20 de lideri naționali, practic întreaga conducere a Partidului Național Român, în frunte cu Ioan Rațiu, Gheorghe Pop de Băsești și Vasile Lucaciu. I-au apărat strălucit juriști români și ai naționalităților din Ungaria. A fost un moment de solidaritate. În jur, la Cluj, pe întregul pămînt românesc și în Europa, o opinie publică din vreme cîștigată urmărea cu interes această nouă confruntare româno-maghiară, cu care se încheia un secol, o eră și de fapt o istorie. Conștient că este vorba de un proces politico-istoric, și nu penal, Ioan Rațiu a apărat cu vigoare conținutul *Memorandumului.*"¹¹

Curtea cu jurați din Cluj pronunță în procesul memorandiștilor, după 18 zile de dezbateri, verdict de condamnare. Sînt osîndiți la temniță de stat: I. Rațiu 2 ani; G. Pop de Băsești 1 an; V. Lucaciu 5 ani; D. Comșa 3 ani; D. Popovici-Barcianu 2 ani și 6 luni; N. Cristea 8 luni; I. Coroianu 2 ani și 8 luni; T. Mihali 2 ani și 6 luni; **Aurel Suci** 1 an și 6 luni; M. Veliciu 2 ani; R. Pațiția 2 ani și 6 luni; G. Domide 2 ani și 6 luni; Dionise Roman 8 luni; P. Barbu 2 luni. Plătesc în solidar 3.238 de florini cheltuieli de judecată.¹²

Memorandiștii primesc verdictul de condamnare cu bărbăție. Era aceasta, neîndoios, o formă de protest. Condamnarea de la Cluj are mare răsunet în opinia publică europeană și stîrnește un val de proteste în țară și străinătate.

Mihai Veliciu și Aurel Suciu după proces s-au întors la Arad unde li s-a făcut o primire demnă de adevărați martiri ai cauzei naționale.

Memorandiștii condamnați sînt arestați îndată ce sentința devine definitivă și închiși la **Vác**: Gh. Pop de Băsești, D. Comșa, D. Popovici-Barcianu, N. Cristea, T. Mihali, A. Suciu, M. Veliciu, R. Pațiția, G. Domide, D. Roman și P. Barbu, iar alții, „capii”, I. Rațiu, I. Coroianu și V. Lucaciu la **Seghedin**. Guvernul maghiar dispune desființarea îndată după procesul memorandiștilor a Partidului Național Român. Situația politică internațională nu era însă favorabilă aducerii la îndeplinire a unei asemenea măsuri.¹³

La începutul lunii august 1894, **Mihai Veliciu** și **Aurel Suciu** s-au dus la **Vác** să execute condamnarea. Au fost conduși la gară de țărani, soldați și intelectuali din Arad, care la plecarea trenului au cîntat *Deșteaptă-te române*. În ziarul *Dreptatea* nr.159, 1894, se relatează despre primirea lui M. Veliciu și A. Suciu, de românii aflați la Budapesta în drum spre închisoarea de la Vác. „Osîndiții din procesul Memorandului, Mihai Veliciu și A. Suciu, au sosit aici sub escortă jandarmerească. La gara căii ferate au fost întîmpinați de un frumos număr de români, bătrîni și tineri, cu cari s-au întreținut pînă la plecarea trenului spre Vác. Ambii iubiți osîndiți erau veseli și hotărîți.”

În corespondența lui **Roman R. Ciorogariu** aflăm mai multe scrisori venite de la Aurel Suciu din închisoarea de la Vác. Printre altele scrie într-o scrisoare datată la 18. X. 1894:

„(...) Să știți voi cu cîtă sete așteptăm cîte o știre de la voi. Pe mine în special orice noutate neînsemnată mă interesează, ce vine de la voi. Am noroc că Letiția este așa bună, că de mai multe ori scrie Zinei, de unde apoi și eu aflu toate întîmplările de la Arad. Să înțelege ce ne interesează pe noi. Asta nu în chip de reproș și-o scriu, pentru că știu că și voi sunteți ocupați cu ale voastre.

Bietul Machi Ardelean a fost ieri la Vác, dar la noi nu a putut să

între, fiindcă a venit după 5 oare în oraș. Va să zică „a fost la Roma și nu a văzut pe papa”. Asta numai azi am aflat din o epistolă a lui scrisă de aici din oraș. Așa o pot păți mai mulți care nu sunt în cunoștință de cauză. Spuneți-le, vă rog, că toți care ar voi să ne cerceteze, să vină așa barem la 3 oare d.a. să fie aici, că altcum nu capătă intrare.

Noi suntem tot cei vechi. Sistemul de tratament atât s-a schimbat că de la 1 l.c. ne închid deja de la 7 oare seara. Poți să-ți închipuiești că ce plăcut poate să fie pentru noi, dar nu avem ce face, trebuie să ne supunem poruncilor înalte.

Te rog frate, ca și pînă acum, și de acum înainte să ne împărtășești lucrurile cele mai importante ce ne interesează pe noi. Apoi, te rog încă, că și de acum înainte să mai mergi pe la cancelaria mea ca să vezi ce isprăvuri se mai fac pe acolo (...)”¹⁴

Memorandiștii au fost vizitați de mai mulți lideri ai românilor, dar și de oameni simpli. La Seghedin și Vác a ajuns și **George (Badea) Cîrțan**: „Cînd condamnații au ieșit din sală [Reduta din Cluj, unde s-a desfășurat procesul – M. B.] călcînd pe flori, George Cîrțan simțea și vedea cum acești oameni făureau, practic, istoria. El era unul din cei mulți care ovaționau, care aruncau cu flori, dar, în același timp, era unul din cei puțini care ajungeau să stea de vorbă de aproape cu acești oameni aleși. Cei condamnați au fost apoi conduși cu alai la închisorile din Seghedin și Vaț. Printre cei care i-a urmat a fost și Cîrțan (...)

(...) La Seghedin, lui Cîrțan de abia i se îngădui să-i vadă, pe domniile noastre prin grilajul care împrejmuia închisoarea. Apoi plecă să-i vadă pe cei de la Vaț. (...)

(...) Datorită deselor lui apariții, directorul închisorii din Vaț, l-a bănuit că ar fi spion; în consecință nu i s-a mai permis accesul în incinta penitenciarului. În această situație reacția lui Cîrțan a fost pe cît de neașteptată pe atît de impresionantă... Ca să arate totuși că n-a uitat pe martirii neamului, s-a așezat liniștit la poarta de intrare și scoțînd fluierul din șerpar a început să doinească de jale, timp îndelungat, spre surprinderea trecătorilor unguri din afară și spre mulțumirea celor întemnițați, ieșiți în curte, și asupra cărora acest semn de viață, transmis peste ziduri, produsese o profundă

impresie.”¹⁵

În anul 1895, în urma intervențiilor României, memorandiștii sînt eliberați la 15 septembrie, primind amnestie. „Carol I îl vizitează pe împăratul Franz Joseph la Ischl la 7 august și au convorbiri, la care a fost de față și primul ministru maghiar. Discuțiile se purtară în jurul aderării României la puterile centrale și, cum ațit împăratul, cît și primul ministru fură satisfăcuți de ele, conveniră să-i grațieze pe memorandiști. „Nemzet”, ziarul maghiar, știa că eliberarea din temniță trebuia să ducă la apropierea României de „triplică”. Guvernul maghiar avea motive speciale să potolească nemulțumirile. Făcea pregătiri pentru sărbătorirea „mileniului” și se temea de noi acțiuni de protest ale naționalităților. Acordarea grațierii îi venea foarte bine, deoarece putea face o vastă propagandă în legătură cu politica sa, animată de „spiritul de libertate”.¹⁶

Activitatea sa depusă pe tărîm economic, cultural și bisericesc

Aurel Suciu în activitatea sa ajunge apreciat atît pe terenul luptelor naționale, cît și pe terenul cultural, bisericesc, unde ani de-a rîndul, în Sinod și Congresul național bisericesc, a reprezentat cu demnitate cercul Șiriei. Fiu credincios și devotat Bisericii Ortodoxe Române și convins de marele rol pe care biserica strămoșească l-a avut în toate timpurile, în istoria românilor din Transilvania și Ungaria, el a desfășurat și o activitate deosebită pentru susținerea și întărirea ei. În gîndirea lui Aurel Suciu ca și a înaintașilor săi (precum sus am amintit, bunicul său, Nicolae Suciu era preot în orașul Giula, bunică-sa era soră cu Moise Nicoară), Biserica, pe lîngă înalta sa chemare sacră și morală, are în calitatea sa de instituție recunoscută de un stat străin o chemare istorică și o responsabilitate în fața istoriei. În împrejurările acelor vremuri, în jurul ei era necesar să grupeze toate forțele neamului, simbolizînd totodată solidaritatea.

Aurel Suciu a fost membru al mai multor societăți culturale. La *Asociația națională arădeană pentru cultura și conversarea poporului român* a fost membru pe viață, în repetate rînduri a fost ales în

conducerea societății. Arădenii, în 1862 pun bazele asociației, care de la început cuprinde pe toți românii din părțile bănățene și crișene, precum și pe cei de pe teritoriul Ungariei. Apelul lansat la 12 septembrie 1861 publicului românesc pentru înființarea asociației, semnat de **Nicolae Philimon, Atanasie Șandor, Miron Romanul și David Nicoară**, spunea: „Trezîndu-ne vedem, că spre scăparea neamului și a naționalității noastre de pieire, întîia și neincongiurabila datorință ne este: a păstra și cultiva limba literară. Aceasta numai atunci o vom putea face – se sublinia în apel – dacă mai înainte ne vom însoți mai strîns laolaltă, ca așa cu puteri unite să tăiem și să netezim calea către cultura națională. Spre acest scop, inteligența din Arad, după o conțelegere amiabilă a aflat de bine a face pașii cuviincioși pentru înființarea unei societăți de lectură în centrul acestui comitat. Inteligența arădană e pătrunsă de acea convingere că bărbații noștri cei iubitori de literatură împrăștiati prin acest comitat, ne vor sprijini în această întreprindere națională; pentru aceea cu frățească încredere deschidem și acestora calea către însoțire.”¹⁷

Adeziunea la scopurile asociației se manifestă prin numărul mare de membri înscriși din părțile Banatului, Bihorului, precum și din părțile Ungariei, locuite de români. În 1863 asociația avea 810 de membri care plăteau cotizații. Asociației arădene îi revenea rolul de a-și desfășura activitatea pe terenul vieții culturale specifice și practice din părțile bănățene și crișene ale Transilvaniei. În epoca dualismului austro-ungar asociația națională își intensifică forțele, ținînd piept noii ofensive de deznaționalizare prin legiurile administrative și școlare ale guvernelor maghiare care au urmat. Ea urmează cu perseverență direcțiile pe care i le fixaseră întemeietorii săi. În ciuda tuturor greutăților create de guvernele maghiare, asociația arădană a căutat să desfășoare o cît mai bogată activitate național-culturală, tinzînd să pătrundă pînă în cele mai îndepărtate sate ale Banatului și Bihorului, să dea impuls școlii, asociațiilor literare, învățătorești, de meșteșugari și de femei, celor de muzică și cercurilor țărănești.

Aurel Suciu a mai fost membru al conducerii *Reuniunii femeilor din Arad și provincie* pe care a ajutat-o în repetate rînduri și

materialicește. Din 1885 a mai fost membru ordinar pe viață la *Societatea pentru fond de teatru* cu 50 coroane.

Aurel Suciu și-a adus aportul său de contribuție și în viața economico-culturală a Aradului și împrejurimi. Era un reprezentant de seamă al acțiunilor filantropice. Era un oareșcare mecenat, a dat ajutor financiar școlilor sătești, societăților culturale, bibliotecilor. „Comitetul parochial ortodox român din Arad, conform concludului luat în ședința sa de la 28 decembrie, anul trecut, pentru a împlini un act de binefacere și cu scop de a promova învățămîntul poporal, a emis o colectă pentru oferte benevole, cu cari apoi să se procure vestminte pentru cei mai săraci elevi de la școalele noastre populare din loc.”¹⁸ Pe această listă a contribuit și Aurel Suciu cu 10 fl.

În 1886, pentru a da impuls vieții economice și sociale, elita din Arad, a hotărît să constituie un institut de credit. **George Dragomir, Atanasie Șandor, David Nicoară, Grigore Venter, Mircea V. Stănescu, Mihai Renia, Aurel Suciu, Nicolae Oncu** au convocat o adunare pentru înființarea unui institut de credit și economii din Arad. Scopul a fost ca acest institut să aibă un capital de 200.000 fl. Cei de față au făcut o subscriere de probă și-n câteva clipe s-au subsemnat 30.000 fl.¹⁹ Așa și-a început activitatea banca *Victoria* din Arad, al cărei fondator și avocat a fost dr. Aurel Suciu. Încă de la început între membri ei figurau personalități de seamă precum Mihai Veliciu, Vasile Mangra, Roman Ciorogariu, Ignație Papp, Traian Vășianu, Sava Raicu, Ioan Moldovan, mai târziu Ștefan Cicio Pop etc.

Beneficiile băncii erau folosite în cele mai diverse scopuri, între care și cele filantropice. Preocupată permanent să-și îndeplinească misiunea economică și culturală prin mijloace oneste, banca *Victoria*, la fel ca celelalte bănci românești din Transilvania, a avut în vedere cu consecvență și sprijinirea luptei naționale.

La sfârșitul anului 1895 la Arad s-a constituit *Clubul național comitatens din Arad* (1895–1904) care funcționa în cadrul Partidului Național Român. Printre membrii acestuia îl găsim pe **Aurel Suciu**, pe **George Turic, Iustin Iancu (Otlaca)** și **Romul Nestor (Cenadul-Unguresc)**.

Linia radicală din Arad și-a pus amprenta în lupta națională a românilor din Transilvania și Ungaria. În 1897 gruparea formată din **Vasile Mangra, Aurel Suciu, Mihai Veliciu, Gustav Augustini, Vasile Lucaciu, Ioan Russu-Șirianu și Roman Ciorogariu** la Arad va fonda și edita ziarul *Tribuna Poporului*. Această foaie a avut un rol important în formarea ideologică a generației Unirii.

După primirea amnestiei, în 1895, Aurel Suciu iese bolnav din închisoarea din Vác. Pleacă la Viena să-și caute de sănătate, dar fără succes. Din an în an slăbește mai mult și la 14 februarie 1898 la Arad se stinge din viață, iar necrologul său spune totul despre existența zbuciumată a cestei personalități. În mormântarea lui a fost un act de manifestare națională la care au participat sute de români din Ungaria și din România.

Înmormântarea sa

„Puternic s-a manifestat sentimentul național Mercuri, cu prilejul înmormântării lui *Aurel Suciu*. Toate căpeteniile române și țărani mulți din comitat au grăbit să-și facă cea din urmă datorie către cel ce națiunii fiu iubitor a fost. La casa mortuară ziua întreagă a veghiat prietenia, căci nu este în Arad un singur Român, care pe decedatul *Aurel Suciu* să nu-l fi stimat și iubit și să nu fi ținut a-și arăta sentimentele sale cu acest prilej trist. Îndeosebi au venit preoți mulți, de pe sate.

Conductul funebru a plecat de la casa răposatului la orele 2 ½. Înaintea carului funebru mergea un car acoperit de numeroase cununi. Însemnăm dintr-însele următoarele: (...) *Sufletului meu drag* – Zina; *Lui tata drag* – Stella; *Neuitatului frate* – Petre; *Iubitului fin Aurel Suciu* – Catinca și Iosif Gall; *Scumpului amic* – Familia Veliciu; *Iubitului fondator și avocat Aurel Suciu* – Victoria, în semn de pietate (...) *Luptătorului național* – Românii din Munții-Apuseni, etc. Cele mai multe panglici erau... tricolor.

Mîndrul nostru tricolor era însă nu numai de cununi aninat, ci cît vedeai, îți ascăldai privirea numai în aceste culori scumpe, cari dacă isgonite sunt din viața politică, le purtăm la înmormântări; le

animăm de prapori, de steagurile negre, legăm cu ele crucile, împodobim umerii celor cari însoțesc mortul și fiecare colț al carului trist vestește că un mare Român este petrecut la mormânt, căci numai Românilor mari li se dă acest onor de vitejie.

Deși vremea era urâtă, cădea într-una o moină deasă, mulțime de lume străină sta pe tot drumul de la „Victoria” și pînă la „Crucea Albă” să vadă cum știu Românii să dea cinstea din urmă celui care *fruntaș* le-a fost.

Nainte d-a porni cu carul mortuar, dl profesor *Romul Ciorogariu* a ținut înaintea casei decedatului următoarea cuvîntare:

Obișnuiți a-l vedea cu capul ridicat, era ca un port-drapel între noi. Sub acest drapel, de pe care filfia în litere de aur deviza muncii cinstite, s-a înființat și institutul „Victoria”.

S-a frînt acum brațul port-drapelului și moartea arvunează. (...)

A simțit fericirea satisfacției succeselor și preamărit va rămînea pururea în analele institutului *Victoria* numele lui.

Lui i s-a dat fericirea de a fi iubit de cătră o adorabilă femeie cu iubire legendară și de a săruta un îngeresc copil ca și închipuirea.

Întru preamărire s-a sfîrșit el, iar o viță ne-a rămas din ființa sa – mîndria că a fost al nostru. (...)

Cuvîntarea zisă pe un ton emoționant, căci decedatul fusese un bun prieten al vorbitorului, a stors tuturora lacrimi din ochi.

Pe tot drumul cînta corul meseriașilor, condus de dl învățător Ioan Vancu, precum și corul țărănesc din Micălaca.

Străbătînd strada Deák Ferencz, conductul sosește puțin după orele 3 la biserica catedrală, unde aștepta deja o mulțime de lume, încît abia mai puteai intra în biserică.

Biserica întregă era în negru. În mijlocul bisericii un catafalc, înconjurat de flori. Aici s-a așezat coșciugul și s-a început prohodul, servit de dnii Ignăție Papp, Vasile Mangra, Gavriil Bodea, Traian Vațian, Gr. Malid (Curtici), Aurel Iancu (Zarand), N. Felnecan (Soboteli).

Cîntările funebrele au fost executate de corul seminarial, condus de dl. profesor Lugojanu.

Dl. Vasile Mangra a rostit apoi o cuvîntare de jale.

După orele patru cortegiul s-a îndreptat spre cimitirul Central. Aici a vorbit dl *P. Truța*, în numele avocaților români.²⁰

Cuvîntul funebral rostit de P. Truța avocat

„Întristătoriu! moment ne-a întrunit în jurul acestui sicriu, stimate domni, doamne și iubiți frați, un moment la care în urma lungilor suferințe a decedatului, deși nu era neașteptat, totuși este sfîșietoriu, pentru că am pierdut pe *unul dintre cei mai buni din șirul nostru*; și noi am venit ca în ora cea din urmă să-i aducem obolul recunoștinței și cu lacrămile noastre să udăm, să ușurăm glia pămîntului sub care are să fie așezate aceste scumpe rămășițe pămîntești.

În zădar ne încordăm privirea și căutăm mod de scăpare, pentru a-l trezi și vedea iarăși la ai săi, - pentru că ce a dispus puterea Dumnezească, ființa omenească a desface nu poate.

Ca înmărmuriți de adîncă întristare stăm față de acest sicriu, căci el conține rămășițele pămîntești ale unui soț fidel, tată, frate dulce, un devotat tovarăș de luptă al neamului românesc, al unui distins avocat și coleg, a unui om amic sincer, - a fericitului și de pie memorie *Aurel Suciu*.

Ființa lui falnică și elastică, plină de ambițiune pentru tot ce este bun și folositor, și pe care ne obicuiserăm a o vedea în totdeauna și la toate întreprinderile de bine în mijlocul nostru, - astăzi este *frîntă* și așezată în acest sicriu fără viață și fără mișcare.

Născut din părinți inteligenți, trecut prin o educație nobilă și națională, după cum a dovedit întreaga lui viață, prin muncă, omenie și caracter neclintit întrunind toate virtuțile pentru greaua problemă de a fi amic, și-a eluptat o pozițiune socială distinsă, întîmpinat fiind peste tot de încredere, iubire, stimă și cu deosebire de încrederea poporului românesc, care în luptă, pentru existența sa națională la această patrie, continuată acum de secolii, i-a dat locul între cei mai chemați fii ai neamului românesc.

Căci nu demult îl văzurăm ocupînd locul de membru și deputat la comitetele sinodale și congresele noastre bisericești, luptîndu-se pentru drepturile și bunăstarea bisericii și școalelor noastre națio-

nale.

Nu de mult îl văzurăm ca membru al comitetului electoral național, luptând în șirul celor 25, pentru recâștigarea drepturilor noastre naționale, și îl văzurăm ca conducător *luînd parte activă la imponenta și epocala deputațiune a subșternerii petețiunii poporului la Înaltul tron*, eveniment în viața poporului român care a lăsat pagine neșterse în istoria acestui veac, despre conștientșositatea de dreptul său și despre voința resolută și neclintită de a-și validita drepturile sale naționale în această patrie.

Dar îl văzurăm și în jurul celor 14 osîndiți suferind chiar închișoare pentru drepturile neamului său, și suportînd greutățile neîndatinate *a pușcării din Vaț în timp de peste un an de zile*.

Toate acestea sunt dovada vie că viața confratelui nostru Aurel, deși scurtă, dar a fost strîns legată de cauza seculară a neamului nostru, a fost o mlădiță puternică a trunchiului inteligenței române, angajată cu rezoluțiune în lupta pentru existența națională a neamului românesc.

Deși soarta omului și cursul ei nu-l putem curma, ne doare însă că pe fratele conluptător Aurel l-am pierdut în vîrsta cea mai puternică a bărbăției, cînd el era mai agil și mai vrednic de a lupta cu greutățile vieții, cînd atît iubita-i familie cît și neamul românesc erau mai avisați la puterile lui.

Pe el l-am pierdut dar din șirul nostru, ne-a rămas însă de moștenire sufletul lui nobil, caracterul ferm, iubirea de muncă, adevăr și neam, cari să ne servească de exemple nouă celor rămași, și cari datori suntem ca cu puteri însutite să năzuim la împlinirea golului rămas în urma lui.

Iar acest loc de eternă odihnă unde se astrucă osemintele scumpe ale confratelui Aurel, dimpreună cu ale colegilor săi de luptă crainic și Ciato, a marilor Români *Bărnățiu, Barițiu, Hodoș*, și alți fruntași, va fi de aci înainte o proprietate comună și scumpă, căci aci ne despărțim și aici ne vom reîntîlni pentru eterna odihnă.

Iar ție, suflete nobil care azi ai trecut din șirul nostru, fie-ți odihna liniștită, căci toată nația te-a întîmpinat de dragoste, încredere și stimă, iar lacrimile noastre a celor cari te-au petrecut pînă aci, să-ți ușureze glia pamîntului sub care zaci astrucat. Dormi în

pace pînă la eterna revedere!

Toți au aruncat apoi o mînă de țărînă, pentru a așterne somnul de veci celui care între noi luminează și căldură a fost.”²¹

Aurel Suciuc a fost un om al timpului său, angajat în mișcarea de eliberare națională, în frământările atît de contradictorii ale sfîrșitului veacului XIX, pe care le-a trăit cu neistovită dăruire. Și-a consacrat întreaga sa activitate și putere de muncă pentru promovarea politică, economică, culturală și bisericească a românilor din Transilvania și Ungaria. Acest remarcabil locuitor al Aradului a fost prezent timp de mai multe decenii la principalele acțiuni menite să apere interesele populației românești din Arad și împrejurimi, să îmbunătățească situația socială, politică și culturală a românilor din comitatul Arad și nu numai. Istoriografia românească consemnează numele lui în primul rînd în legătură cu mișcarea memorandistă, care a reprezentat apogeul luptei de emancipare națională a românilor din monarhia habsburgică în perioada 1848-1918. Pentru Aurel Suciuc epoca *Memorandului* a reprezentat momentul culminant al activității sale în calitate de membru al Comitetului Executiv al Partidului Național Român.

NOTE

1. Maria Berényi, *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria (1785–1918)*, Budapesta, 1990, p. 63–64.
2. *Enciclopedia Română*, vol. 3., Sibiu, 1910, p. 1036.
3. *Tribuna Poporului*, 1898, nr. 23.
4. Vasile Netea, *Istoria Memorandului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1993, p. 41–42.
5. Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. 1, București, 1983, p. 229.
6. *Tribuna*, Sibiu, 1892, nr. 118.
7. Ioan Chindriș, *Memorandum*, În: „Tribuna”, 1994, nr. 17–20, p. 5.
8. *Ibidem*.
9. Ștefan Pascu, *ibidem.*, p. 238.

10. D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 389.
11. Ioan Chindriș, *ibidem*.
12. D. Vatamaniuc, *ibidem.*, p. 389.
13. *Ibidem.*, p. 392.
14. Roman R. Ciorogariu, *Studii și documente*, Oradea, 1981, p. 437.
15. Ion Dianu, *Pe urmele lui Badea Cârțan*, București, 1979, p. 118–120.
16. D. vatamaniuc, *ibidem.*, p. 393.
17. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 49–50.
18. *Dreptatea*, 1896, nr. 13.
19. *Familia*, 1886, nr. 44.
20. *Tribuna Poporului*, 1898, nr. 25, p. 121.
21. *Tribuna Poporului*, 1898, nr. 26, p. 126.

Grigore Ploeșteanu

Aspecte ale receptării operei lui Dimitrie Cantemir la maghiari (Secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)

Personalitate remarcabilă, cu preocupări enciclopedice, scriitor, geograf, etnograf, filosof, arhitect, muzician, Dimitrie Cantemir (1673–1723) aparține atât culturii românești, cât și celei universale. El și-a dobândit o notorietate europeană ca autor al valoroasei lucrări **Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae** (Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman). Utilizând, alături de surse cunoscute, izvoare turcești nefolosite până atunci, înfățișând evenimente la care a fost martor sau contemporan, oferind informații și mărturii de valoare unică, aflate în timpul îndelungatei sale șederi la Constantinopol, opera acestui profund cunoscător al societății otomane a devenit o „lucrare standard” privind Imperiul Otoman, singura care a oferit timp de aproape un secol o privire de ansamblu asupra istoriei și civilizației otomane.

Publicată postum, în limbile engleză (1734–1735), franceză (1743) și germană (1745), tradusă și în alte limbi, ea a fost apreciată și a constituit o prețioasă sursă de informații pentru numeroși istorici, scriitori, geografi, diplomați, publiciști ș.a., între care Voltaire, Prevost, Winckelmann, Büsching, Gibbon, Toderini, Byron, Pușkin, Hugo, Lamartine, continuând a fi citată, pentru informațiile sale de primă mână privind Imperiul Otoman, de numeroși autori până în zilele noastre.

Alături de **Istoria Imperiului Otoman**, s-a bucurat de interes și apreciere în cercurile științifice europene și o altă lucrare a fostului domnitor al Moldovei, ajuns consilier al țarului Petru I, **Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae**, elaborată la îndemnul Academiei de Științe din Berlin, care îl alesese pe D. Cantemir între membrii săi. Încadrându-se prin tematică programului școlii geografice germane de orientare preiluministă de „cunoaștere a state-

lor” („Staatenkunde”), tipărită de Büsching în **Magazin für die neue Historie und Geographie** (p. III-a și a IV-a, Hamburg, 1769–1770), apoi ca lucrare separată, **Beschreibung der Moldau** (Descrierea Moldovei – Frankfurt und Leipzig, 1771), constituie prima descriere științifică cuprinzătoare a Moldovei, completată cu o valoroasă hartă a principatului de la răsărit de Carpați. Această scriere de geografie fizică, economică, istorică, politică, administrativă, socială, culturală și etnografică, o adevărată enciclopedie, cuprindea un „tezaur de informații” despre Moldova. Nu era însă lipsită, ca de altfel, și **Geschichte des osmanischen Reichs**, de erori, confuzii și contradicții.

După cum am relevat deja în alte lucrări, atât **Geschichte des osmanischen Reichs**, cât și **Beschreibung der Moldau**, au fost cunoscute, prețuite și receptate și în cultura maghiară, de istorici, istorici ai științei și culturii, geografi, publiciști ș.a., iar personalitatea cărturarului umanist și preiluminist român apreciată ca a unui mare învățat.

Referindu-ne în general la opera și la personalitatea lui D. Cantemir, putem afirma că „itinerariul” cunoașterii și aprecierii lor de către maghiari își are începuturile în primele informații primite cu interes de către medicul polihistor preiluminist transilvănean Köleséri Sámuel, înștiințat de un corespondent al său că ilustrul cărturar aflat în Rusia era preocupat în 1722 de elaborarea lucrării **Dacia antiqua et nova**, pentru a atinge cota cea mai înaltă în 1834 când, într-o lucrare dedicată celor mai cunoscuți bărbați începând din secolul al XII-lea, **Nevezetes férjfiaknak rövid életleírásuk a 12-ik évszáz óta időnkig** (I, Pozsonyban, 1834), K[ánia] Emilia îl considera pe principe ca „cel mai mare învățat” originar din Răsărit („Moldova fejedelme, a legnagyobb tudós volt, kit napkelet előmutathat”).

Un prim și elocvent indiciu al interesului față de lucrările cantemiriene îl constituie prezența lor în numeroase biblioteci particulare și publice, aparținând unor personalități cunoscute și prestigioase instituții maghiare. Astfel, doar din investigațiile preliminare pe care le-am întreprins, rezultă că **Geschichte des osmanischen Reichs** (Hamburg, 1745) s-a aflat în posesia contelui

Széchényi Ferenc (exemplarul ajungând în fondul Bibliotecii Naționale Széchényi), a cardinalului Simor János, principe primat al regatului Ungariei, arhiepiscop de Esztergom, a palatinului Iosif (de la care a trecut în proprietatea Bibliotecii Universității din Budapesta), a Bibliotecii Gimnaziului reformat Kiskunhalas (exemplar aflat acum la Secția orientală a Bibliotecii Academiei de Științe Maghiare). În Transilvania, lucrarea a fost achiziționată de cancelarul Teleki Sámuel, pentru Biblioteca sa din Târgu-Mureș (ediția franceză **Histoire de l'Empire Othoman**, I-II, Paris, 1743), de contele Bánffy Dénes de la Sibiu, lucrarea găsindu-se și în Biblioteca Bethlen din Aiud, ca și în alte biblioteci.

Monografia dedicată Moldovei, **Beschreibung der Moldau** a fost procurată de contele Széchényi Ferenc, de Biblioteca Academiei de Științe Maghiare, de conții Teleki Sámuel și Bánffy Dénes, cumpărată pentru Biblioteca Bethlen din Aiud etc.

Descrierea Moldovei a fost, se pare, și cea dintâi dintre operele lui D. Cantemir receptată de autori maghiari, la care aceștia au apelat cel mai frecvent. Trebuie însă să remarcăm faptul că acest interes nu a fost doar unul de sorginte iluministă, determinat de dorința de cunoaștere a Moldovei, a istoriei și civilizației sale, ci avea o motivație politică, respectiv națională. Astfel, era în legătură cu o justificare a proiectelor expansioniste răsăritene ale Imperiului Habsburgic, vizând anexarea țărilor române, care s-au aflat sub suzeranitatea Ungariei, dependență de altfel neadmisă de Dimitrie Cantemir. Ulterior, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu dezvoltarea sentimentelor naționale la maghiari, care și-a pus puternic amprenta asupra istoriografiei, atenția acordată Moldovei a fost în conexiune cu preocupările, stimulate de romantism, privind originea, teritoriul de formare și de răspândire a maghiarilor, față de situația conaționalilor aflați în afara granițelor Ungariei. Or, **Beschreibung der Moldau** cuprindea informații de interes privind și locuitorii de această etnie din Moldova, nu toate însă în acord cu realitatea și confirmate de cercetarea istorică.

Primul autor maghiar (revendicat datorită originii sale și de cultura slovacă), care indică opera lui Dimitrie Cantemir ca o sursă

a fost polihistorul Bél Mátyás, rector al Liceului evanghelic din Bratislava, principalul reprezentant al curentului de „cunoaștere a statelor” în Ungaria, considerat și exponentul cel mai de seamă al acestei școli din întreaga Europă. Activitatea acestui spirit universal a fost capitală pentru constituirea științei geografice și istorice la maghiari, lui datorându-i-se și prima ediție maghiară de izvoare istorice alcătuită după criteriile științifice. Cunoscător al ediției germane a **Descrierii Moldovei**, Bél Mátyás o menționează în lucrarea sa **Compendiolum Slavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae et Lodomeriae geographicum** (Posonii et Cassoviae, 1777), atunci când amintește de ținutul de păduri pe care polonezii îl numesc Bucovina, iar localnicii Dumbrăvile Roșii (întrucât – afirma D. Cantemir – „au fost udate cu sânge de polon”, referirea având în vedere înfrângerea polonezilor de către moldovenii lui Ștefan cel Mare la Codrii Cosminului).

Beschreibung der Moldau este menționată apoi de învățatul iezuit Pray György, de numele căruia este legată nașterea istoriografiei maghiare științifice. Eruditului profesor și director al Bibliotecii Universitare din Pesta, care s-a bucurat de o mare influență, împărăteasa Maria Tereza i-a conferit titlul de „istoricul Ungariei”. În anii 1787-1788, când a izbucnit un nou război ruso-turc, în care s-a implicat și Austria ca aliată a Rusiei, Curtea de la Viena l-a însărcinat pe Pray să susțină cu argumente istorice pretențiile coroanei maghiare asupra Dalmației, Bosniei, Serbiei, Bulgariei, respectiv asupra Țării Românești, Moldovei și Basarabiei și astfel să sprijine o eventuală expansiune a Monarhiei habsburgice. Istoricul maghiar a și elaborat o lucrare, publicată postum, cu titlul **Comentarii Historici de Bosniae, Serviae ac Bulgarie, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabie, cum Regno Hungariae nexu** (Budaë, 1837), rămasă în manuscris, menită să susțină politica balcanică a lui Iosif al II-lea, împărat al Austriei și rege al Ungariei.

Între cei care i-au furnizat lui Pray informații în chestiunea raporturilor dintre Ungaria medievală și țările române, dar și în alte privințe, ca aceea a controversatei localizări a episcopiei catolice de Milcov, s-a numărat învățatul Cornides Dániel, secretar literar al contelui Teleki József la Gornești, ulterior profesor la

Universitatea din Pesta și custode al Bibliotecii Universității. Cunosător al operei lui Dimitrie Cantemir, pe care îl aprecia ca „luminatul și distinsul, preaînvățatul principe al Moldovei” („Clarius et distinctius doctissimus Princeps Moldaviae”), Cornides l-a atenționat pe Pray asupra datelor existente în lucrarea fostului domnitor, în problemele care îl interesau.

Știm însă că D. Cantemir nu accepta existența unor relații de vasalitate între Moldova și Polonia, respectiv Ungaria, afirmând în această privință că istoricii polonezilor și ungarilor generalizau „din câte un caz particular”, susținând că „domnitorii Moldovei au fost vasalii lor”. Pray G. a recepționat critic informații din scrierea lui D. Cantemir, în **Dissertationes historico – criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum** (Vindobonae, 1774), când abordează începuturile statului moldovean și se referă la trecerea lui Dragoș din Maramureș la răsărit de Carpați, unde deschide seria celor 73 de domnitori ai Moldovei, amintiți de principe (de fapt 62, unii dintre ei revenind la domnie). Episodul reînțarcerii „valahilor” din munții Maramureșului în Moldova (de unde s-au retras în urma venirii cumanilor și a năvălirii tătarilor) în anul 1359 sub conducerea lui Dragoș – în realitate atunci a trecut munții Bogdan, care recunoscut ca domn, înlătură suzeranitatea regelui Ungariei asupra Moldovei – va fi consemnat de Pray și în lucrarea **Historia regum Hungariae** (Budae, 1801).

Dacă istoricul iezuit nu și-a însușit opinia lui Cantemir privitoare la raporturile moldo-ungare, este posibil însă ca **Beschreibung der Moldau** să fi contribuit, alături de lucrarea lui Anton Maria del Chiaro, **Istoria delle moderne rivoluzione delle Valachia** (Veneția, 1718), la formarea opiniei sale privind romanitatea românilor. Faptul este important, având în vedere diseminarea și influența operei lui Pray, citată și de iluminiștii români.

Descrierea Moldovei i-a fost cunoscută, din **Magazin-ul** celebrului Büsching, și lui Benkő József, profesor și preot al Colegiului reformat din Odorhei, reprezentant de seamă al școlii „Staatenkunde”. Învățătul iluminist secui atenționează asupra ei în monografia **Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus** (tom I, Vindobonae, 1778),

într-o notă în care afirmă că ea cuprinde „multe despre valahi, limba lor, etc. [...]” („multa de Valachis, eorumque lingva, cet [...]”). Ulterior, preocupat ca și alți istorici de chestiunea episcopatului catolic al Milcoviei, Benkő J. a elaborat ampla lucrare **Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis** (t. I-II, Viennae, 1781), în care excerptează din textul cantemirian informațiile despre episcopul bisericii „apusene” de la Bacău, supușii catolici din Moldova, menționând și alte date geografico-istorice din **Beschreibung der Moldau**. Referindu-se la harta ce însoțea lucrarea - „Tabula Geographica ejusdem Kantemir” - o apreciază, în ansamblu, ca „exactă” („accurata”).

În aceeași perioadă, **Descrierea Moldovei**, împreună cu **Istoria Imperiului Otoman**, constituie o sursă pentru autori maghiari de opere istorico-literare cu caracter lexicografic, în care însă ei înglobau și personalități nemaghiare, valori originare din teritoriile care s-au aflat sub suzeranitatea regatului „Sfântului Ștefan”. De altfel, D. Cantemir însuși era inclus în lucrarea profesorului și preotului piarist Horányi Elek, **Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum** (P. I-III, Viennae, 1775-1777).

Principelui de „amintire nemuritoare” („**KANTEMIRUS (DEMETRIUS) Immortalis memoriae Princeps**”) istoricul literar maghiar îi acordă 11 pagini, parafrazând biografia atribuită lui N. Tindal, din **History of the Growth and Decay of the Othoman Empire** (Londra, 1734-1735), reprodusă și în ediția germană a **Istoriei Imperiului Otoman**, utilizată de Horányi (autorul textului original al biografiei, modificat de traducătorul englez, a fost identificat de Virgil Câdea în persoana fiului domnitorului, Antioh Cantemir). Totodată, Horányi făcea cunoscut că unele scrieri ale acestui „principe foarte erudit” („eruditissimi Princeps”), dar și „foarte versat în chestiunile publice” („rerum publicarum versatissimus”) au fost - între timp - editate, **Istoria Imperiului Otoman**, și în versiune germană la Hamburg (1775-sic!) și **Descrierea Moldovei**, publicată de Büsching atât în **Magazin...**, cât și separat, în 1771. De această din urmă lucrare el s-a folosit pentru a-l caracteriza pe Miron (Costin), „născut în Moldova” și inclus în dicționarul său biografic.

Pe urmele lui Horányi, a recurs la monografia cantemiriană preotul evanghelic Wallaszky Pál, în **Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delineatus** (Pozonii et Lipsiae, 1785). În ediția a II-a a lucrării sale, apărută la Buda în 1808, Wallaszky îl menționează pe „Miron moldoveanul”, între istoricii din secolul al XVII-lea, considerându-l ca primul și singurul erudit din această „națiune”. Despre meritele lui a scris celebrul Cantemir, în **Beschreibung der Moldau**, din care reproduce pasajul referitor la logofătul Miron (Costin), „cel mai conștiincios istoric al moldovenilor”.

Cât privește istoricul Dimitrie Cantemir, Wallaszky oferea câteva date biografice și enumera principalele sale opere, menționând că **Sistemul religiei muhammedane**, lucrare scrisă de Cantemir în limba latină și publicată în limba rusă la Sankt Petersburg în 1722 – care i-a întregit faima de orientalist – a fost „recenzată” de J. Albertus Fabricius în **Lux salutaris Evangelii**. Pentru informații suplimentare era indicat **Lexiconul** lui Horányi.

Perioada romantismului a înregistrat și la maghiari preocupări stăruitoare identitare, privind obârșia, trecutul străvechi, răspândirea poporului maghiar, dar și situația conaționalilor din afara Ungariei, unii autori ajungând însă la afirmații și încheieri fantaziste. Într-un astfel de context, sunt examinate și relatările lui D. Cantemir din **Descrierea Moldovei**, ajungându-se la opinii diferite în chestiuni ca cea a originii orașului Iași și a provenienței denumirii sale. Astfel, în timp ce principele afirma că la originea viitoarei capitale a Moldovei s-a aflat „un sat păcătos, locuit de vreo trei sau patru țărani și având o moară pe care o ținea un morar bătrînor, numit Ioan sau cu numele diminutiv Iași”, de la care și denumirea localității, istorici maghiari, împărtășind aserțiunile anterioare ale lui Pray G. sau Benkő J., o puneau în legătură mai ales cu iasinii sau iaszigii, considerați strămoși ai poporului maghiar. Este cazul lui Horváth Péter, directorul Gimnaziului din Jászberény, care a elaborat o lucrare despre originea și stările cumanilor și ale iazigilor, **Commentatio de initiis ac majoribus iaszigum et cumanorum** (Pesten, 1801), potrivit căruia numele orașului Iași ar proveni de la jászok, ca și al eruditului Horváth

István, custode al Bibliotecii Naționale, ulterior profesor de științe auxiliare ale istoriei la Universitatea din Pesta, autorul lucrării **Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteteiből** (Pesten, 1825) și al unui studiu despre **Jászok**, apărut în revista **Tudományos Gyűjtemény**, care aprecia afirmația lui D. Cantemir ca fiind o „poveste”.

Descrierea Moldovei a constituit o sursă de informații și pentru autori interesați de cunoașterea poporului român ca Kiss Sámuel, colaboratorul revistei **Minerva** din Kassa (Košice). Acesta publică în 1830 articolul **A moldovaiak és az oláhok** (Egy angol utazó leírása után), în care se afirma, între altele, că moldovenii sunt locuitori „aborigeni” ai Moldovei, că în Moldova și Țara Românească se vorbește „una și aceeași limbă”, de origine latină și se relatează, fiind citat D. Cantemir, despre trufia și semeția moldovenilor.

În anul 1836, predicatorul franciscan Gegő Elek, membru corespondent al Academiei din Pesta, a întreprins, din însărcinarea acesteia, o călătorie în Moldova, în urma căreia a publicat volumul **A moldvai magyar telepekről** (Budán, 1838). În cartea sa, el a preluat din monografia lui D. Cantemir, un izvor de bază al lucrării, numeroase informații de ordin geografic, istoric, social, cultural, militar etc. privind Moldova. Astfel, de exemplu, referitoare la originea numelui de Moldova și a stemei sale, organizarea statului moldovean și raporturile cu Poarta, modificarea hotarelor sale (întinderea lor) în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, caracteristici morale și obiceiuri ale moldovenilor, ca ospitalitatea, pe care o confirmă din propria experiență. Uneori, Gegő reproduce citate, în original, din **Beschreibung der Moldau** pentru a compara și explica stări din vremea principelui și din Moldova pe care o vizitase.

Interesat prioritar de situația maghiarilor, el consemnează din scrierea cantemiriană existența episcopului de la Bacău care deservea supușii „catolici”, relevă prezența maghiarilor și tenacitatea lor în păstrarea limbii și a ritului catolic, rolul religiei în menținerea naționalității ș.a. Dar susține și că moldovenii i-ar urî pe maghiari, dintr-o motivație religioasă, invocând afirmația din **Descrierea Moldovei** privind aversiunea lor față de ritul „roman” (papistași).

În scopuri similare cu ale lui Gegő, a călătorit în Moldova în anii 1844–1845 avocatul Jerney János, membru al Academiei de Științe Maghiare, care a publicat ulterior volumul **Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844 és 1845** (Pesten, 1851). După cum însuși autorul o mărturisește, între sursele la care a recurs s-a numărat și **Beschreibung der Moldau**, cunoscută din **Magazin**-ul lui Büsching. El a apreciat însă critic opera cantemiriană, susținând că ar fi „plină de afirmații greșite ce provin din cunoștința necritică a celor întâmplare, însă în multe privințe este folositoare”.

Cercetarea periodicelor maghiare ale vremii, relevă cunoașterea și de către alți autori a **Descrierii Moldovei**, la care se referă în diferite materiale publicistice.

Istoria Imperiului Otoman este opera care – după cum am afirmat la începutul acestei lucrări – i-a asigurat lui Dimitrie Cantemir o notorietate europeană. Scrierea turcologului și orientalistului român a fost receptată și în cultura maghiară.

Menționăm că legăturile multisekulare ungaro-otomane, angrenarea Imperiului Otoman în noi conflicte militare, dorința de cunoaștere a propriei identități etnico-lingvistice, alți factori, au stimulat interesul cercurilor cultivate maghiare de a se informa cât mai temeinic cu privire la turci, la societatea și istoria otomană. Sursele de informare erau, alături de lucrări mai recente, cu această tematică, datorate unor autori maghiari ca Schmidt Nicolaus (Miklós), care, îmbogățind o mai veche literatură, a publicat **Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli, cum epitome principum Turcarum** (Trnava, 1747–1752), scrierile istoricilor francezi, englezi, italieni, germani. Prezența operei lui Dimitrie Cantemir în biblioteci particulare și publice maghiare atestă că și aceasta a putut constitui, pentru cei interesați, un izvor de cunoștințe despre turci și Imperiul Otoman.

De altfel, lucrarea cantemiriană a oferit informații și unor cărturari maghiari cu alte preocupări, ca, de exemplu, Benkő József, care în **Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus**, referindu-se la familia domnească din „Valahia Transalpină” „Brâncoveanu sau Cantacuzino”, aprecia că „sunt demne de citit”,

ceea ce a scris despre aceasta Dimitrie Cantemir, voievodul de odinioară al Moldovei, în **Geschichte des osmanischen Reichs**” (Hamburg, 1745), din care reproduce începutul notei care se referă la această renumită familie.

Odată cu afirmarea dezideratelor iluministe s-a exprimat și în cultura maghiară atât necesitatea lărgirii orizontului de cunoștințe științifice, cât și a transmiterii lor în limba maternă (națională). În astfel de împrejurări, și în contextul izbucnirii ultimului război austro-ruso-turc, a apărut prima lucrare în limba maghiară despre Imperiul Otoman, **Osmanografia az az: A török birodalom természeti, erköltsi, egyházi, polgári's hadi állapottyának, és a Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásinak summás leírása** (I–III r., Bétsben, 1788–1789) semnată de Decsi Sámuel, doctor în filosofie și medicină, membru al Societății Științifice Regale din Frankfurt pe Oder.

Reprezentant de seamă al iluminismului maghiar de tendință moderată, în opinia căruia fericirea unei societăți este legată de știință, autorul ei, stabilit la Viena, va fi redactorul periodicului **Magyar Kurir** și va publica și alte scrieri cu conținut istoric.

După propria-i mărturisire, Decsi Sámuel a alcătuit **Osmanografia** din dorința de a-i face cunoscuți pe turci conașionalilor săi, rămași în această privință în urma altor națiuni europene și având despre ei idei și judecăți eronate. Deși operă de popularizare științifică, **Osmanografia** era o lucrare de pionierat, fiind prima de acest fel și – după aprecierea lui Márki Sándor – „cea mai remarcabilă descriere a Imperiului turc” în limba maghiară până în perioada interbelică.

A fost elaborată pe baza unei vaste bibliografii, incluzând autori ca Leunclavius, Herbelot, Reland, Pococke, Rycaut, Marsigli ș.a., dar și **Coranul**. Ilustrând curentul „statisticii”, afirmat pe plan european în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, lucrarea înfățișă stările naturală, morală, bisericească, politică și militară ale imensului Imperiu Otoman, dar și caracteristicile „națiunii” turce. Partea ei cea mai amplă (volumul al III-lea) prezenta, valorificând informații existente în opere ale istoricilor unguri și străini, istoria contactelor și luptele dintre „națiunile” maghiară și turcă

începând din secolul al XIV-lea și până la moartea împăratului Iosif al II-lea. Bucurându-se de un larg interes în rândul cititorilor, primele două volume ale **Osmanografie** au fost reeditate în anul 1789.

Alcătuindu-și lucrarea despre Imperiul Otoman, Décsi Sámuel a recurs ca la o sursă de bază la „renumita” („nevezetes”) istorie a „învățatului principe al Moldovei”, („Móldvai tudós Fejedelem”), o mare autoritate, datorită științei sale și a experienței dobândite în timpul îndelungatei sale prezențe la Constantinopol, care i-a prilejuit un contact direct cu turcii și cu societatea otomană, dar și prin participarea alături de aceștia la operațiuni militare. Este deosebit de elocvent ceea ce afirmă chiar autorul **Osmanografie** despre prestigiul istoricului român și notorietatea operei sale: „Cine nu-l cunoaște pe învățatul voievod al Moldovei CANTEMIR, care a trăit la începutul acestui secol, a cărui istorie despre sultanii domnitori o prețuiește întreaga lume savantă?” („Ki nem ismeri e folyó századnak elein élt tudós Móldvai Vaydát KANTEMIR-t, kinek az Osman uralkodó Sultanokról irott historiáját az egész tudós világ betsülli?”). Un autor de o asemenea autoritate, încât a preluat din lucrarea acestuia și informații și relatări neconfirmate, erori și chiar ficțiuni.

Compararea textelor, evidențiază limpede măsura importantă în care prima scriere în limba maghiară despre turci și Imperiul Otoman este îndatorată, prin influențe și împrumuturi, operei cantemiriene **Geschichte des osmanischen Reichs**. De altfel, constatăm și o similitudine de ordin „metodic” între cei doi autori, care, la elaborarea lucrărilor, au acordat prioritate informațiilor și relatărilor provenite din „prima sursă”, adică din cea otomană, respectiv de la cunoscătorii direcți ai realităților turcești, pentru a putea oferi o imagine cât mai veridică, obiectivă, asupra turcilor. Vor fi depășite astfel imagini stereotipe, unilaterale, constituite de-a lungul secolelor, aceștia nemai-fiind percepuți și înfățișați doar ca „cruzi barbari”, dușmani ai religiei creștine, arătându-li-se atât „greșelile”, cât și „virtuțile” laudabile.

În același timp, remarcăm faptul că atât Dimitrie Cantemir, cât și Decsi Sámuel au acordat în scrierile lor atenție istoriei propriului

popor, cel din urmă consacându-i un întreg volum, conferindu-le astfel nu numai rolul de a informa cât mai temeinic, ci, prin evocarea trecutului de independență și a momentelor de vitejie și eroism, oferite ca exemplu contemporanilor, și o finalitate politică, pledând în ultimă instanță pentru redobândirea libertății celor două popoare.

Încercând să surprindem influențele și împrumuturile din **Istoria Imperiului Otoman** la autorul maghiar, nu credem că greșim dacă pornim de la însuși titlul operei sale, intitulată **Osmanografia**, ceea ce înseamnă „descrierea Împărăției turcești”, evitând cuvântul „turc”, datorită semnificațiilor sale negative, evidențiate de Dimitrie Cantemir în prefața la **Geschichte des osmanischen Reichs**.

Lectura aceleași prefete i-a fost de folos și pentru informațiile pe care le cuprinde privitor la originea și numele turcilor și ale Imperiului Otoman, la care Décsi S. se referă în prima parte a primului volum al lucrării sale. A putut astfel cunoaște opiniile diferiților autori în problema obârșiei turcilor, D.Cantemir optând pentru originea lor din „Scitia”, din tătarii oguzani. De aici și dreptul la tron al tătarilor din Crimeea, în cazul stingerii dinastiei sultanilor otomani pe linie bărbătească – menționat de principe și de la el în **Osmanografia** – fiind citată ca argument și o afirmație a muftiului cu prilejul unei răscoale îndreptată contra sultanului Mustafa II.

Cunoașterea scrierii cantemiriene i-a fost utilă lui Décsi Sámuel și pentru succinta prezentare a sultanilor, el reproducând din **Geschichte des osmanischen Reichs** ultimul cuvânt pe care l-ar fi adresat Osmân (Gâzi), întemeietorul dinastiei otomane, fiului său Orhan, considerându-l „demn de memorie”.

Remarca este valabilă, în și mai mare măsură, pentru partea în care iluministul maghiar descrie concis „provinciile” europene ale Imperiului Otoman, între acestea Moldova și Muntenia (Țara Românească, Valahia), preluând din aceeași lucrare informații ca cele privind trecerea țărilor române sub suzeranitatea otomană, ele păstrându-și însă pe temeiul înțelegerilor cu Poarta („capitulații”-n.n.) autonomia, titlul acordat principilor celor două țări, pompa strălucită cu care avea loc investitura domnilor Moldovei și Țării

Românești la Constantinopol. Pornind de la cartea lui D. Cantemir, autorul maghiar a reliefat și consecințele dominației otomane. Moldova – așa cum a descris-o fostul ei domnitor – a ajuns în urma oprimării, dintr-o „foarte renumită” țară, care s-a putut opune „celui mai sălbatic dușman, după cum o dovedesc victoriile renumite ale principelui Ștefan II (Ștefan V – n. n.) al Moldovei asupra polonezilor și turcilor”, o provincie „nefericită”, într-o situație asemănătoare găsindu-se sub „jugul” otoman și Țara Românească.

În cazul Basarabiei, teritoriu care a aparținut Moldovei, amintind de orașul Akerman, Décsi S. informează, între altele, că aici a trăit o perioadă poetul exilat Ovidiu, amintirea lui perpetuându-se în memoria locuitorilor, nu departe de oraș aflându-se un lac pe care, după cum arăta D. Cantemir, moldovenii îl numeau încă Lacul Ovidului.

Înfățișând geografia fizică a Imperiului Otoman, autorul face o digresiune, la Munții Sinai, și scrie despre mănăstirea construită de călugării greci, menționând, din lucrarea principelui, privilegiul „adevărat sau inventat” al lui Muhammad, obținut de călugări și respectat de sultan, potrivit căruia ei nu plăteau nici-un impozit.

Numeroase relatări, informații și curiozități din **Istoria Imperiului Otoman** se regăsesc în a doua parte a primului volum al **Osmanografieii**. Astfel, înfățișând modul de petrecere al timpului liber de către turci, Décsi S. amintește și de interesul pentru muzică, sensibilitatea la aceasta fiind elocvent ilustrată de sultanul Murâd IV, cuceritorul Bagdadului, care a fost atât de impresionat de un muzicant persan, încât ar fi dat ordin ca prizonierii rămași în viață să fie eliberați, iar pe cântăreț l-a luat cu sine la Constantinopol.

Descriind însușirile fizice și morale cu care era înzestrată „națiunea” turcă, autorul maghiar remarcă, asemenea lui D. Cantemir, și faptul că în societatea otomană unicul criteriu de apreciere și ascensiune era meritul. Se mai arată că turcii, manifestau o conștiință a superiorității, reflectată de acordarea de porecle altor popoare, menționate în opera lui D. Cantemir și reproduse, într-o notă, în **Osmanografia**.

Prezentarea în aceeași lucrare a obiceiurilor de căsătorie la turci,

prilejuiește și descrierea acelor ale tătarilor mârzești din Basarabia, înfățișate în **Geschichte des osmanischen Reichs**, izvor de informații unice din cele mai diverse.

Regăsim aceeași sursă, alături de altele, și în paginile referitoare la religie în Imperiul Otoman. Informând despre ordinele călugărilor derviși, Décsi S. afirmă că chestiunea a fost cel mai bine tratată de Cantemir și Reland. De la primul a aflat și de deosebiri și disputele dintre turci și perși în interpretarea **Coranului** – primii, suniți, considerându-i pe persani, șiiți, ca „eretici” – reflectate și cu prilejul primirii reprezentațiilor împăraților osmani la Curtea persană și a trimișilor Persiei la cea otomană, cum se relatea în opera principelui.

Reliefând apoi constrângerile determinate de fundamentalismul religios, lipsa libertății de gândire și de exprimare, Décsi S. remarcă starea tristă în care se aflau științele în „Osmania”. În acest context, arată că examinarea și cu atât mai mult defăimarea „învățăturii” profetului Muhammad atrăgea după sine pedeapsa cu moartea. Pentru a reliefa intoleranța turcilor față de orice punere în discuție a doctrinei **Coranului**, el recurge la exemplul, oferit de D. Cantemir, al învățatului „Kabyzi Aime” (Molla Kâbiz – n.n.), care, susținând în 1527, în timpul unei revolte din Anatolia, superioritatea credinței creștine, a lui Ihsus Christos, față de Muhammad, a fost strangulat din porunca sultanului Süleyman I, tot atunci fiind emisă o lege care pedepsea cu moartea îndoiala de muhammedanism.

Înfățișând, în continuare, situația creștinilor din Imperiul Otoman, iluministul maghiar se referă la jugul sub care ei sufereau și consemnează că sultanul Selâm I, le-a luat grecilor toate bisericile și le-a transformat în moschei, cu excepția uneia, potrivit afirmației lui Ali Effendi din Filipopoli (personaj neidentificat – n.n.), invocat de D.Cantemir, și nu le-a mai permis să ridice biserici din piatră.

Admirator al Greciei Antice și animat de sentimente filoelene în primul volum al **Osmanografiei**, Décsi S. recurge la **Geschichte des osmanischen Reichs** și pentru a infirma aserțiunile că grecii s-ar fi cufundat adânc în „marea întunericului”, oferind exemplul

„Școlii Superioare” – Academia Patriarhiei – din Constantinopol, izvor de știință, ca vechea „Școală Superioară” din Atena, în care se predau diferite științe în limba greacă veche și din care au ieșit ori unde s-au remarcat atât în secolul al XVII-lea, cât și în cel de-al XVIII-lea numeroși învățați, cărturari și literați greci. Sunt cei înșirați în **Istoria Imperiului Otoman** de D. Cantemir: Ioan Cariofil, filolog și filosof, predicator în Biserica patriarhală din Constantinopol, Spandolis, filosof peripatetic, Dimitrie Cantemir (considerat în mod eronat de origine greacă – n.n.), „maestrul îndrumător în filosofie” („a világi böltességben vezérlő mestere”) și autorul renumitei **Istoriei a Imperiului Otoman**, Alexandru Mavrocordat, profesor de filosofie, teologie și știința naturii, ulterior interpret al Curții Otomane, autor de lucrări traduse în limba italiană, Nicolae Mavrocordat, învățat foarte versat în limbile occidentale, Calinic, patriarhul Constantinopolului, renumit orator, Dositei, patriarhul Ierusalimului, autorul controversii împotriva Bisericii romane, Meletie (de Arta), mitropolitul Atenei, cunoscător în toate domeniile științei, Ilie Miniat, filosof și teolog, episcop al Moreei, Ieremia Cacavela și alți învățați greci.

Importanța operei cantemiriene, ca sursă la elaborarea **Osmanografie**, rezultă pregnant și din volumul al II-lea al acesteia, în care se regăsesc diseminate idei și aprecieri și informații existente și în **Geschichte des osmanischen Reichs**, sau din care sunt preluate ca argumente pentru susținerea afirmațiilor și judecăților împărtășite de autorul maghiar.

Astfel, analizând regimul politic din Imperiul Otoman, Decsi S. se referă la stâlpii puternici de susținere a acestuia, între care despotismul, fanatismul, supunerea oarbă, în strânsă legătură cu religia muhammedană și cu credințele turcilor. Într-o formă de guvernare despotică – cum era apreciată cea din Imperiul Otoman, sultanul, privit ca un „Dumnezeu pământesc”, domnea după bunul lui plac și nu erau dator să dea socoteală nimănui despre faptele sale, putând, de exemplu – după cum relatează D. Cantemir și după el autorul maghiar – omorî zilnic 14 supuși turci fără a i se duce nici un reproș. Pe de altă parte, se reitera că în societatea

otomană aprecierea și ascensiunea socială nu se datorau originii, rangului, relațiilor, ci numai virtuților și meritelor proprii.

Dimitrie Cantemir este citat de mai multe ori în **Osmanografia** în părțile referitoare la starea militară, la modul și regulile de luptă ale armatei turce. Dealtfel, autorul acesteia mărturisește că în redarea felului de a se lupta al oștirii otomane a scris după lucrările lui Cantemir, Marsigli, Rycaurt, Warnery și ale altor învățați. Din **Geschichte des osmanischen Reichs** reproduce sfaturile date de autor pentru a fi urmate în lupta cu turcii. Îi invocă mărturia și pentru a relata despre precizia turcilor în trasul cu săgeata („girid”), cu care un anume Mehmed Aga a reușit să străpungă poarta unei Mănăstiri din Moldova groasă de 3 țoli, dar și în digresiunea privind cunoștințele geografice ale tătarilor.

Mai menționăm că scrierea cantemiriană, alături de alte lucrări, i-a servit lui Decsi S. și la explicarea unor termeni și denumiri specifice istoriei otomane și că ea este indicată ca sursă și în volumul al III-lea al **Osmanografiei**, în legătură cu uciderea sultanului Murâd I după lupta de la Kosovo.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, **Istoria Imperiului Otoman** rămâne o lucrare prețuită, față de care se manifestă interes și la care recurg, ca la o valoroasă sursă de informații, diferiți autori maghiari. Profesorul și istoricul piarist Bolla Márton, o indică, în manualul său **Primae lineae Historiae universalis** (tom II, Claudiopoli, 1799) ca izvor auxiliar pentru cunoașterea istoriei turcilor. Gânditorul iluminist Kőteles Sámuel, profesor de filosofie la Colegiul reformat din Aiud, preia din **Geschichte des osmanischen Reichs**, în prelegerile sale reunite sub titlul **Statisztika** (1805), informația că un sultan putea ucide 12 (14 – n.n.) turci, pentru a ilustra despotismul sultanilor osmani. „Căpitanul” Miháلكovics József, ulterior deputat în dieta maghiară, trimite la Istoria cantemiriană într-un studiu despre bătălia de la Varna din 1444, **Várnai ütközet**, publicat în revista **Tudományos Gyűjtemény** (III, 1818, Pesten).

Odată cu apariția operei lui Joseph von Hammer-Purgstall, **Geschichte des osmanischen Reichs, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven** (I–X, Pest, 1827–1833),

lucrarea orientalistului austriac se impune pe plan european ca cea mai importantă istorie a Imperiului Otoman. Nu puțini autori, între ei și maghiari, vor mai recurge la scrierea cantemiriană pentru felurite informații, confirmând valoarea operei turcologului și orientalistului român. Dar cercetarea exhaustivă a receptării sale rămâne încă un deziderat.

* Bibliografia studiului nostru este indicată în lucrarea mai amplă dedicată receptării europene a operei lui D. Cantemir.

Cornel Sigmirean

Istoria elitelor românești din Transilvania în istoriografia postcomunistă

Conform definiției propuse de istoricul francez Guy Chaussinand-Nogaret, prin elită înțelegem ansamblul grupelor sociale care prin statutul juridic, bogăție, talent sau orice alte cauze beneficiază de o poziție unică în fruntea ierarhiei, comparativ cu restul societății, întreținând raporturi privilegiate cu puterea, monopolizând-o sau influențând-o. Astfel, potrivit acestei definiții, istoriei elitelor îi aparțin marile figuri istorice, conducătorii politici, slujitorii de rang înalt ai structurilor social-politice ale societății (ai statului, ai partidelor politice), liderii unor organizații care acționează în societate, grupuri sociale sau comunități umane mari, despre care se afirmă că ar avea un rol deosebit, trăsături de excepție care le conturează și le disting de masa membrilor societății sau de alte grupuri și comunități umane. În general, noțiunea de elită implică în mod necesar ideea statutului de superioritate pe care îl deține un anumit individ sau un grup de indivizi în raport cu alții.¹

Sigur, până la această înțelegere a conceptului de elită, istoria grupurilor conducătoare a parcurs mai multe secole, dacă ne gândim că prima teorie elitară apare la sfârșitul secolului al XV-lea, prin opera lui Niccolo Machiavelli, *Principele*. Expresie a Renașterii, opera lui Machiavelli a surprins în portretul principelui atât notele unui personaj istoric concret, Lorenzo de Medici, cât și trăsăturile viitorului politician al noii societăți, capitaliste, promotor al unui nou stil de gândire și acțiune, care își prezintă manifest obiectivele, își expune clar, programatic țelurile și se distanțează de morala tradițională – fariseică și desigur hieratică.² După alte câteva sute de ani, în secolul al XIX-lea, Auguste Comte consideră că *păstrarea și îmbunătățirea noii ordini, constituite după revoluțiile burgheze, îi revine elitei, alcătuite din sacerdoți și savanți*.³ Importante

contribuții la teoriile elitare aduc filosofii germani: Fichte, Schelling (cu teoria *națiunilor rare*), Schopenhauer (care încearcă să explice *apariția geniilor – aristocrației spiritului*), și Nietzsche, în concepția căruia *toate realizările remarcabile ale omenirii sunt datorate muncii indivizilor măreți – übermensch (supraomul)*. Aceluiași curent i se asociază și Carlyle, care afirma că *istoria universală, istoria a ceea ce a săvârșit omul pe lume, este în fond istoria oamenilor mari*.⁴ Dar, adevărații teoreticieni ai elitelor sunt considerați Gaetano Mosca (1858–1941), Vilfredo Pareto (1848–1923) și Roberto Michels (1876–1936). Într-un fel sau altul, fiecare au reluat ideea că o societate fără clase sociale nu este posibilă. Mosca, de exemplu, a concluzionat că *societățile au fost și vor fi întotdeauna conduse de un grup unic de lideri, chiar și atunci când dau impresia că majoritatea conduce*. Economistul și sociologul italian Pareto a ajuns la o concluzie similară, explicând noțiunea de elită prin opoziția dintre cei care posedă puterea politică și cei lipsiți de ea. Sociologul elvețian Roberto Michels, studiind partidele socialiste din Europa (știm, militante pentru obținerea unei societăți fără clase) a relevat că inclusiv aceste partide, în ciuda proclamatei lor credințe în democrație și egalitate, erau controlate nu de majoritatea membrilor, ci de un grup relativ mic de lideri. Ca urmare, în orice organizație mare, în societate, puterea nu poate fi împărțită egal între toți oamenii. Pentru ca o organizație sau societate să funcționeze, adevărata putere trebuie concentrată în mâinile unui grup mic, elită sau oligarhie. Asemenea lui Mosca și lui Pareto, sociologul elvețian a concluzionat că *elitele conduc lumea, au condus-o și o vor conduce*.⁵

În România, în perioada interbelică, o serie de filosofi au promovat ideile elitarismului. Prima elaborare teoretică în formula conceptelor de vocație – personalitate – destin a formulat-o C. Rădulescu-Motru. Conform acestuia *elita este personalitatea de vocație*, – adică insul în care un set de aptitudini sunt statornicite într-un grup de muncă hotărâtor pentru viața individului – determinată biopsihosocial, „trăsături filtrate în conștiința acestuia și completând natura”.⁶ O interesantă teorie a elitelor a oferit-o și sociologul, omul de o largă viziune culturală, Eugeniu Speranția, care considera că *existența unei elite e totdeauna garanția alimentării*

*masei cu valori spirituale. Masa singură nu crează nimic, ea e depozitară, e terenul relativ inert care poate primi și poate face să germineze semințele, dar care nu le produce singură prin propriile ei puteri.*⁷

Instaurarea regimului comunist în România a estompat cercetările privind istoria elitelor românești, preceptele ideologice binecunoscute ale rolului maselor în istorie și ale luptei de clasă au avut drept consecință minimalizarea și falsificarea rolului istoric al elitelor. În pofida unor contribuții notabile din deceniile VIII-IX, istoria elitelor a rămas una din marile datorii ale istoriografiei noastre. La capitolul „excepții” mi-aș permite să amintesc opera unor istorici ca David Prodan, Sigismund Jako, Virgil Cândea, Lucia Protopopescu, Pompiliu Teodor, Șerban Papacostea, Radu Popa, Alexandru Zub, Dan Berindei ș.a., care prin larga deschidere spre valorile universale ale istoriografiei contemporane au sugerat necesitatea studiului elitelor. Cele mai complexe lucrări privind rolul elitelor în societatea românească, realizate înainte de 1989, le datorăm istoricilor clujeni Nicolae Bocșan și Ladislau Gyémánt, prin două lucrări monografice dedicate Banatului, respectiv Transilvaniei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, N. Bocșan, pe baza metodologiei franceze de cercetare a elitelor, analizează structurile și categoriile elitare din Banat create ca urmare a reformismului austriac: a) cnezii, obercnezii și jurații – aparținând structurilor elitare tradiționale; b) preoții, protopopii; c) intelectualitatea laică (învățătorii, profesorii, medicii etc); d) burghezia românească orășenească; e) ofițerii de graniță.⁸ Aproximativ aceleași categorii elitare sunt surprinse de L. Gyémánt la nivelul Transilvaniei istorice, cu un efort în plus spre evaluări statistice. Astfel, pentru perioada din preajma revoluției de la 1848, istoricul clujean înregistrează ca grupuri elitare **o pătură intelectuală de 5343 de români și 12526 de familii nobiliare românești** la nivelul Transilvaniei și a comitatelor din Banat și Partium,⁹ cu mențiunea că ea reprezintă o cifră minimă.

Asemenea cercetări au reprezentat punctul de plecare pentru noile demersuri istoriografice privind elitele românești, istoria elitelor devenind după 1989 un domeniu distinct al cercetărilor

istorice. La reluarea studiilor privind istoria elitelor românești a contribuit și restabilirea contactelor cu istoriografia din Vest, unde după al doilea război mondial cercetările sociologice s-au arătat tot mai interesate de investigarea personalului politic, a celor care iau principalele decizii în viața de stat. În acest sens îi amintim pe Fl. Hunder, Wilkinson, B. Barber, C. W. Mills ș.a. – SUA, pe Roland Mousnier și mai ales pe Guy Chaussinand-Nogaret cu lucrarea *O istorie a elitelor 1700–1848*, publicată în 1975 – în Franța. Lui Nogaret i s-a asociat apoi Louis Bergeron. Aceștia împreună cu colaboratorii lor au publicat un număr impresionant de volume privind elitele franceze.

Și în România – așa cum am mai menționat – s-au reluat cercetările privind istoria elitelor, orientate pe trei direcții majore: a elitelor nobiliare, a elitelor intelectuale și a elitelor burgheze (orașe-nești, bancare) – elitele specifice societății capitaliste.

La Cluj, în ambianța școlii istorice create de opera unor istorici ca David Prodan și Pompiliu Teodor, s-au consacrat importante cercetări privind nobilimea românească, cercetări ilustrate prin studiile lui Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, Marius Diaconescu, Ovidiu Pecican ș.a.¹⁰

La București, prin cercetările lui Viorel Achim,¹¹ consacrate mai ales Banatului, cu argumente solide, se susține apartenența la catolicism a întregii clase nobiliare românești din regiune. Tot în cazul Banatului, menționăm și continuarea mai vechilor cercetări privind nobilimea românească aparținând istoricului Constantin Feneșan¹² și cu totul remarcabilele reconstituiri ale cercetătoarei Ligia Boldea.¹³

De la început, menționăm că studiile din ultimii ani nu au descoperit existența unei nobilimi românești. Despre prezența ei în societatea transilvană au scris Miron Costin, stolnicul Cantacuzino, Dimitrie Cantemir – care în *Hronicul* său afirmă că *Ardealul și acum de românii noștri iaste plin, cari până nu demult neamiși de aceia iera, cât și în sfatul de obște împreună cu ceilalți, unguri și sași încăpea*.¹⁴ Despre nobilimea românească au scris apoi corifeii Școlii Ardelene, S. Micu, Gh. Șincai, Damaschin Bojincă – precursor al romantismului, istoricii Barițiu, Papiu Laurian, Cipariu etc.

Rămâne un moment de referință în istoriografie lucrarea lui Ioan Cavaler de Pușcariu *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, în care la circa un deceniu și jumătate de la revoluția de la 1848, acesta înregistrează **19039 de familii nobiliare românești**, ceea ce, folosind multiplicatorul uzual de 5 membri de familie, înseamnă **95195 de persoane**.¹⁵ Nobilimii române i-au dedicat studii sau au cuprins-o în reconstituirile lor istorici ca Nicolae Densușianu, A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, Al. Lapedatu, Ioan Lupaș, I. Moga ș.a.

Dar cercetarea istoriei nobilimii românești din Transilvania și Banat a suportat aproape un secol sentința pusă asupra acestui subiect de către istoricul I. Bogdan, care într-un studiu despre cnezii români afirmă că: *Devenind nobili, chinezii încetează de a fi români, parte de bunăvoie, parte siliți de dispozițiunile luate de Ludovic și confirmate de Sigismund la 1428, ei trec la catolicism, ca să-și poată păstra mai departe domeniile. Românilor le rămâne numai kenesii comune*.¹⁶

Istoriografia comunistă, promovând istoria maselor, (cu neglijaarea elitelor „exploatatoare” și „trădătoare”) și un naționalism îngust și interesat – așa cum arată istoricul I. Drăgan – a încurajat cercetarea cnezilor apreciați ca mai apropiați de țărănime și mai curați din punct de vedere național.¹⁷ Pornindu-se de la realitatea inferiorității politico-juridice a românilor din epoca modernă, s-a extrapolat și pentru Evul mediu imaginea unui popor de țărani aserviți, sau de țărani și preoți, omogen, exploatați social și național. S-a creat prototipul națiunii ideale, întemeiat pe sinonimia: român = ortodox = iobag, în opoziție cu opresorul ungar = catolic = nobil.¹⁸

Istoriografia română din primul deceniu postcomunist, realizând o recitare a izvoarelor istorice medievale a reușit să restituie o altă imagine, mult mai aproape de realitate, privind elita nobiliară românească. Se detașează din seria unor asemenea restituirii lucrarea monografică a istoricului clujean Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*; o istorie a nobilimii românești într-o perioadă de maximă ascensiune, când peste șapte decenii, prin reprezentanții ei – dintre care se detașează indiscuta-

bil familia lui Iancu de Hunedoara – nobilimea a dominat viața politică a Regatului Ungariei. Această situație se petrecea în condițiile în care la nivelul Transilvaniei nobilimea românească reprezenta doar 15% din totalul clasei nobiliare.¹⁹ Dar, era majoritară comitatele din sud, aflate în linia întâi a confruntării cu Imperiul otoman. În Hunedoara, ea reprezintă circa 66% din totalul nobilimii, iar în Banatul Severinului deținea procente absolute; de asemenea reprezenta cvasitotalitatea celei din Maramureș. Avea pondere importantă în comitatul Timiș, și semnificativă în Bihor, Zarand și Bereg. Din rândul nobilimii române în secolul al XV-lea se ridică unii până la cele mai înalte demnități în stat și în ierarhia Bisericii Catolice. Martin Hatzaki (Haczius), urmașul direct, de a șasea generație, a protopopului ortodox de Ostrov, a ajuns, după studii la Viena și Cracovia, episcop sufragane catolic la Oradea. La înalta treptă de episcop a ajuns și Filip More de Ciula, din 1502, secretar regal (secretarius regie maiestatis), între anii 1520–1526 episcop de Pécs. Cariera eclesiastică a fost dublată în cazul lui și de una de diplomat, fiind trimis de mai multe ori ca sol la Veneția și în alte state italiene. Cu cariere eclesiastice îi mai amintim pe Ștefan Olah de Sălașu (1481–1498), canonic la capitlul din Buda, Ioan More, canonic la Jaszó (lângă Pécs), prepozit la Oradea (1482),²⁰ apoi custode și prepozit la Alba Regală (1484–1492).²¹ La moartea regelui Matia Corvin a devenit păstrătorul coroanei în cetatea Budei. Și ne-am putea opri și asupra altor exemple care ilustrează prezența nobilimii române în viața politică și eclesiastică a Regatului Ungariei, care prin contactele directe cu umaniștii italieni au contribuit la conturarea imaginii renaștentiste despre poporul român.

O imagine preluată apoi de fondatorii mișcării politice a românilor în secolul al XVIII-lea. Un secol pentru care cercetarea elitelor a făcut obiectul unei ample investigații istoriografice din partea istoricului Remus Cămpianu.²² Sigur, un secol mai special, în care românii beneficiind de politica transilvană a Curții de la Viena, care încercând să spargă casta aristocrației maghiare a încurajat noi înnobilări, de altă etnie.

Asistăm astfel la creșterea numerică a nobilimii armaliste, a

nobilimii de merit. Colecția de diplome a Muzeului Național din Ungaria cuprinde 296 de acte de nobilitate semnate de Leopold I, Iosif I sau Carol al VI-lea, din conținutul cărora reiese că armaliștii români reprezintă o componentă considerabilă a nobilimii de merit din spațiul Ungariei și Transilvaniei; circa 8% utilizând criteriul numelui.²³ Tot pe baza colecției de diplome a Muzeului Național Maghiar, pentru perioada 1717–1770 reiese că din cele 3742 de nume ale noilor înnobilați 30% sunt de altă naționalitate decât maghiară sau germană. În nobilime pătrund acum funcționarii de stat, camerali, din conducerea provinciilor, comitatelor sau orașelor, comercianți, preoți greco-catolici, militari ș.a.²⁴

Nobilimii române i se pot asocia reprezentanți ai vechii nobilimi, de tradiție, maghiarizată, care prin anumite gesturi își „trădează” originea, afinitățile cu românii. Nobilii Bethlen Nalácz și Keresztesi îl susțin pe Atanasie Anghel în dobândirea scaunului episcopal, nobilul român Iosif Boer militează pentru ca Iosif Patachi să preia conducerea bisericii unite, Petru Dobra îl sprijină pe Inochentie Micu Klein să obțină pentru greco-catolici domeniul Blajului, comisarii imperiali Ștefan Halmaghi și Ștefan Koszta vor contribui la alegerea primului episcop ortodox român al Transilvaniei, Vasile Moga, contele Al. Nopcea din comitatul Hunedoara alocă la 1838 suma de 8000 de florini pentru construcția școlilor și bisericilor românești.²⁵

Dar secolul al XVIII-lea aduce și o diversificare a categoriilor elitare românești: funcționarii, militarii, clerul greco-catolic și ortodox, negustorii, orașenii, dar mai ales o elită intelectuală.

Acest grup elitar românesc – așa cum spuneam – a reprezentat de asemenea subiectul investigațiilor istoriografice din ultimii ani. S-au cercetat istoria elitelor intelectuale din perspectiva formării sale universitare, a peregrinației academice, a rolului intelectualilor formați în universitățile europene în modificarea câmpului cultural autohton, în racordarea societății transilvane la valorile consacrate în Europa Centrală și de Vest.

Cercetarea impactului pe care contactele culturale cu mediile universitare din Europa asupra nașterii societății moderne s-a conturat ca una din teme favorite ale multor istorici încă de la

sfârșitul secolului al XIX-lea, practic de la momentul când neologismul *intelectuali* a apărut din punct de vedere istoric. Filosofi și istorici ca Pompiliu Eliade,²⁶ Andrei Veres,²⁷ M. Fotino,²⁸ C. C. Angelescu,²⁹ D. C. Amzăr³⁰ au studiat rolul intelectualilor ca principali agenți ai transferurilor culturale și politice dinspre Vest înspre Est. Întrerupte pentru mai multe decenii, cercetările privind formarea intelectualității transilvane au fost reluate în deceniul VIII al secolului trecut, aici amintind cartea istoricului Tonk Sándor *Erdélyiek Egyetemjárása a Középkorban*, carte de referință pentru ceea ce înseamnă fenomenul frecventării universităților străine de către tinerii transilvăneni în Evul Mediu.

Asemenea cercetări, privind formarea elitei intelectuale transilvănene vor cunoaște o nouă dimensiune după 1989. Ele au fost continuate la Târgu-Mureș, prin istoricii Tonk Sándor și Szabó Miklós, pentru perioada 1521–1700.³¹ Frecventarea universităților străine în perioada 1700–1850 a fost studiată de istoricii Szabó Miklós și Szögi László.

În ambianța cercetărilor de la Târgu-Mureș privind frecventarea universităților străine de către tinerii ardeleni se înscrie și cercetarea istoricului C. Sigmirean privind formarea intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă.³²

Astfel, astăzi, pe baza cercetărilor efectuate în special de către istoricii de la Târgu-Mureș (Tonk Sándor, Szabó Miklós, Cornel Sigmirean și Ioan Chiorean³³), Cluj (prin Stelian Mândruț³⁴) și București (unde se impun studiile cercetătoarei Elena Siupiur³⁵) s-a reconstituit în mare lista cu intelectualii români (dar și maghiari, germani, evrei, ruteni etc) care s-au format la universitățile din Europa Centrală și de Vest; intelectuali din rândul cărora s-a selectat elita intelectuală a societății românești din Transilvania.

Pe baza acestor reconstituiri se poate propune o periodizare a istoriei intelectualității românești.

Prima perioadă este cuprinsă între sfârșitul secolului al XV-lea și debutul secolului al XVIII-lea. Este perioada formării primilor intelectuali români la universitățile europene.

Seria românilor cu studii în străinătate începe cu Ștefan Ciula, care în anul 1445 era înregistrat la Universitatea Catolică din Craco-

via.³⁶ După aproape 50 de ani, în 1494, un alt membru al familiei nobiliare românești de Ciula, Ioan, studiază la aceeași universitate poloneză.³⁷ Tot în 1494, la Universitatea din Cracovia este înregistrat Gheorghe Pâclizaru din Caransebeș.³⁸ Din familia de Ciula, Filip More, care între anii 1520–1526 a ajuns la înalta demnitate de episcop de Pécs, fiind considerat astăzi primul umanist român, a studiat la Universitatea din Bologna.³⁹ Un alt umanist de origine română, Martin Haczaki, canonic și episcop sufragane de Oradea, a studiat la universitățile din Viena și Cracovia.⁴⁰ În secolul al XVI-lea, Gheorghe Bona Sibianul, nepotul lui Nicolae Olahus (era fiul surorii sale Ursula) a studiat între anii 1552–1559 la celebra Universitate de la Padova.⁴¹ Nicolae Olahus l-ar fi dorit succesor la scaunul său episcopal, dar tânărul despre care cunoscutul umanist și tipograf venețian Paolo Manuzio, într-o scrisoare către Zsámboki János, credea că ar fi putut deveni o glorie a întregului continent, s-a stins din viață la 1559, la întoarcerea de la studii, în localitatea Lánzsér de lângă Sopron.⁴² Alți doi nepoți de-ai marelui umanist, Sebastian List și Nicolaus Woll (Olasz) au studiat în 1555 la Viena.⁴³ În secolul al XVII-lea, Gheorghe Buitul, originar dintr-o familie de nobili români, studiază între anii 1619–1623 la Roma, în Colegiul Germanico Hungaricum.⁴⁴ În timpul studiilor la Roma a tradus în limba română *Catehismul* lui Kanizius Peter.⁴⁵ După întoarcerea de la Roma a fost numit misionar în Transilvania al Colegiului din Târnăvia. Între anii 1627–1635 și-a continuat cariera ecleziastică la Caransebeș, fiind menționat inițial drept „concionatur walachus”, iar din 1632 „superior concionatur et operarius walachicus et hungaricus”. La 5 septembrie 1635 s-a stins din viață, în mod prematur.

Lista intelectualilor români care până la începutul secolului al XVIII-lea au studiat la universitățile din Europa Centrală și de Vest îi mai cuprinde pe Gabriel Ivuli, care a studiat teologia la universitățile din Grac (1640–1642) și Viena (1647–1648), membru al ordinului iezuit⁴⁶, pe Mihai Halici, rector al Colegiului Reformat de la Aiud, cu studii la Basel (1674) și Leiden (1679)⁴⁷ și pe Mihai Talabă, originar dintr-o familie de nobili făgărășeni, participant la Războiul curuților, care a studiat la Frankfurt pe Oder (1696).⁴⁸

Evident, o listă restrânsă, cu nume puține, mai ales dacă o raportăm la numărul mare de tineri germani și maghiari care pe parcursul Evului Mediu au învățat în universitățile europene; situație explicabilă prin legăturile etnice, religioase și politice care le-au favorizat etnicilor maghiari și germani accesul la studii în Europa.

În cazul românilor, se remarcă faptul că majoritatea au urmat studii pe filieră catolică. Ei s-au format astfel pe linia culturii latine, o moștenire spirituală care mai târziu, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, va reprezenta fundamentul întregii opere de renaștere națională a românilor.

De altfel, tot sub semnul întâlnirii cu cultura latină catolică s-a înscris și cea de-a *doua perioadă* a formării elitei intelectuale, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. O perioadă care a stat sub semnul unirii religioase de la 1700, situație care a facilitat instruirea a peste 200 de români în centrele universitare din Europa. La aceștia se adaugă sutele de intelectuali formați în academiile și colegiile din Transilvania.

Această generație de intelectuali, afirmată într-o perioadă de trecere de la vechea societate a ordinilor – dominată de valorile aristocratice și de ierarhii dictate de mărimea proprietății – la o societate mai fluidă, guvernată de valorile burgheze, meritocratice, a stabilit contacte cu marile mișcări filosofice, literare și politice ale Europei. Intelectualii din prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost principalii interpreți în sens național ai spiritului epocii, profeții timpurilor viitoare. În fond, ei au fost autorii Revoluției de la 1848, o revoluție a intelectualilor.

A *treia etapă* a istoriei elitei intelectuale poate fi cuprinsă între anii 1850–1918, o perioadă înscrisă sub semnul expansiunii tehnicii și culturii moderne la scara întregii Europe. O epocă marcată de prima mare competiție în plan cultural între națiunile Europei: fiecare țară vrea să producă mai mulți studenți, mai mulți oameni de cultură și de știință, mai mulți savanți.

Integrați în spațiul cultural al Europei Centrale, pentru românii din Transilvania instruirea școlară reprezenta o cale de ascensiune socială, culturală, iar în plan general de emancipare națională.

Acest spirit a dominat programele politice și culturale ale mișcării naționale românești din Imperiul austro-ungar. Aurel C. Popovici, cunoscutul autor al cărții *Statele Unite ale Austriei Mari*, adresându-se studenților români de la Viena, exprima o idee care domina spiritul epocii atunci când le cerea: *Citiți, pregătiți-vă! Nouă ni s-a înstrăinat clasa aristocratică. Voi trebuie să o înlocuiți. Progresul unui neam depinde de calitatea aristocrației sale. Cu cât vom dispune de mai mulți bărbați talentați, pregătiți și activi, cu atât nația noastră va putea progresa mai rapid și mai real. Aristocrates sau cea mai bună putere, aceasta e determinantă. Mulțimea e cimentul, cheagul...*⁴⁹

În perioada 1850–1918 peste 7000 de tineri români din Transilvania și Banat au studiat la universitățile din Europa Centrală și de Vest.⁵⁰ Din rândul acestei intelectualități s-a selectat elita politică, economică, culturală și ecleziastică a românilor transilvăneni. Se impune ca urmare, cercetarea sociologică a tuturor categoriilor elitare din societatea românească, inclusiv realizarea de studii comparatiste.

Deocamdată, s-au întreprins cercetări privind elita bancară.⁵¹ Deosebit de relevante sunt în acest sens studiile privind rolul băncilor românești în crearea unei elite rurale, prin intermedierea transferului de proprietate de la marii latifundiați maghiari spre țărani români.⁵²

Credem că ar merita în aceeași măsură să se cerceteze elita românească din orașele Transilvaniei în maniera studiilor realizate de Maria Berényi la nivelul comunităților de macedo-români din orașele Ungariei.⁵³

Rămân încă periferice, exceptând studiile istoricului american Keith Hitchins, cercetările privind elita politică. Eventual am putea reține cele peste 200 de studii referitoare la personalitățile politice românești, apărute între anii 1990–1999. Rămân de asemenea insuficient studiate elitele ecleziastice, elitele culturale, elitele militare din armata Imperiului austro-ungar, elitele românești din administrația de stat, locală și centrală. De exemplu, în 1914 în ministerele de la Budapesta erau 60 de funcționari români.⁵⁴

În concluzie, istoria elitelor românești s-a reconstituit parțial, s-au recompus doar piesele care alcătuiesc mozaicul elitar al societă-

ții românești, cercetările viitoare putând restitui în întregime istoria grupurilor elitare românești. Deocamdată, înregistrăm interesul aparte pe care istoriografia postcomunistă l-a manifestat față de istoria elitelor.

NOTE

1. Guy Caussinand-Nogaret, *Une Histoire des elites 1700–1848*, Paris, 1975, p. 9.
2. Liviu Zăpârțan, *Contribuții la critica teoriilor elitare*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 22.
3. *Ibidem*, p. 33.
4. *Ibidem*, p. 55.
5. Terence Ball, Richard Dagger, *Ideologii politice și idealul democratic*, Editura Polirom, Iași, 2000, pp. 184–185.
6. C. Rădulescu-Motru, *Vocația*, București, Ed. a II-a, f.a., p. 99.
7. Eugeniu Sperantia, *Introducere în sociologie*, Casa Școalelor, București, 1944, p. 92.
8. Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, pp. 143–150.
9. Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790–1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 374.
10. Vezi vol. *Nobilimea românească din Transilvania (Az Erdélyi román nemesség)*, coordonator Marius Diaconescu, Studiu introductiv Ioan Drăgan, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997
11. Viorel Achim, *Catolicismul la românii din Banat, în Revista istorică, Serie nouă*, VII, 1996, nr. 1–2, pp. 42–55; Idem, *Voievozii în districtele românești din Banat, în Studii și materiale de istorie medie*, XII, 1994, pp. 95–119.
12. Constantin Feneșan, *Familia românească Bizere și moșii ei de pe Valea Pogănișului (1443–1447)*, în *Sargetia*, XVI–XVIII, 1982–1983, pp. 267–279; Idem, *Despre privilegiile Caransebeșului până la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Banatica*, 2, 1973, pp. 157–163.
13. Ligia Boldea, *Câteva considerații privitoare la familia nobilă de Măciș (sec. XV–XVI)*, în *Sargetia*, 20, 1986–1987, pp. 171–177; Idem, *Situația social-economică și juridică a nobilimii române din Banat (sec. XIV–XVI)*, în *Banatica*, 12/II, 1993, pp. 13–24; Idem, *Înnobilare și confesiune în lumea feudală românească din Banat (sec. XIV–XVI)*, în *Banatica*, 13/II, 1995, pp. 27–44.
14. Apud Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 25.
15. L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 366.
16. Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 33.
17. *Ibidem*, p. 34.
18. Idem, *Nobilimea românească din Transilvania o problemă controversată în istoriografia română*, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania*, p. 11.
19. Idem, *Nobilimea românească din Transilvania*, p. 331.

20. *Ibidem*, p. 323.
21. *Ibidem*, p. 361.
22. Remus Câmpeanu, *Elitele românești din Transilvania veacului al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.
23. *Ibidem*, p. 77.
24. *Ibidem*, p. 80.
25. *Ibidem*, pp. 64–74.
26. Pompiliu Eliade, *Din arhivele Școlii de drept din Paris, în Viața noastră, 1905–1906*; Idem, *Din arhivele Sorbonei, în Rev. cit.*, I, 1905–1906; Idem, *Din arhivele Sorbonei științifice, în Revista Generală a Învățământului, I, 1906*, nr. 7.
27. Veress Endre, *Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italie Studentium. II. Roma. Collegium Germanicus et Hungaricum I. Matricula 1559–1917*, Budapeșt, 1917; Idem, *Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italie Studentium 1221–1864*, Budapeșt, 1941
28. M. Fotino, *Teze de doctorat susținute de români între 1907–1908 la universitățile din Franța, în Convorbiri literare*, nr. 60, 1927, pp. 148–152.
29. C. C. Angelescu, *Cei dintâi doctori în drept de la Paris, în Dreptul*, 1928, nr. 28, 29; Idem, *Studentii români în străinătate. Universitatea din Bruxelles, în Studii și cercetări istorice*, XVIII, 1943, pp. 119–126.
30. D. C. Amzăr, *Studentii români în străinătate. Date și interpretări statistice, în Cercetări literare*, IV, 1941, pp. 215–240; V, 1943, pp. 21–39.
31. Szabó Miklos, Tonk Sándor, *Erdélyiek Egyetemjárása a Korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992.
32. Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000.
33. Ioan Chiorean, *Rolul Vienei în formarea intelectualității românești din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în vol. De la umanism la luminism, Târgu-Mureș, 1994*, pp. 93–110; Idem, *Rolul instituțiilor de învățământ superior din Roma în formarea intelectualității din Transilvania în secolul al XVIII-lea, în vol. Inferențe istorice și culturale româno-europene, coordonator Grigore Ploșteanu, Târgu-Mureș, 1996*, pp. 49–56.
34. Stelian Mândruț, *Die rumänische Intelligenz und die Wiener Universität 1867–1918 Allegemeine Betrachtungen, în Revue Roumaine d'Histoire*, no. 1–2, janvier–juin 1995., pp. 97–108; Idem, *Studentii din România, Transilvania și Bucovina la Universitatea Tehnică din Viena (1867–1918), în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș, I, 1998*, pp. 55–78.
35. Elena Siupiu, *Die Intellektuellen aus Rumänien und den Südosteuropäischen Ländern in den deutschen Universitäten (19 Jahrhundert) I. Teil: Universität Bonn, în Revue des études sud-est européennes; XXXIII, no. 1–2, 1995*, pp.

- 83–99; Idem, *Die Intellektuellen aus Rumänien und den Südosteuropäischen Ländern in den deutschen Universitäten (19 Jahrhundert) II. Teil: Universität Göttingen*, în *Revue des études sud-est européennes*; XXXIII, no. 3–4, 1999, pp. 252–264.
36. Tonk Sándor *Erdélyiek Egyetemjárása a Középkorban*, Editura Kriterion, București, 1979, p. 330.
37. *Ibidem*, p. 266.
38. Constantin Feneșan, *Studenți din Banat în universitățile străine până la 1552*, în *Revista de istorie*, 29, 1977, nr. 12, pp. 19–52.
39. Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania 1440–1514*, p. 369.
40. Jakó Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, Editura Kriterion, 1977, p. 65.
41. Köllö Károly, *Confluențe literare. Studii de literatură comparată româno-maghiară*, Editura Kriterion, București, 1993, p. 236.
42. *Ibidem*, p. 237.
43. Tonk Alexandru, *Cariera unui intelectual în secolul al XVI-lea (Drumul lui Nicolaus Olahus spre scaunul episcopal)*, în *De la umanism la luminism*, sub redacția Ioan Chiorean, Târgu-Mureș, 1994, p. 7–13.
44. Szabó Miklós, Tonk Sándor, *op. cit.* 72.
45. Dr. Iacob Radu, *Foștii elevi români-uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929, pp. 7–8.
46. Szabó Miklós, Tonk Sándor, *op. cit.*, p. 60.
47. *Ibidem*, p. 198.
48. *Ibidem*, pp. 175–176.
49. Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. I, Prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 68.
50. Vezi Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești*.
51. Mihai Drecin, *Banca Albina din Sibiu*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982.
52. Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan. 1867–1918*, Editura Universității „Petru Maior”, Târgu-Mureș, 1996.
53. Vezi Maria Berényi, *Cultura românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000.
54. Idem, *Românii din Ungaria de azi în presa română din Transilvania și Ungaria secolului al XIX-lea (1821–1918). Documente*, Editura „Noi”, Giula, 1991, p. 187.

Eugen Glück

Contribuții cu privire la istoria românilor uniți din nord-estul Ungariei

În ultima perioadă s-au înmulțit cercetările privind răspândirea ritului răsăritean – zis și bizantin – cuprinzând pe românii din zona Tisei superioare. Primele date mai sigure atestă misiunea episcopului Hierotheos, delegat al patriarhului Theophilaktos (933–956) și care avea reședința în zona Giulei. Urmașul lui, cu numele de Ioan, în 1028, a participat la sinodul patriarhal din Constantinopol. În zona Tisei și a Mureșului pe atunci domnea Ahtum, creind organizație bisericească de rit răsăritean, cu centru la Morisena.

Prăbușirea ducatului (1028) nu a însemnat prăbușirea structurilor ecclesiastice existente în zonă, confirmat de unele materiale de tip răsăritean. Între acestea se numără crucea pectorală găsită la Sövényháza, sau crucea cu relicve de la Bichišciaba (sec. X–XI). De-a lungul Mureșului s-au aliniat mănăstiri de rit răsăritean, numărându-se și cea de la Szőreg. Tot în acest context se încadrează bisericile circulare de la Kiszombor, Kispelseske, Szamosangyalas, Nyírkárász etc. Dovezi documentare oferă fondurile referitoare la sistemul mănăstiresc de la Berria (sec. XIII), referindu-se la Peck (localizabil azi, în Mária-Pócs), Alpár pe Tisa etc.¹

În același secol intră în vizorul papalității și regelui Ungariei necesitatea creării unei episcopii de rit răsăritean, fiind mandatat în problemă episcopul de Oradea (1204). Aceste străduințe inoperante sunt preluate eficace de Dragosești care obțin din partea patriarhiei Bizantului aprobarea stavropighiei de la Peri (1391) echivalentă cu adoptarea poziției ortodoxe. Jurisdicția lui întinsă asigură protecție clerului românesc de rit răsăritean din părțile Ugocei, Sălajului și alte zone învecinate.

În secolul următor, se resimte tot o influență ortodoxă venită peste Carpații Păduroși mai ales o dată cu așezarea lui Teodor Koriatovici cu poporenii lui ruteni. Ei reușesc să creeze mănăstirea de pe muntele Cernec, ridicat la rang de stavropighie, căutând să

se suprapună sistemului de la Peri. În sfârșit, apar și alte norme. Matei Corvin în 1449, încredințează jurisdicția asupra mitropolitului de la Belgrad, iar urmașul lui Vladislav o trece asupra mitropolitului Țării Românești. În cele din urmă pe la 1556, se ajunge cu jurisdicția exercitată de la Muncaci, ridicat la rang episcopal.

Un alt element bisericesc de rit răsăritean a cuprins imigrație, venită din sudul Dunării, sârbii refugiindu-se sub presiunea otomană. Ca urmare, asistăm la fenomenul paradoxal de a asimila apartenența la biserica răsăriteană cu calitatea de „rascian”. Un exemplu în acest sens constituie urbaniul de la Nagykálló (1581) și apoi, situația de la Dorog (azi Hajdúdorog) cu prezență românească incontestabilă.

În secolul al XVI și al XVII-lea, în partea de nord-est a Ungariei de azi, confuziile religioase au fost dedublate de răsturnări istorico-politice multiple. Teritoriul situat la vest și nord-vest de Oradea, a intrat în perimetrul principatului Transilvaniei, creat în 1541 (1557–1660), iar între 1660 și 1692, era stăpân în zonă, noul pașalâc. Expansiunea otomană a pustiit teritoriul cu ocazia cuceririi. Astfel, locuitorii din Almoșd au găsit azil la Debrețin. Zonele situate mai spre nord, au fost trecute în stăpânirea Transilvaniei de pe urma victoriei principelui Bocskay, repurtată împotriva habsburgilor începând cu 1605, și apoi extinse în urma campaniilor principelui Gavril Bethlen (1613–1629).

În urma pustiirilor tătărești din 1594, din ordinul principelui Bocskay s-a trecut la colonizarea combatanților săi, ziși haiduci („hajdúk”) cuprinzând regiunea din jurul Dorogului. În rândurile lor majoritatea reprezentau cei de rit răsăritean, în special român. Conscripția întocmită în 1702, de către doi canonici din Agria, au concluzionat din nou faptul că locuitorii în mare măsură sunt „valahi”.²

Dacă stăpânirea otomană în materie religioasă a fost relativ tolerantă, pe teritoriul Transilvaniei de după 1541, guvernământul dominat de luterani și apoi de calviști a luat măsuri represive împotriva catolicilor. Față de ortodocși în teritoriu s-a deschis o campanie de convertire forțată. Este semnificativ că la 29 decembrie 1616, însuși principele Bethlen asistă la Oradea, la hirotonisi-

rea unui număr de 60 clerici români destinați răspândirii calvinismului în părțile Sătmarului și Bihariei.³

În 1641, se găsea în funcție episcopul Avram Burdanfalvi, având jurisdicție asupra „populației sărace valahe” din Bihor, respectiv regiunea Tisei, grupată în câteva senioritate. Decretul de confirmare prevedea între sarcinile episcopului de a predica atâta el cât și subordonației lui „pur românește” și totodată de a se debarasa de „ceremoniile repudiate”.⁴

În zona Tisei Superioare presiunea calvină nu s-a soldat cu înregimentarea unor comunități ortodoxe. În schimb, moșierii au reușit din donațiile principilor Transilvaniei să țină sub stăpânire domeniul Muncaciului, îmbinând dominația lumească cu subordonația bisericească a zonei, plasând chiar și episcopul într-o situație umilitoare.

De la mijlocul secolului al XVII-lea, se resimte în teritoriu acțiunea contrareformei, având nu numai un tăiș antiprotestant, ci extinzând programul în direcția unirii cu Roma a ortodocșilor, inspirată nu în puțină măsură din experiența obținută în Orientul Mijlociu cu bisericile monofizite. Desigur s-au suprapus și scopurile politicii de inspirație vieneză.

După repetate eșecuri, înscăunarea episcopului Petre Parthenie (1664), cu ajutorul văduvei principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea, revenită la catolicism, stăpâna Muncaciului, unirea se întinde treptat în comitatele Bereg, Ugocea, Sabolciu, Ung și Sătmar.

Limba liturgică dominantă însă era slavona cunoscută și din liturghierul de la Piricse. Deși există indicii că realizatorul icoanei votive de la Mária-Pócs, pictată în 1676 (transferată în 1697 la Viena) a fost un român, aceasta poartă o inscripție slavonă. În același timp, se pare că se extinde și utilizarea limbii liturgice române stimulată de cei ce coborau în zonă, din regiunea Munților Apuseni, aducând cu ei și preoți ca de exemplu cel din Újfehértó, preotul Tudor (1687).⁵

Un nou avânt a luat unirea cu Roma în timpul pastorației lui De Camelis (1698–1706), devenit vicar de rit în dieceza Agriei, aplicându-se străvechea dispoziție, neonorată până acum, că nu pot funcționa ierarhi de rit răsăritean, în zonele dominate de ritul

roman decât în amintita funcție subordonată.

Situația însă nu a fost acceptată de uniții localnici acționând pentru episcopie independentă. Problema s-a acutizat până la mișcări antiunioniste. Astfel în 1748 a fost anchetat ca suspect la Hajdúdorog, și parohul român Constantin Ollányi. Mișcarea antiunionistă a fost stimulată pe la 1760–1761, părțile Sătmărilor, prin activitatea unor clerici hirotoniți de episcopul ortodox din Arad. În urma eșecului comesarului regal, trimis la Hajdúdorog cu sarcina de a consolida structurile existente, curtea Vienei s-a văzut nevoită să admită crearea episcopiei unite de la Muncaci, cu drepturi depline.⁶

O acțiune privind realizarea unirii cu Roma a pornit din Muncaci în direcția Bihorului. Primul emisar pare să fi fost Isaia, paroh unit în Debrețin, trimis la Oradea de episcopul De Camelis la puțin timp după capitularea garnizoanei otomane (1692). Găsind un teren propice s-a deplasat acolo în persoană, ierarhul ținând un sinod cu vreo 60 de participanți. Aceștia au depus profesiunea de credință catolică, acceptând totodată drepturile cuprinse în decretul împăratului Leopold pe seama lor (1692).

Din raportul lui depus la Vatican reiese că biserica ortodoxă din zonă a fost supusă unei calvinizări, bazată pe difuzarea doctrinei cuprinsă într-un catehism „eretic”. Din biserici au fost îndepărtate crucile și icoanele, iar tainale administrate doar în limita celor recunoscute de calviști. Rezultatele totuși în realitate nu par să fi fost chiar consistente, îndrumarea ierarhului unit fiind sporadic. În perioada 1705–1708, a funcționat la Oradea și un obscur episcop ortodox.⁷

Acțiunea pentru unirea credincioșilor români din zonă, cu Roma, a început să ia contururi mai precise odată cu consolidarea episcopiei catolice din Oradea, scaunul episcopal fiind deținut de Csáky János (1702–1732). De fapt, pe teren au acționat vicarii Pavel László (1713) și apoi, Michail Kebel. Acesta din urmă a reprezentat principalul temei al episcopului Ioanichie Martinovici titular de Ineu, cu reședința în Arad, care în 1714 a depus profesiunea de credință catolică în secret, iar în 1715, în public la Oradea. Potrivit informațiilor numărul parohiilor unite din dieceza Orăzii s-ar fi ridicat la

77, inclusiv Leta Mare, Pocei, Bedeu, Aciad, Darvaș și Vecherd.⁸

După decesul lui Ioanichie Martinovici (1721), a urmat Sofronie Ravanicianin, categoric de orientare ortodoxă, dar care căuta să evite adâncirea contradicțiilor. O nouă întorsătură a desfășurărilor s-a materializat o dată cu înscăunarea lui Vichentie Iovanovici (1726–1731). Sesizând deplasarea raporturilor de forță și slăbirea capacității de presiune internă a Vienei, reușește să obțină autorizația unei vizitații canonice în Bihor, sub scut militar (1727–1728). Vizitația canonică în realitate echivalează cu supunerea voluntară sau forțată a parohiilor unite din Bihor, dedublată cu practica balcanică de a folosi credința în scopuri materiale. În acest context el sosește în 1727, la Pocei și Leta Mare, reîntorcându-se acolo și în prima jumătate a anului 1728. A mai vizitat Aciadul, Bedeul, Darvașul și Vecherdul. După anumite informații vizita lui la Aciad, Darvaș, Vecherd, Bedeu, Pocei și Leta Mare a constat enoriașilor în bani și produse vreo o sută de mariași. În tot cazul pretențiile lui materiale au stârnit o vie opoziție mai ales în zona Beiuș ceea ce l-a determinat să se întoarcă la reședință.

După plecarea episcopului Vichentie Iovanovici, unele parohii ca Leta Mare și Poceiul s-au întors la unire.⁹ Stimulat de episcopii Csáki Miklós (1737–1747) și Forgách Pál (1747–1757) au procedat similar Adoni, Aciad, Cocad etc. Fricțiunile însă au continuat între uniți și ortodocși, primii făcând apel în 1736, la sprijinul autorităților bisericești catolice și de stat.

Un nou val antiunionist s-a declanșat pe la 1751, în dieceza Orăzii, cuprinzând cel puțin 60 parohii. Pe baza constatărilor comisiei oficiale instituită de Maria Tereza în 1758, doar Leta Mare și Poceiul au rămas fideli unirii cu Roma. Decretul aulic din 19 noiembrie a definit dreptul celor care doreau să rămână în biserica ortodoxă.

În realitate adesea apăreau oscilații atât în cler cât și între enoriași, privind apartenența, determinată de factori emoționali, sociali și politici, mai puțin dogmatici.

Întinderea mișcării antiunioniste condusă de Sofronie, dincolo de granițele principatului Transilvaniei, se resimte prin 1760–1761, fiind reprezentat în primul rând de Gavril Papp din Cig. El era considerat ca „noul Vicarhipresbiter a românilor schismatici din

zona Tășnadului". La un moment dat la reunirea de la Santău, au participat vreo 300 de aderenți, veniți din 34 localități. Desigur, mișcarea din acești ani, a stârnit îngrijorarea autorităților statale și mai ales a episcopiei din Muncaci, cu atât mai mult că în câteva localități, conducerea locală a fost efectiv preluată de aderenții ortodoxiei. Datele de care dispunem însă nu oferă informații despre o mișcare mai sensibilă în zona studiată de noi, apărând doar Penészlek în ruta celor care căutau să convoace o nouă adunare. De asemenea în 1761, s-a zvonit că enoriașii de rit răsăritean s-ar ruga pentru țarul Rusiei, considerat protector al ortodoxiei.

În condițiile acestei situații are loc înscăunarea lui Melentie Kovács în calitate episcop de vicar de rit unit (1748–1775). În urma stabilizării situației după 1758, cu sprijinul material al episcopului Patachich (1759–1776) se trece la organizarea parohiilor în zonă, începând cu Virtiș (1760). În semisecolul următor se creează o linie de „demarcație” între Oradea și Beretyóújfalu, la nord de aceasta generalizându-se orientarea unită. La sud de această linie, funcționa doar parohia de la Macău, creindu-se prin ea chiar un fel de cap de pod spre Banat (1776).

Presiunea clerului și în general a credincioșilor uniți a dus la crearea episcopiei unite de la Oradea, odată cu instalarea lui Moise Dragoș (1776–1787). O bază materială serioasă pentru promovarea sarcinilor sale a constituit atribuirea domeniului de la Beiuș, (1784).¹⁰

Crearea structurilor diecezane stabile ale uniților români din nord-estul Ungariei actuale s-a îmbinat cu o serie de transformări, intervenit în baza de enoriași. Astfel, începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, pe teritoriul comitatelor reconstituite ale Bihorului, Sătmarului și Sabolciului odată cu încetarea operațiilor militare a început să se întoarcă refugiații la locurile lor de baștină. Un exemplu în acest sens, oferă Poceiul. Este adevărat că zguduirii temporare s-au repetat și ulterior, mai ales în timpul răscoalei antihabsburgice, condusă de Francisc Rákóczi al II-lea (1703–1711).

Documentele subliniază faptul că în zona studiată se găseau terenuri mai rar populate ceea ce a determinat mulți oameni să încerce așezarea lor în speranța valorificării unor pământuri mai fertile și apărare feudală, mai redusă. În acest sens au procedat

români din Munții Apuseni și Maramureș. Nu putem uita că noii stăpâni ai domeniului erau interesați cu sporirea mâinii de lucru. Un exemplu în acest sens oferă domeniul de la Ciegold, unde pe lângă iobagii români eterni („Örökös jobbányok”) pe la 1775, au fost înmatriculați un număr de iobagi, având statut de liberă migrare. La Bogumir în 1785, din cei 80 de posesori de sesie, 14 erau noi veniți. La Biri, între 1763–1767, a avut loc împopularea locului. O masivă așezare de țărani se constată după 1777, la Adoni.¹¹ Mișcarea populației în localitățile cercetate în perioada 1777–1848 se constată din tabelul următor:

Din tabelul de mai sus, reiese că sporul populației greco-catolică a fost constant. În același timp însă se constată că situația era variabilă de la caz la caz, în funcție de mărimea sporului natural și migrație. Situația amintită se oglindește în tabelul de mai jos:

Parohia matre	Populație		Spor populației		1777–1848		%	
Leta Mare (române)	Populație totală	Credincioși totală	Populație totală	Credincioși uniți	Populație totală	Credincioși uniți	Populație uniți	Credincioși uniți
	1777	1777	1819 –21	1819 –21	1830	1835	1841 –44	1841 –45
Leta Mare	958	476	1349	1349	1664	1664	2177	1921
Adony	327	99	1123	970	1232	1019	1564	1179
Aciad	461	257	x	851 (1813)	1424	1204	1659	1394
Pocei	834	420	1140	1034	1445	1351	1564	1335
Cocad	257	84	x	229 (1813)	x	276 (1829)	x	258
Virtiș	736	268	x	370	x	493	x	508
Bogumir	723	66	x	109	x	136	x	180
Paleu	986	98	x	268 (1813)	x	213	635	245

Parohia	Populație totală	Credincioși totală	Populație totală	Credincioși uniți	Populație totală	Credincioși uniți	Populație uniți	Credincioși uniți
	1777	1777	1819 -21	1819 -21	1830	1835	1841 -44	1841 -45
Bedeu	x	249 (1782)	427	414	578	515	615	525
Almosd	621	86	276	260	319	309	291	217
Uifalău	x	x	415	299	328	228	365	250
Porcialma	x	x	677	216	723	213	841	264
Dorog	x	x	4021	4003	8061	7933	7870	7736
Nagykálló	x	x	811	476	902	613	919	586
Biri	x	x	537	369 (1814)	x	x	503	285
Újfehértó	805	750	1210	1182	x	x	1338	1232
Kálósemjén	x	x	821	687	x	790	1021	930
Napkor	x	x	455	450	x	479	524	513
Csegöld	x	x	370	337	414	365	552	479 ¹²

Adoni	1190	90
Aciad	542	41
Pocci	317	85
Cocad	307	14
Virtis	189	55

Paleu	260	20
Almoșd	296	51
Bedeu	210	84
Újfehértó	164	93 ¹³

Mișcarea populației unite a determinat necesitatea definitivării pe termen mai lung a parohiilor și fixarea componentelor sale. Dat fiind faptul că enoriașii greco-catolici nu au avut domiciliile adesea în localități omogene, în foarte multe cazuri în componența parohiilor au fost cuprinse filii mai mici și ceva mai mari.

Factorul demografic însă nu a fost totdeauna un criteriu absolut arondarea parohiilor fiind adesea determinarea de interese secundare.

oare. Ca exemplu cităm parohia de la Paleu, căpătând o extensiu-
ne deosebită din motive administrative de stat. Parohia de la
Macău a fost delimitată în funcție de propagarea unirii, extinzându-
se limitele ei până dincolo de Hodmezővásárhely, Seghedin, Senteș
și Giula. O dată cu crearea alodiilor a crescut numărul „prediilor”
locuite în principal de argați și muncitori agricoli. În sfârșit, crește-
rea circulației persoanelor și mărfurilor a determinat dezvoltarea
unor „ciarde”, având chiar personal ca domiciliu permanent.

Prezentăm lista parohiilor ce intră în studiul nostru, mențio-
nând anul considerat de autoritatea diecezană al înființării defini-
tive și componentele lor (1840). În realitate existența unora a fost
intermitentă din cauza mișcărilor antiunioniste.

Parohia	Anul constituirii	Filii	Predici	Ciarde
Dorog	1607	1	1	–
Nagykálló	1670 înainte de	1	1	–
Leta Mare	1717	–	–	–
Adoni	1733	–	6	–
Aciad	1740	1	3	–
Macău	1740	8	–	–
Pocci	1743	4	2	1
Cocad	1750	–	–	–
Virtiș	1760	–	–	–
Bogumir	1763	–	–	–
Biri	1767 înainte de	2	–	–
Kallósemjém	1767 înainte de	–	–	–
Paleu	1768	19	9	1
Újfehértó	1769	–	4	–
Almoșd	1774	1	1	1
Bedeu	1779	14	2	–
Ciegold	1780	4	–	–
Porcialma	1786	8	–	–
Napkor	1814	–	2	1
Uifalău	?	1	–	– ¹⁴

Parohia	Anul constituirii	Filii	Predici	Ciarde
Una din condițiile favorabile activității unei colectivități este asigurarea unei poziții dominante cel puțin în cadrul situației locale. În ceea ce privește ponderea enoriașilor uniți în localitățile studiate găsim o varietate ceea ce se oglindește în tabelul următor.				
Localitatea	Pondera uniților		%	

Bedeu	97	22
Ciegold	87	24
Adoni	78	18
Aciad	71	56
Pocei	54	57
Uifalău	40	58
Virtic	24	65

Porcialma	24	55
Almoșd	13	30
Bogumir	11	17
Paleu	9	72 ¹⁵
Din situația de mai sus reiese că biserica unită a trebuit să conviețuiască în continuare în primul rând cu biserica reformată maghiară, mai ales la Almoșd, Bogumir, Ciegold, Uifalău, Paleu, Virtiș și Porcialma. Este adevărat că în secolul precedent revoluției de la 1848–49, prozelitismul calvin a devenit tot mai inofensiv, reducându-se mai ales la promovarea căsătoriilor mixte. ¹⁶ O situație specială găsim în sistemul parohiei Bedeului, în care în 1841, pe lângă 17978 reformați maghiari intrau și 2774 ortodocși români locuitori în Darvaș (670), Vecherd (369), Jaca (360) și Peterd (385).		

Tot acolo, se încadrau și enoriașii ortodocși români din Ghirișul de Criș, (azi, în România). Relațiile ortodoxe – unite continuau să mai producă probleme, dar pe măsura trecerii timpului a intrat în primul plan rezistența față de presiunea statală de asimilație.¹⁷

O problemă stringentă a constituit și conviețuirea româno-ru-

teană pe baza identității cultice, adesea în cadrul aceleași comunități parohiale. În consecință, pentru românii uniți din zonă o importanță deosebită a constituit limba liturgică română.

Ca urmare a măsurilor întreprinse în Țara Românească și Moldova legate în primul rând de domnitorii Matei Basarab (1632–1654) și Vasile Lupu (1634–1653), limba liturgică română s-a generalizat. Nu putem să ignorăm și puternica influență protestantă pentru serviciul divin românofon, mai ales în Bihor și Zărand (în secolul XVII). Ca urmare Scaunul Apostolic mai întâi tacit, iar după 1700, explicit a făcut abstracție de principiul limbilor sfinte, admitând limba liturgică română. La Újfhértó, pe la 1687, preotul Teodor se uza de limbile slavonă și română. La Dorog, în decursul secolului al XVII-lea, funcționa un preot deservind cele sfinte, în limba română.¹⁸

Dorința fermă pentru validarea limbii materne în biserică, reiese dintr-o petiție a enoriașilor din Aciad, înaintat în 1781, în ce se sublinia contradicția între efectivul populației române cu neputința unicului preot în funcțiune, de limbă ruteană. Ei cereau un preot român, nominalizând chiar candidatul.¹⁹ În 1820, la Vurtiș, se menționează pretenția celor aproximativ 400 enoriași români la o deservire adevărat bisericească.²⁰

Aplicarea limbii liturgice române în biserica unită multă vreme a fost dificilată de lipsa cărților rituale. În același timp, o adevărată avalanșă de imprimate ortodoxe, se revărsau peste Carpații Pădurioși din Ucraina, având orientare ortodoxă și de limbă slavonă. Repulsia autorităților vieneze față de acest import, a determinat inițiativa episcopului De Camelis să obțină litere slavone pentru tipografia din Tirnavia. Activitatea de aici s-a dovedit de a fi anemică și nici succesorul lui De Camelis nu a reușit prea multe.²¹

Cu anumită întârziere s-au asigurat și cărți românești vechi, în special pe bază de import de peste Carpați. În Biblioteca episcopiei greco-catolice de la Nyíregyháza, identificăm 34 titluri în 42 exemplare, începând cu un octoih, editat la Buzău (1701) cele mai multe provenind de la Leta Mare (6), Vurtiș (1) și Macău (13).

Sărăcia parohienilor români continua să-i oblige la folosirea unor manuscrise, ca de exemplu la Leta Mare, unde se servea în

1706, folosind un ceaslov, recent copiat.²²

Dacă problema era acută în dieceza Muncaciului, situația în dieceza Orășii, s-a îmbunătățit considerabil în urma contactelor mai directe cu tipografia de la Blaj, după 1760.²³

Datorită hotărârii enoriașilor români din parohiile studiate într-un mare număr de unități, s-a putut asigura folosirea exclusivă a limbii liturgice române în conformitate cu compoziția etnică a enoriașilor. În anii, 1841–45, această situație se constată în dieceza Orășii, în parohiile Bedeu, Almoșd, Bogumir, Paleu, Leta Mare (română), Pocei, Adoni, Abrani, Uifalău, Ciegold, Virtiș, Porcialma. În parohiile Aciad, Cocád și Macău, alături de cea română figurează și limbile ruteană și maghiară.

În dieceza Muncaciului constatăm diminuarea poziției limbii române, nu în ultima instanță, sub presiune ierarhică. Astfel, în 1845, limba română apare în sematism pe primul loc doar la Napkor și Kállósemjén. La Biri limba română se afla pe locul doi, iar la Nagykovács pe locul al treilea. La Dorog și Bököny la o dată imprecisă, româna a dispărut.²⁴

Problema centrală a credincioșilor a constituit asigurarea lăcașului de cult. În prima etapă în cele mai multe locuri au fost utilizate cele preluate de la ortodocși cu atât mai mult cu cât ele, în esență au fost montate după aceleași criterii cu ale uniților. Spre exemplu enoriașii din Adoni se rugau într-o biserică de lemn, realizată în 1748, refăcută și etajată în 1806, ceea ce i-a prelungit viața încă câteva decenii. La Bogumir, în 1756, s-a ridicat o biserică de lemn. Locuitorii din Biri transferându-se pe la 1763–1767, pe locul noului domiciliu au sosit aducând și o biserică de lemn, a cărei viață s-a prelungit până la mijlocul secolului al XIX-lea. La Bedeu în 1781, funcționa o biserică de lemn, având o capacitate de o sută de locuri.

Vizitațiile canonice efectuate pe la 1797, menționează existența unor capele în funcțiune la Virtiș, Paleu și Almoșd.²⁵ Adesea parohiile erau nevoite să se descurce în condiții complicate. Cocadul în 1799, a recurs la cumpărarea bisericii de lemn din Pocei, scoasă din folosință. Abia în 1801, au putut asigura și cheltuielile de reconstrucție.²⁶

După informațiile noastre prima biserică de piatră din zonă, a fost cea din Dorog, ridicată pe la 1610–1630. O situație specială s-a produs la Ciegold, unde pe la 1780, credincioșii uniți au luat în posesie o biserică catolică părăsită, provenită din secolul al XV-lea. O situație similară s-a conturat la Kállósemjén (1781). Date despre bisericile de la Nagykálló și Porcialma, avem din 1786.²⁷

La Macău, ridicarea unei biserici unite spațioase a fost asigurată în 1778, de către domeniul episcopal romano-catolic, alocând 80.000 de cărămizi și iertarea robotei credincioșilor pe durata unui an, timp în care trebuia să muncească la edificarea lăcașului de cult.²⁸

Desigur cea mai mare realizare în zonă a constituit edificarea catedralei de la Mária-Pócs (1731–1756), dedublată de înființarea unei mănăstiri bazilite, ce a intrat însă sub jurisdicția centrului de la Cernek. Limba liturgică română s-a redus la frecvențele pelerinaje ale credincioșilor, vorbitori ai acestei limbi. Pe la 1796–1797, a existat un plan al unei mănăstiri, probabil tot bazilite, la Bedeu ce însă nu a depășit faza inițială.²⁹

La începutul secolului al XIX-lea, odată cu îmbunătățirea relativă a situației materiale a parohiilor, s-au înmulțit treptat bisericile din material solid. La Vrtiș, în 1802 a luat ființă noua biserică. În 1805, a urmat Aciadul, prelungindu-se edificarea până pe la 1809. La Újfehértó construcția s-a realizat între 1806–1832, cu mai multe întreruperi. La Almoșd în 1835–1836, fiind nevoie de ajutorul special al episcopului Vulcan și directorului dominiului de la Beiuș, Rácz Ferencz.

Un moment dureros a constituit incendiul de la parohia română din Leta Mare (1832) ce a mistuit spațioasa biserică. Reconstrucția ei la fel a necesitat eforturi deosebite din partea episcopului Vulcan și bunăvoința baronului Mandel, stăpânul domeniului local. Lucrările, inclusiv de finisaj, s-au prelungit până prin 1849. În anii 1845–1852, de eforturi similare a beneficiat și biserica din Bedeu.³⁰

O concluzie interesantă s-a desprins din gruparea patronilor bisericilor din parohiile studiate („*dedicatio ecclesiae*”) constatându-se că ele au fost adoptate după anumite rațiuni. Astfel, mai multe biserici au fost dedicate sfinților arhangheli Mihai și Gavril. (Almoșd, Bogumir, Paleu, Vrtiș, Pocei, Leta Mare – rom.) Altele au ales patron doar pe sfântul arhanghel Mihai (Bedeu,

Adoni, Abrami, Napkor, Nagykovács, Mária-Pócs). Este vizibil că bisericile amintite au fost și sunt continuatorii tradiției de la Peri.

Un număr mai restrâns de biserici au fost ridicate în cinstea Fecioarei Maria (Újfehértó, Cocad, Aciad, Kállósemjén, Porcialma, Ciegold, Uifalău, Macău). Nu am putut stabili însă motivația specială a enoriașilor cu ocazia alegerii patronului, acestor biserici din urmă.

În cadrul credincioșilor români-uniți multă vreme singura categorie socială cu anumit nivel intelectual a constituit preoțimea. Ca și la ortodocși multă vreme pregătirea la hirotonirea se făcea printr-o ucenicie la un cleric mai cu experiență și prestigiu. Totuși se pare că în ambele dieceze era o limitare a celor ce se pregăteau, deoarece fenomenul preoților supranumerari nu apare ca un fenomen specific. Mai degrabă unii tineri fie din motive de conștiință, dar mai ales motive materiale apelau la episcopia Aradului, independența Carlovișului, practicând la scară mare simonia, atât de repudiată de ortodocșii români din zonă.

În episcopia Muncaciul episcopul-vicar Manuel Olsavszky (1743–1767) a căutat să ridice nivelul de pregătire al viitorilor preoți înființând o „școală teologică” la Muncaci în 1744 cu limba de predare ruteană.

O primă inițiativă pentru asigurarea unor preoți mai elevați românofoni se leagă de deschiderea școlii din Turț (1754), deservit ca „învățător” de fiul parohului local, numit Foma Papp, absolvent al școlii din Muncaci. În condiții grele avea sarcina de a pregăti simultan 20 tineri din doctrina religioasă și practică liturgică. Totuși condițiile materiale și chiar exigența intelectuală părea să depășească posibilitățile cursanților, ceea ce a determinat ca vreo opt dintre ei să încerce hirotonirea la Arad.³¹

La Oradea era accesibilă din 1740–41, o școală teologică latină.

În rândul enoriașilor încă de pe acum, se conturau inițiative de a avea preoți mai pregătiți. În 1779, credincioșii din Bogumir, au ridicat obiecții la adresa parohului Nagy János, care a servit acolo de 24 ani, fără să aibă studii teologice școlare. La bătrânețe a supărat enoriașii, devenind cârcotaș și bețiv. Dezideratul local cerea un preot „mai tânăr și mai învățat”, doar „cu stare mai mică”

pe măsura resurselor lor materiale.³²

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, au început să funcționeze în ambele dieceze forme superioare de învățământ clerical. La Oradea, în cadrul academiei teologice romano-catolică au fost cuprinși un număr de tineri români uniți. Instituționizarea cu un număr mai mare de teologi s-a obținut în 1792, prin deschiderea unui seminar, zis Leopoldin, cu șase locuri. Curtea episcopescă a asigurat întreținere altor zece candidați. Astfel, dincolo de studiile fundamentale general catolice, s-a putut asigura separat pregătirea sistematică a teologilor în materiile specifice ritului răsăritean. Primul sector a fost Iosif Papp-Silaghi, o vreme preot la Leta Mare. Unul dintre primi absolvenți a fost Moise Stoianovici, ulterior paroh la Leta Mare.

Câțiva tineri români au găsit loc și în seminarul de la Uzharod, creat în 1778.

S-a deschis și posibilitatea unor studii înalte. Gheorghe Papp-Gotșa a studiat la Viena, și apoi a servit la Pocei (1786–1788). Zaharia Silaghi, în urma acelorași studii a devenit paroh la Leta Mare și protopop al Luncii. Tot acolo, a funcționat Simion Brândușă după studii la Viena, Agria și Lwow, (1791–1794). Protopopul Nicolae Vulcan cu activitate memorabilă la Leta Mare, (1844–1880) s-a pregătit la Viena.³³

Străduințele depuse pentru un cler mai instruit și cu integritate morală a dat rezultate pozitive. Într-un raport din 1826, se menționează că parohul Ioannes Szilágyi din Uifalău, are 44 ani, căsătorit cu șapte copii vii, sfințit cu 20 ani în urmă, își face în mod exemplar datoria. La Almoșd în 1841–1842, funcționa Ioannes Popovici de 36 ani, căsătorit, cu patru copii, preot timp de zece ani. Protopopul îl caracteriza ca pașnic, studios, și mai ales cu o influență pozitivă asupra credincioșilor.

Raportul privind parohul Ioannes Pelle din Virtiș, subliniază faptul că în cei 12 ani, ce s-au scurs de la absolvirea teologiei, a obținut constant rezultate satisfăcătoare.³⁴

Pe lângă mulțimea caracterizărilor pozitive apar și mai multe deficiențe ce-i drept, în special cu preoții care nu s-au bucurat de o pregătire înaltă. La Paleu, enoriașii „bisericii valahă și rusă” în

1766, au pretins amovarea parohului Igantius Munkácsi, invocând comportarea lui inadmisibilă. La Pocei, localnicii au imputat parohului consumul exagerat de spirtoase. În realitate contradicția dintre paroh și unii credincioși s-a bazat pe refuzul poporenilor de a ridica o casă parohială.³⁵

La Bogumir, pe la 1827, s-a întocmit un adevărat rechizitoriu împotriva preotului Buczurka. Episcopul Vulcan analizând situația a considerat că doar o parte din obiecții sunt reale și a dispus mutarea preotului într-o altă localitate. În același fel s-a procedat la Ciegold de pe urma conflictului cu enoriașii (1835–1839), parohul (Nicolaus Maior fiind transferat și înlocuit cu titularul de până atunci, de la Uifalău).³⁶

În documente apar și cazuri în care preoții sunt constrânși să suporte abuzuri ale unor slujbași domeniali. Astfel, în 1780, parohul Sthefanus Klein din Leta Mare, a suferit din partea șpanului deoarece a luat apărarea unei femei. În același an, parohul Alexandru Papp din Bedeu, a fost brutalizat tot de un șpan deoarece a căutat să treacă peste un pod al domeniului, invocându-se că nu are calitatea necesară de nobil.³⁷

O problemă, fără îndoială importantă în viața liturgică constituie activitatea cantorilor. Angajarea lor de către parohii, dar mai ales de filii, a comportat atât greutateți de salarizare, dar mai ales de calificare. În secolul al XVIII-lea, și chiar la începutul celui următor, pregătirea lor era asemănătoare cu a clericilor. Astfel în 1788, parohul din Almoșd, formulează rezerve argumentate față de calificarea cantorului care i-a fost impus de colectivitate. Tocmai imixiunea colectivității în desemnarea cantorului a constituit o piedecă în soluționarea problemei. Totuși au putut fi găsite și remedii. Astfel în 1848–1849, la Adoni, funcționa pe postul de cantor plugarul Fekete Gábor de 61 ani, care a frecventat ceva la preparandia din Baia Mare. În unele locuri problema se complica prin necesitatea stăpânirii de către cantori a limbilor necesare în parohiile mixte. Astfel, s-a menținut în 1849, cantorul Halász János la Porcialma, stăpânind limbile română, ruteană și maghiară.

O situație similară a apărut și la Ciegold, și Paleu.³⁸ Soluția preconizată, mai ales de episcopia din Oradea, recomanda îndepli-

nirea funcției cantorale de către învățători, absolvenți și preparanșii în special română-unită.

Asigurarea funcționării unei vieți religioase adecvate era condiționată în mare măsură de resursele materiale ale enoriașilor. Rapoartele parohiale provenite de la începutul secolului al XVIII-lea, subliniază sărăcia poporenilor. Este caracteristic că pretențiile episcopului ortodox din Arad, în fond de-a dreptul derizorii, constituiau pretenții insurmontabile, ceea ce au dus chiar la răscoala din zona Beiușului. Este neîndoios, urbariul zis al Mariei Tereza și reformele lui Iosif al II-lea, aplicate în zonă, au dus la limitarea rentei feudale și alte îmbunătățiri. Nu este deloc întâmplător că viața din părțile studiate era captivantă pentru mulți iobagi din Marele Principat al Transilvaniei. Situația agrară din Leta Mare (1777), Bogumir (1785) și Paleu (1777), donată ca o însemnată parte a enoriașilor dispuneau de sesii, respectiv o parte din ele, jelerii reprezentând în general, mai puțin decât jumătatea localnicilor, după cum arată tabelul de mai jos.³⁹

Posesori jeleri	Leta Mare	Paleu	Bogumir
1	5	–	–
7/8	19	–	–
6/8	5	–	–
5/8	12	2	8
4/8	18	4	23
3/8	12	2	10
2/8	39	1	26
1/8	34	3	13
Jeleri	18	6	76
Zilieri	–	–	–
Servitori	–	5	–

Pe parcurs a continuat evoluția în populația agrară. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, ce-i drept, au fost măsurate noi sesii, de către domenii. De asemenea pe măsura creșterii populației a continuat fărâmițarea sesiilor, printre descendenții celor împroprietăriți. Pe de altă parte însă, domeniile, ca de exemplu la Leta Mare, au trecut la dezvoltarea alodiilor ceea ce a dus la crearea multor ferme din afara centrelor comunale. Reorganizarea muncii pe alodii a reclamat angajarea unui număr crescând de argați, de regulă cu contracte anuale. Având în vedere caracterul sezonier a muncilor agricole se îngroașe și numărul celor angajați ocazional. Astfel, în 1844, la Pocei 60 capi de familie intrau în rândurile acestor categorii. La Almoșd, numărul lor întrecea pe cel al deținătorilor de sesii și al jelerilor. O situație originală prezintă rubrica din rapoartele parohiilor studiate care se referă la capi de familie fără situație concretizată („inoculați”). Se pare că aceștia de fapt nu s-au putut încadra între locuitorii stabili ai locului. Global situația materială a enoriașilor din parohiile studiate oferă în continuare imaginea unei vieți modeste, fără capacitate pentru realizări mai ponderate.⁴⁰

Din datele de mai sus reiese că dotația personalului cultic era modestă, mai ales până în jurul anului 1800. Astfel, în 1785, la Bogumir cei 72 contribuabili se găseau în asemenea situație încât parohul se vedea în imposibilitate de a strânge ceva.

Un anumit progres economic mai târziu s-a îmbinat și cu o reglementare a veniturilor parohiale. Din circularea protopopului din Carei, emisă în 1825, aflăm că o familie de contribuabili era obligată să dea anual în natură două merțe de grâu sau mac și să execute o zi de muncă cu jug.⁴¹ Normativul din 1828 a prevăzut obligațiile în funcție de mărimea sesiei, una întregă fiind echivalată cu două merțe și o zi de muncă cu jug. Jelerilor le revenea obligația de a lucra o zi cu palma.⁴² La Bedeu, pe la 1840, a apărut și obiceiul de a răscumpăra cu bani ziua de muncă indiferent de modul de executare al acesteia. De asemenea au apărut diverse variațiuni locale în funcție de produsele obținute. La Leta Mare, în 1829, la plata în natură a obligației parohiale s-a luat în considerare calitatea superioară a grâului și producția de tutun,

remarcându-se în opoziție calitatea scăzută a celor de la Bogumir.⁴³

Potrivit reglementării urbariale, teoretic preoții și cantorii trebuiau să beneficieze de o sesie, respectiv o parte din aceasta. Din amintita plângere a parohului din Bogumir din 1785, reiese că i s-a aigurat doar o fracție de $2/8$, iar cantorul a beneficiat doar de o optime.⁴⁴ O situație mai favorabilă exista în 1848, la Adoni parohul având la dispoziție o sesie întreagă teren arabil și de cosit, iar cantorul primise jumătate. Amândoi beneficiau și de cânepiște. La Macău, situația era identică întregită cu teren pentru producția de varză.⁴⁵ La Leta Mare, în aceeași perioadă parohia românească era în litigiu pentru pământ și redevența anuală de 20 stânjeni pentru lemne de foc.⁴⁶

O problemă mult ajutată au constituit așa zisele „stole”, plătibile de regulă în numerar și valoarea lor fiind destul de mare față de capacitatea de filate a enoriașilor. La Macău, spre exemplu, în 1805 a figurat în evidență o încasare anuală de 53 fl. din care 16 fl. revenea cantorului. La Adoni, valoare stolei era identică. Deși după 1770, au existat tabele de taxă, stabilite oficial, controversese continuau mai ales în jurul aprecierii faptului îmbinat cu botezul, cununia și înmormântarea. Problema s-a acutizat de-a dreptul în timpul războaielor franceze (1792–1815), în condițiile inflației galopante. O altă perioadă de criză s-a produs pe la 1824, odată cu transferul unui număr de parohii din episcopia Muncaciului la Oradea întrucât în noua dieceză stolele erau mai scăzute. Căutând să restabilească liniștea, episcopul Samuil Vulcan a confirmat vechile drepturi a noilor veniți.⁴⁷

Una din străduințele intense, mai ales în dieceza Orăzii, a constituit eliminarea succesiunii preoțești din tată în fiu, sau ginere. Ca urmare, a apărut problema asigurării unei case corespunzătoare titularilor, ceea ce reprezenta o nouă sarcină enoriașilor. Pe măsură ce ne apropiem de mijlocul secolului al XIX-lea, plângerile parohilor se răresc. Astfel, în 1847, parohul din Adoni raporta că reședința lui este în stare bună. În 1843, la Vrtiș se menționează că locuința parohială este satisfăcătoare. În anul următor, de la Leta Mare (rom.) se raportează că starea parohiei este medie. Apar și nemulțumiri. Parohul de Almoșd în 1847, aduce la cunoștința

episcopului că locuința lui e într-o stare dezolantă.⁴⁸

Consolidarea bisericii unite în zona studiată a fost asigurată în mare măsură prin dedublarea veniturilor parohiale cu diverse ajutoare. Una dintre acestea a constituit sistemul de patronat, extins pe parcurs. În 1841, la Bedeu patronatul a fost exercitat de principele Alexander Hohenlohe. La Pocei de episcopia romano-catolică din Oradea, iar capitul de acolo era titular la Bogumir. La Macău, patronatul a fost atribuit domeniului episcopiei Cenadului. La Napkor și Biri, drepturile și obligațiile patronale erau în posesia familiei Kállay.

Au fost alocate și ajutoare ocazionale. În 1847, episcopul Vasile Erdélyi a intervenit la forurile de stat pentru un ajutor extraordinar la Almoșd, în valoarea de 80 fl. El menționa că din cauza penuriei credincioșilor școala confesională a fost sistată, elevii frecventând școala reformată. Episcopul se temea că în acest fel elevii ar putea pierde credința unită-română.⁴⁹

Înființarea la nivel de stat a Cassei Parochorum a permis începând cu 1768, obținerea unor ajutoare bănești. În anul amintit, capelanul de la Pocei 1 fl. 40 cr., iar parohul de la Cocad 26 fl. 33 cr. Pe la 1770, nivelul ajutoarelor pe seama parohiilor a atins nivelul până la 50 fl., exceptându-se Leta Mare cu un ajutor de 90 fl. și ceva produse.⁵⁰

Ajutorarea cantorilor a cunoscut un nivel mult mai modic, cel de la Paleu, beneficiind de 3 fl., iar cel de la Aciad de 11 fl.

Crearea Fondului Religionar în timpul lui Iosif al II-lea, din bunurile instituțiilor bisericești catolice pe parcurs a dus la alocarea unor sume capabile să întregescă veniturile parohiale la un nivel oficial stabilit. La Almoșd, în 1847, s-au alocat 285 fl., iar la Virtiș 288 fl. în 1842. Această situație relativ favorabilă nu a fost caracteristică pentru parohiile preluate de la episcopia Muncaciului în cea al Orășii. Din decontări aflăm că parohul din Uifalău a primit în 1825–1826, doar 44 fl. Iar cel din Porcialma 42 fl. Situația a rămas în esență neschimbată până în anul 1852, dată la care episcopul Erdélyi a inițiat demersuri insistente.⁵¹ Menționăm că potrivit situației existente pe la 1848, venitul minimal preotesc acceptabil se considera a fi 300 fl./an, incluzând toate formele de încasare.

În documentele cercetate aflăm câteva date și despre ajutorarea preoteselor văduve și a orfanilor lor. Din lăsamânt episcopal în dieceza Muncaciului s-a constituit un fond de 6390 fl. după spre fructificare la autoritatea haiducească de la Dorog și la comunitatea din Nyíregyháza, care a oferit celor vizați un ajutor anual. Spre exemplu văduva unui paroh din Uifalău în 1833/34, a beneficiat de 21 fl. Până în anul 1850, mărimea ajutorului a rămas neschimbată. Un sistem similar a fost creat și pe seama preoților deveniți incapabili de a desfășura activitate pastorală.⁵²

Fără îndoială biserica unită cu Roma a îmbinat poziția ei ecleziastică cu identitatea națională. Considerând că biserica unită cu Roma poate sprijini mai eficient interesele enoriașilor săi, încă din anul 1805, s-a formulat dezideratul strângerii unui număr cât mai mare de parohii în dieceza Orăzii, având constant conducere națională. Problema dezlipirii parohiilor românești din dieceza Muncaciului cu enoriași majoritar ruteni s-a concretizat în 1810, fiind supusă Scaunului Apostolic. Dezlipirea zonei Sătmarului, cu 72 de parohii din dieceza Muncaciului o constituit un mare pas înainte. În 1827 însă, Oradea a restituit opt parohii dintre care două – Hodász și Penészlak – aveau și puțini enoriași români. În schimb, episcopul Samuil Vulcan a obținut nouă parohii între care Adoni și Ciegold.⁵³

În perioada următoare s-a dovedit importanța acestor realizări deoarece în cele șapte parohii cu enoriași români din zona studiată (Dorog, Nagyálló, Biri, Kálósemjén, Újfehértó, Napkor, Bököny) rămași în grija diecezei Muncaciului a început restrângerea limbii liturgice române, uneori până la dispoziție.

Conducerea diecezei Orăzii era conștientă de necesitatea stabilirii adecvate proporțional a uzului limbilor în parohii, chiar dincolo de cel al liturghiei. Un caz caracteristic constituie dispoziția episcopului Erdeli de 25 aprilie 1849 privind reglementarea situației la Macău, în care a stabilit serviciile ce pot fi efectuate și în limba maghiară.⁵⁴

O problemă mult discutată și interpretată adesea de pe poziții diametral opusă este acțiunea episcopiei Orăzii, în special a episcopului Samuil Vulcan de a extinde biserica unită, considerată

național-românească în sectoarele dominate de mitropolia Carlovițului.

Un prim pas a constituit consolidarea parohiei din Macău, transformată în protopopiatul Banatului, având în 1813–1814 activități extinse în direcția Timișorii, a Aradului, și Zăbranului. Mai târziu, protopopiatul s-a mutat la Timișoara și timp de decenii a depus o activitate constantă.

În mod similar s-a procedat după 1834, și în părțile Aradului.⁵⁵ Rezultatele obținute de uniți au fost variate. Unele având un caracter trecător ca de pildă îmbrățișarea Cenadului Unguresc, mistuit de contradicții interne. Enoriașii de aici, trecuți la unire au beneficiat și de ajutorul episcopului Erdeli în problemele lor urbariale.⁵⁶

Izbucnirea revoluției de la 1848–49, se pare că nu a dus în zona studiată mari frământări interne locale. La Virtuș, s-a cerut doar îndepărtarea învățătorului, iar la Cocad, obiectiile vizau cantorul. S-au făcut simțite și mișcările naționale. Astfel, proclamația de la Sarcău, a ajuns în mâinile parohului și protopopului Ioan Bozontai din Bedeu și parohului Dályai Pap Petru din Pocei.

Inițiativa de la Sarcău, aparținând unui grup de preoți uniți a preconizat o adunare națională la Oradea, în vederea elaborării unui memoriu adresat dietei în problema revendicărilor naționale.⁵⁷

Reprobată de consistoriu și episcop adunarea nu a mai putut avea loc, în schimb au început frământările legate de convocarea sinodului diecezan precedat de cele preoțești în protopopiate.

La 24 iulie 1848, s-au întrunit la Leta Mare, sub președinția viceprotopopului Nicolae Vulcan, parohii din Pocei, Virtuș, Bogomir, Cocad și Almoșd. Preotul din Paleu, fiind bolnav a lipsit. Cei prezenți au formulat propuneri. Pe tărâm bisericesc au cerut autonomia bisericii catolice, echivalentă cu excluderea în esență a imixiunii statale, realizate ulterior în anumite forme doar pentru ortodocși și protestanți. S-a cerut completarea beneficiilor prin concurs și majorarea salariilor. S-a preconizat ca scaunele episcopești vacante să fie completate în termen de cel mult șase luni, prin alegerea titularului de către cler și laici.

Pe plan bisericesc s-a propus adoptarea calendarului gregorian, anularea sărbătorilor mărunte și împământămintărea călugărilor

baziliți. S-a solicitat și editarea de cărți rituale.

Sinodul protopopiatului de Bükkalja a formulat revendicarea înființării unei noi eparhii greco-catolică românească care să cuprindă parohii din Maramureș, Ungocea, Sohnocul de Mijloc, Crasna și zone învecinate. Această revendicare a fost susținută și de preoții din protopopiatul Carei, de care aparțineau Uifalău, Ciegold și Porcialma.

Evenimentele ulterioare însă, nu a permis validarea opțiunilor și ele în parte s-au materializat cu decenii în urmă.

O problemă deosebită a reprezentat însărcinarea episcopală, dată preoților Ioan Munteanu și Ioan Cristian în decembrie 1848, de a îndeplini funcția de confesor în oastea generalului Bem, concentrată în Bihor, în vederea campaniei în Transilvania. Refuzând sarcina au dezertat și Ioan Cristian, după multe peripeții s-a putut întoarce în 1850 în parohia lui din Leta Mare.⁵⁹

În deceniile ce au urmat revoluției de la 1848–49, enoriașii greco-catolici români au depus noi eforturi pentru validarea năzuințelor lor.

NOTE

1. Alois L. Tăutu: *Mănăstiri grecești în Ungaria medievală*. Societas Academica Daco-Romana. Acta Historica IV, München 1965, passim, Sárvári László: *Az ikonosztáz vonzásában*. Budapest 2002, 9, 10, 14 Eugen Csocsán de Váralja: *La population de la Hongrie au XX siècle*. Separatum, 101-113, Glück Jenő: *A nagyváradi görögkatolikus levéltár magyar vonatkozású iratanyaga*. Levéltári Szemle, 1/1999, 33-34
2. Constantin Mălinaș: *Mănăstirea Peri din nordul Maramureșului istoric*. Familia Română 3/2001. p. 4-19, Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története, I*, 1990, 70-79, Sárvári László, 20-22.
3. *Ibidem*, 89, Juhász István: *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj 1940, 159, Révész Imre: *La reforme et les roumains de Transylvanie*. Budapest 1937, passim.
4. Országos Levéltár (urm. OL) Liber Regius XX 46 b-46 a.
5. Pirigy István, I, 98-99.
6. Blaga Mihoc: *Biserica și Societate în Nord-Vestul României*, Oradea, 2003, 8-9, Iudita Călușer: *Episcopia Greco-Catolică din Oradea*. Oradea 2002, 43-57.
7. Monumenta Ucrainae Historica, vol. XII, 589.
8. Eugen Glück: *Contribuții cu privire la confesiunea catolică a episcopului orădean Ioanichie Martinovici*. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Teologia Catholica, 1/1999, 69-80.
9. Arhiva Primațială din Strigoni, Stricte Religionaria 656, Vetus 873, 1232. Arhivele Nationale Oradea. Fond Episcopia Greco-Catolica Oradea (în cont. Episcopia), rola 1017, dos 1077, f. 43, rola 1044, dos 1165, f. 1, Blaga Mihoc, 17-20, 72-75, 88.
10. Ovidiu Ghitta: *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Cluj-Napoca 2001, 302-338. Eugen Glück: *Contribution relative aux paroissiens uniates du nord-est de la Hongrie, (1664-1849)*, Transylvanian Review 3/2000, 47-60, Papp György: *Szabolcsi görögkatolikus plébániák*. Szabolcs vármegye monográfiája. Nyíregyháza 1939, 139-141, Veres Miklós: *Szabolcs vármegye népességi viszonyai a XVIII században*. Történeti Statisztikai Évkönyv 1961-1962, Budapest 1962, 156-191, Episcopia, rola 1044/dos 1165, rola 1166.
11. Arhiva Primațială Strigoni Acta extraneorum. Miscellanea 458/1-2, 321/2466, 341-395. Copia urbariului de la Ciegold este în arhiva comitatenză din Nyíregyháza, Arhivele Naționale Oradea, Fond Episcopia romano-catolică, dos 495, 501-504,
12. Episcopia, rola 684, dos 6, f. 4, dos 4, f. 12, dos 12, f. 6, Iudita Călușer, 95-106.

13. Calculat pe baza datelor existente, v. nota 12.
14. Conform datelor oferite de șematismele din perioada 1840.
15. V. nota 14.
16. Zach Krista: *Religiöse Toleranz und Stereotypenbildung in einer multiculturelen Region. Volkskirchen in Siebenbürgen*. In *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen* Stereotype in einer multiethnische Region. Köln–Weimar–Wien 1998.
17. Schimbările s-au resimțit, mai ales datorită politicii episcopului Vulcan în legătură cu relațiile întreținute cu episcopa Muncaciului.
18. V. nota 5–6.
19. Episcopia, rola 791, dos 178, f. 3.
20. Ibidem, rola 791, dos 251, f. 7.
21. Pirigy István, I, 155–165.
22. Eugen Glück: *Fondul de carte veche românească de la Nyíregyháza*. Biblioteca și Cercetarea, XIX, Cluj-Napoca 1995, 63–66, Dudas Florian: *Memoria vechilor cărți românești*. Oradea 1990.
23. Ovidiu Ghitta, 285–286, Blaga Mihoc, 125–130.
24. Eugen Glück: *Limba românească în parohiile unite din zona Tisei în secolele al XI–XX-lea*. Calendarul Românesc 1995 Giula (1994), 181–193, Episcopia, rola 1076, dos 1315, f. 1–7, 37, rola 1079 dos 56.
25. Episcopia, rola 766, dos 191, f 5–6, dos 192, f 22.
26. Ibidem, rola 1086, dos 1350, f 71
27. Ibidem, rola 1067, dos 1254, f 3–9.
28. OL, Religionaria 294/1796, 184/1797.
29. eăospăoa. Rpșa 869. Dps 434. F 15–18.
30. Ibidem, rola 869, dos 434, f 2–3, 79, 136, 144.
31. Ovidiu Ghitta, 256, 334, I. Călușer, 122.
32. Episcopia, rola 1086, dos 1347, f 158.
33. Călușer, 131, Maria Berényi: *Românii din Ungaria la școli superioare din Oradea în secolul al XIX-lea*. Simpozion. Comunicările celui de-al X-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria. Giula 2001, 56-72.
34. Episcopia, rola 1067, dos 1258, f 2, 83, rola 1068, dos 1257, f 73, dos 1259, f 66, 83.
35. Ibidem, rola 1079, dos 1322, f 52-59, rola 1085, dos 1347, f 24, rola 1086, dos 1349, f 46-47.
36. Ibidem, rola 1068, dos 1257, f 116, dos 1258, f 12, 109, dos 1259, f 46.
37. Ibidem, 1086, dos 1347, f 112–122, 156.
38. Ibidem, rola 988, dos 781, f 17, 19, rola 1068, dos 1259, f 99, rola 1081, dos 769, f 9, rola 1086, dos 1349, f 37.
39. Ibidem, rola 764, dos 184, f 8, dos 185, f 11–16, rola 766, dos 191, f 5–6, 68.
40. Ibidem, rola 706, dos 58, f 11, dos 57, 11, 21, 23, 43, rola 725, dos 90, f 5–

- 8, 34, 45–48, 120, 123, rola 736, dos 114, f 12–16, 29–37, 57, 83, 103–16.
41. Ibidem, rola 1067, dos 1254, f 190–191, rola 766, dos 191, f 51.
42. Ibidem, rola 1067, dos 1154, f 178.
43. Ibidem, rola 1004, dos 840, f 22, rola 1017, dos 1076, f 49.
44. Ibidem, rola 766, dos 191, f 5–6.
45. Ibidem, rola 1067, dos 1257, f 70.
46. Ibidem, rola 1031, dos 410, f 1.
47. Ibidem, rola 1067 dos 1254, f 164–165, 183, rola 1100, dos 1383, f 6, 58.
48. Ibidem, rola 736, dos 113, f 1–2, dos 114, f 16, 72.
49. Ibidem, rola 1004, dos 831, f 29.
50. Ibidem, rola 736, dos 14, f 67, rola 725, dos 90, f 125, rola 764, dos 186, f 47–48, rola 1067, dos 1252, f 8, 16, dos 1253, f 39, rola 1254, dos 100.
51. Ibidem, rola 736, dos 114, f 12–16, 72, rola 766, dos 191, f 5–6.
52. Ibidem, rola 1067, dos 1257, f 76–77.
53. Călușer, 58–62.
54. Episcopia, rola 1685, dos 15, f 3, 15, 16, rola 736, dos 114, f 29–38, rola 1067, dos 1254, f 29–30.
55. Gheorghe Ciuhandu: *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț (1830–1840)*, Arad 1935.
56. Episcopia, rola 791, dos 251, f 75ă9, rola 1018, 1082, f 304–305.
57. Călușer, 213–227.
58. Episcopia, rola 1079, dos 1289, f 83–91, 106, 121–146, 165, Eugen Glück: *Contribuții cu privire la promovarea revendicărilor bisericesti române din Ungaria în anii 1848–1849*. Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria. Giula 1998, 71–73.
59. O. Călușer, 234 și urm.

Elena Csobai

Comunitatea românească din Bedeu și Micherechi pe baza cercetărilor demografice

Institutul de cercetare al minorităților din cadrul Academiei Maghiare în urma recesămîntului din anul 2001 a inițiat o cercetare de control al recensămîntului referitoare la minoritățile existente în Ungaria de azi. Institutul academiei din Budapesta în prima fază a întocmit un chestionar care conține 20 de întrebări. Întrebările au fost întocmite pentru fiecare gospodărie din localitatea respectivă, iar răspunsurile au fost date prin cod.

Iată întrebările chestionarului:

1. Localitatea
2. Numărul populației
3. În ce limbă vorbesc: la biserică, la autoguvernare, la autoguvernarea minoritară, la medic, la școală, la cooperativele din loc, și în alte locuri.
4. Numărul gospodăriei
5. Cîte generații trăiesc în gospodăria respectivă?
6. Ce fel de școli au terminat și ce profesie au cei care trăiesc în gospodăria respectivă? (începînd de la străbunici, bunici, părinți și pînă la copii).
7. Căsătoria bunicilor sau a părinților este etnic omogenă sau eterogenă?
8. Ce limbă vorbesc între ei soții în gospodăria respectivă?
9. În ce limbă vorbesc cu copii?
10. În ce limbă vorbesc cu nepoții?
11. Ce limbă vorbesc copiii cu nepoții?
12. În afara familiei în ce limbă vorbesc?
13. Cu ce regularitate vorbesc limba minoritară în afara familiei?
14. Au învățat limba minoritară în școală?
15. Copiii au învățat, sau învață limba minoritară?
16. Nepoții au învățat, sau învață limba minoritară?

17. E membru în asociație minoritară, sau nu? În ce fel de asociație minoritară e membru?
18. E membru al autoguvernării minoritare?
19. Ajută munca autoguvernării minoritare?
20. Ce relație are familia cu țara mamă?

La fiecare întrebare pot fi alese mai multe răspunsuri, fiecare răspuns își are codul respectiv.

Cercetarea a fost efectuată de un grup de cinci persoane, dintre care patru au aparținut minorității respective (adică depinde în cadrul cărei minorități s-a efectuat cercetarea), al patrulea membru din comunitate trebuia să aparțină majorității, deci în tot cazul a fost un maghiar, iar a cincea persoană a fost un cercetător care a coordonat întreaga cercetare. Controlul ia venit membrului majoritar, în cazul nostru acesta a fost un maghiar ajuns în comunitate prin căsătorie și cercetătorului care este al cincilea din grupul de cercetare. Prin acest sistem cei patru membri ai grupului de cercetare care sînt totodată și membrii comunității respective, cunoscînd bine comunitatea, chestionarele au fost completate de grupul de cercetare pentru fiecare gospodărie cîte unul cu ajutorul unei liste, sau mai precis unei evidențe de gospodării primită de la autoguvernarea locală. Această evidență a fost întocmită pe ulițe în care a fost înregistrat fiecare proprietar cu numele și numărul casei. Cercetarea la români a fost condusă de mine în două localități, în Bedeu și Micherechi. În Bedeu unde în total există 106 gospodării, iar în Micherechi 724 gospodării.

Cercetările au început în anul 2002 și pînă în prezent s-au terminat în cadrul germanilor, sîrbilor, slovenilor, slovacilor, croaților și a românilor, deci din cele 13 minorități existente în Ungaria numai în cadrul celor șase minorități amintite s-a efectuat această cercetare. Pentru fiecare minoritate s-a planificat două sau trei localități mai mici unde marea majoritate a populației aparține minorității respective, sau cel puțin în acele localități unde trăiesc într-un număr considerabil.

Privind cercetarea minorității române de la bun început trebuie să menționez că localitățile au fost propuse de institutul academiei

care s-a plasat în cele două comunități amintite și numai pentru gospodăriile românești în mica comunitatea românească din Bihor, Bedeu, cu o populație de 327 de suflete și în comunitatea românească din Micherechi unde trăiesc 2353 de suflete.

În studiul de față pot să dau din rezultatul și concluziile acestei cercetări, doar din cele mai importante și marcante concluzii referitoare la comunitatea românească din Bedeu și Micherechi.

În ultimii ani mereu se prognostiza că numărul populației românește scade. Pe baza rezultatului nu este o tendință specifică românească mai bine spus este o tendință generală, adică e adevărat că în general scade într-o măsură considerabilă populația Ungariei.

1. Numărul populației românești

Bedeu:

239 de persoane adică din întreaga populație 86,6% sînt români Micherechi

1998 de persoane adică din întreaga populație 93,3% sînt români

2. Numărul populației maghiare din căsătoriile mixte

Bedeu

34 de persoane sînt maghiari adică din întreaga populație 12,3% Micherechi

137 sînt maghiari adică din întreaga populație 6,4%

Be baza recensământului din 2001:

Numărul populației românești

Bedeu

Din întreaga populație 327 au votat (247) 220 de persoane și 145 s-au declarat de român

Micherechi

Din 2315 de persoane

1385 s-au declarat de român adică din întreaga populație 59,8% procente

3. ***În ce limbă vorbesc:*** acasă, la biserică, la autoguvernare, la

autogovernarea minoritară, la medic, la școală, la cooperativele din loc, și în alte locuri.

Bedeu

Numai românește 7, adică din întreaga populație 6,6% procente

Numai ungurește 3, adică din întreaga populație 2,8%

Ambele limbi 88, adică din întreaga populație 83%

Micherechi

Numai românește 55, adică din întreaga populație 7,6% procente

Numai ungurește 33, adică din întreaga populație 4,6%

Ambele limbi 592, adică din întreaga populație 81,8%

În ce limbă vorbesc în afară de gospodărie, la biserică, la autogovernare, la autogovernarea minoritară, la medic, la școală, la cooperativele din loc, și în alte locuri.

Bedeu

Numai românește 11, adică din întreaga populație 10,4% procente

Numai ungurește 0

Ambele limbi, 86 adică din întreaga populație 81,1%

Micherechi

Numai românește 26, adică din întreaga populație 3,6% procente

Numai unguște 5, adică din întreaga populație 0,7%

Ambele limbi 693, adică din întreaga populație 95,7%

5. Câte generații trăiesc în gospodăria respectivă?

Bedeu

O persoană singură 33

O generație 51, adică din întreaga populație 48,1%

Două generații 44, adică din întreaga populație 41,5

Trei generații 11, adică din întreaga populație 10,3

Patru generații 0

Micherechi

O persoană singură 121

O generație 290, adică din întreaga populație 40

Două generații 346, adică din întreaga populație 47,8

Trei generații 85, adică din întreaga populație 11,7

Patru generații 3, adică din întreaga populație 0,4

Privind răspunsurile la această întrebare, la Micherechi e mai bună situația fiindcă trăiesc în mai multe gospodării câte două generații pe cînd la Bedeu din întreaga populație în 49 gospodării trăiește o singură persoană care aproape în tot cazul este pensionar în vîrstă.

6. Populația activă și pensionarii

Bedeu

Sînt activi 107, adică din întreaga populație 38,8

Pensionari sînt, 82 adică din întreaga populație 29,7

Copii de școală, 41 adică din întreaga populație 14,8

Micherechi

Sînt activi 543, adică din întreaga populație 25,3%

Pensionari sînt 865, adică din întreaga populație 40,4%

Copii de școală 389, adică din întreaga populație 18,1%

Privind răspunsurile la această întrebare trebuie să menționez că la Micherechi din cauza ocupației principale care în cazul micherechenilor este cultivarea castraveților, a roșiilor și a ardeului în seri foarte mulți sînt pensionari de boală, deși sînt activi și lucrează în seri.

8. Ce limbă vorbesc între ei soții în gospodăria respectivă?

9. În ce limbă vorbesc cu copiii?

10. În ce limbă vorbesc cu nepoții?

11. Ce limbă vorbesc copiii cu nepoții?

12. În afara familiei în ce limbă vorbesc?

13. Cu ce regularitate vorbesc limba minoritară în afara familiei?

14. Au învățat limba minoritară în școală?

15. Copiii au învățat, sau învață limba minoritară?

16. Nepoții au învățat, sau învață limba minoritară?

17. E membru în asociație minoritară, sau nu? În ce fel de asociație minoritară e membru?

18. E membru al autoguvernării minoritare?

19. Ajută munca autoguvernării minoritare?

20. Ce relație are familia cu țara mamă?

Cîți au învățat limba română

Răspunsurile primite în legătură cu învățarea limbii române ne-a convins că în ambele localități întreaga populație românească aduce de acasă limba maternă română, a învățat-o în școală, într-un mod oarecare știe să vorbească limba română, chiar dacă n-o folosește.

La Bedeu din întreaga populație (327) peste 80% știe românește

La Micherechi din întreaga populație (2315) peste 93,3% știe românește

Cîți au relații cu țara mamă, deci cîți au rudenii, sau prieteni, sau relații profesionale?

La Bedeu 100 de persoane, ceea ce înseamnă 94,3% din întreaga populație

La Micherechi 421 de persoane, ceea ce înseamnă numai 58,2% ce nu este prea mult față de întreaga populație. Din acest punct de vedere la Bedeu e mai bună situația.

Concluziile cercetării

La urmă îmi rămîne să dau răspuns la o singură întrebare și anume ce e de făcut să ne menținem – măcar așa cum sîntem- dacă se poate încă. Mulți și-au pus această întrebare și mulți au încercat să dea un oarecare răspuns. Eu nu am un răspuns absolut cu garanție, îmi pot spune doar părerea mea care este următoarea concluzie:

Dacă odată nu ne-am pierdut conștiința de neam – cel puțin cercetarea ne-a convins că românii din Bedeu și Micherechi nu și-au pierdut identitatea – atunci trebuie să găsim cele mai moderne forme de menținere a identității noastre, care la românii din Ungaria ar trebui să fie egală și cu următoarele.

1. Și cu ocrotirea și susținerea monumentelor istorice, sau pe care noi le considerăm monumente istorice cum sînt bisericile, capelele ortodoxe, vechile școli confesionale, case parohiale (este vorba de vechile clădiri), cimitirele ortodoxe s.m.d. În unele locali-

tăți m-aș referi chiar și la cele greco-catolice unde există și funcționează și autogovernare minoritară românească. Ceea ce am putea face ar fi măcar să avem părere când se discută, când se fac planuri în legătură cu renovarea acestora pentru că reînnoirea acestora de multe ori pentru noi înseamnă distrugerea acestor edificii. Eu nu zic să nu se construiască edificii noi, numai să nu se distrugă cele vechi.

2. Trebuie să găsim cele mai moderne forme de revitalizare a comunităților românești, este cea mai nouă lozincă. La noi la români din Ungaria eu în loc de revitalizare aș zice să nu lăsăm uitării, să ținem la istoria, la tradițiile strămoșești. Pe cât se poate trebuie să ne folosim de cele mai moderne forme de cunoaștere și de răspîndire a tradițiilor populare bazîndu-ne pe generația mai în vîrstă, dar să și ajungă pînă la cea mai tînăra generație. Deci nu am un proiect de revitalizare pentru că după părerea mea nu se poate, dar să mai ținem la ceea ce avem, așa cum ne-am menținut pînă acum, se poate dacă vom fi măcar puțin atenți la cele amintite, atunci cred că nu ne vom pierde de curînd.

Elena Rodica Colta

Date și documente noi despre preotul Iosif Ioan Ardelean din Chitighaz

De preotul Iosif Ioan Ardelean (1849–1920) din Chitighaz se leagă, printre altele, prima monografie a unei localități scrisă în secolul al XIX-lea în limba română în Ungaria, după cum putem citi în cel mai recent articol, în care este pomenită personalitatea ilustrului preot, semnat de Mihaela Bucin într-o publicație de cultură arădeană.¹

Fiind vorba despre Chitighaz, redactorul-șef al publicației a ilustrat articolul la care ne-am referit cu două fotografii făcute după o carte veche românească, care a aparținut odinioară bisericii din sat, iar pe copertă a reprodus o icoană împărătească reprezentându-l pe Isus Hristos Pantocrator, care are aceeași proveniență.

Din explicațiile care ne sunt oferite aflăm că atât cartea cât și icoana aparțin astăzi unui colecționar arădean.

Poate că informația mea s-ar fi oprit aici dacă nu s-ar fi întâmplat ca la scurtă vreme însuși colecționarul să mă caute cerându-mi părerea ca expert despre valoarea cărții.

Odată cu cartea am intrat în posesia unor informații și a unor documente autentice care completează datele cunoscute despre parohie și aduc un spor de lumină în biografia atât de sumară a acestui strălucit cărturar chitighăzean².

Oricine se poate întreba cum au ajuns cartea și icoana, două bunuri care au aparținut bisericii ortodoxe din Chitighaz, într-o colecție particulară arădeană.

Lucrurile sunt simple. După cum ne informează o însemnare scrisă pe această carte ea a fost dusă, în anul 1920 în România de fiul lui Iosif Ioan Ardelean, Ioan I. Ardelean, și el preot. Tot atunci trebuie să fi ajuns în țară și icoana, deși despre ea nu găsim nici o informație în această însemnare.

Fiind vorba despre două obiecte care au aparținut bisericii și implicit satului Chitighaz să vedem foarte pe scurt despre ce fel de

piese este vorba și care este valoarea lor.

Icoana, reprezentându-l pe Isus Hristos Pantocrator, a fost executată, se pare, de pictorul arădean de origine macedoromână Ștefan Tenețchi (?–1798) Este o icoană mare, împărătească, ce a făcut parte din primul registru ale iconostasului, comandat sau poate cumpărat de la un alt sat, pentru cea de a doua biserică, construită în locul micii bisericuțe de lemn de la începutul secolului al XVIII. Despre această biserică nou ridicată în Chitighaz se știe, din matricola nașterilor, că era deja în funcțiune în anul 1779³.

Iconostasul, lucrat probabil integral de pictorul Tenețchi, a ars, potrivit celor scrise de Iosif Ioan Ardelean în monografia satului, în anul 1863⁴, odată cu „*cărți, policandre, odăjdii și alte recuise prețioase*”.

Tot preotul Ardelean notează că în anul 1868 a fost executat un iconostas nou, pentru care s-a plătit 1200 fl.

Nu știm ce s-a întâmplat cu restul icoanelor din iconostasul ars. S-au distrus în incendiu sau au fost salvate și prin noi cercetări ar putea fi descoperite în alte colecții. Credem însă că atunci, a fost mutată, pentru frumusețea ei, icoana împărătească reprezentându-l pe Isus Hristos Pantocrator, în casa parohială, devenind cu vremea proprietatea familiei preotului Iosif Ardelean.

În ceea ce privește cartea, aceasta sub aspect tipografic nu este o raritate bibliofilă deși a avut o istorie ciudată. Fiind vorba însă de un tiraj mai mare, nu se ridică la valoarea artistică a icoanei. Este o Adunarea Cazaniilor, tipărită la Viena în 1793 în tipografia lui Ștefan de Novacovici. Pentru cei care nu știu, facem o paranteză ca să spunem că ideea unui tipografii ilirice la Viena, în care să fie produse cărți românești și sârbești a apărut prin anii 1770. Primul patron al nou înființatei tipografii ilirice de la Viena a fost Jozsef Kurtzbec. Dar fie din cauza aspectului lor modest fie din alte pricini, cărțile produse aici nu au plăcut ortodocșilor, încât tipografia dă faliment iar Kurtzbec este nevoit să-și vândă atelierul. Stocurile de cărți nevândute sunt scoase la licitație pentru acoperirea datoriilor. Cumpărătorul tipografiei, Ștefan de Novacovici nu are nici el mai mult succes. Singura carte pe care o tipărește,

înainte de a vinde tipografia Universității Crăiești din Pesta, este această Adunarea Cazaniilor în limba română, care apare în format în folio mare, pe o hârtie de calitate. După cum indică și titlul cartea conținea cazanii la duminicile de peste an, reprezentând o variantă „vieneză” a celebrei Cazanii a lui Varlaam. Ca să se poată vinde, au fost trimise recomandări de cumpărare în toate comitatele unde trăiau români. Mai mult, după cum indică însemnările de cumpărare, exemplarele au fost puse în vânzare prin protopopia-te.

În acest mod achiziționează și parohia din Chitighaz exemplarul aflat azi la Arad. Într-o însemnare de proprietate scrisă pe carte se specifică că a fost cumpărată de la protopopiatul Chișineu-Crișului. Textul îi aparține chiar protopopului și este următorul: „*La 795 octomb. în 19. Această Sfântă și Dumnezăiască carte s-au dăsplătit cu banii bisericii satului Chitighaz hramul Sfinților marilor voievozi Mihail și Gavril. Datu-s-au prin mine Teodor Popovici protopopul Chișineu-Crișului.*”

Așadar cartea ajunge la biserica din Chitighaz în anul 1795 și este folosită în biserică mai mult de un secol până să intre în proprietatea familiei preotului Ardelean. Ea a rămas în familie și după aducerea în România. Colecționarul la care se găsește azi a cumpărat-o în urmă cu douăzeci de ani, de la urmașii celor veniți din Ungaria.

În interiorul exemplarului – pe forțaț, pe verso-ul foii de titlu, pe copertile interioare – au fost scrise de-a lungul vremii mai multe însemnări. Din mulțimea de texte ne-au interesat însă doar acelea cu valoare documentară.

După semnături, acolo unde acestea există, constatăm că exemplarul a trecut prin mâinile mai multor preoți care au servit la Chitighaz.

Pentru a face cunoscute aceste texte le prezentăm în continuare, în ordine cronologică.

Însemnarea de achiziție, este reluată pe verso-ul ultimei file a cărții de mai multe ori. În anul 1801, o persoană care nu-și semnează numele, nota: „*Această carte iaste a bisericii Chitihazului și s-au cumpărat cu banii cu mila lui Dumnezeu s-au făcut în Chitihaz în anul*

1801". În anul 1832 un alt necunoscut reia însemnarea amenințând cu afurisenia pe cel care ar fi înstrăinat-o: „*Această Dumnezeiască carte iaste a sfintei biserici Chitihazului s-au scris în 26 decemvorie ano '32 și cine o va fura să fie afurisit de 318 de sfinți părinți care au fost adunați la Săborul de la Nikeia.*”

O altă persoană, a cărei nume a rămas de asemenea necunoscut, a scris în 1834 un text aproape identic, din aceeași teamă că această Dumnezeiască carte a satului ar putea fi înstrăinată.

În sfârșit 1838 preotul Petru Chirilescu⁵, proaspăt numit în aceasta parohie, notează la rândul lui: „*Această carte s-au cumpărat cu banii S. biserici care are hramul sfinților mai marilor voievozi Mihail și Gavril din satul Chitihaz. Scris de mine în anul 1838. Petru Chirilescu Preot în Chitihaz*”.

Toate aceste mențiuni a căror insistență este astăzi greu de înțeles erau odinioară frecvente, și ele s-au datorat prețului ridicat al cărților și lipsei de carte în limba neamului în comunitățile românești din imperiu. Satele obișnuiau să lege cărțile de biserică cu grele blesteme pentru a nu fi înstrăinate, furate, vândute sau luate, ele fiind un bun al întregii comunități, cumpărate de obicei cu contribuția tuturor.

În cazul acestei Adunarea Cazaniei însemnările de proprietate s-au dovedit utile, fiindcă după cum se temeau sătenii cartea a fost în cele din urmă înstrăinată, încât fără ele azi n-am fi cunoscut proveniența exemplarului, faptul că a aparținut acestui sat.

Trecând la celelalte însemnări, dintr-un alt text aflăm amănunte despre numirea lui Chirilescu ca preot în sat: „*Petru Chirilescu de preot în Chitihaz au venit în 8 zile septembrie în anul 1838 și s-au introdus prin Domnul Gheorghe Dann protoprezvoiterul Chișineu-Crișului în ziua luna și anul mai sus pus.*”

Așadar preotul Chirilescu a fost instalat în parohie în ziua de 8 septembrie 1838, cu fastul obișnuit unor asemenea evenimente, de către protopopul de la Chișineu-Criș, de care aparținea Chitighazul.

O însemnare curioasă scrisă în anul 1833 se referă la moartea preotesei lui Dimitrie Șipoș: „*Au plăcut atât puternicului Dzeu preoteasa încât la cele cereși au chemat în 15 martie la 3 ceasuri, a lui Dimitrie Șipoș păstoriu sufletesc... și îngropăciunea s-au ținut la 17*

martie la trii ceas după amiază Ano 833”.

Nu știm cine este acest preot Dimitrie Șipoș. El nu figurează în lista preoților din Chitighaz oferită de Iosif Ardelean și de Teodor Misaroș în cărțile lor. Cert este însă că în cursul anului 1833 volumul s-a găsit la el, fiindcă, pe lângă însemnarea despre decesul preotesei din luna martie, Dimitrie Șipoș notează pe carte în ultimele zile ale lui decembrie despre minunea care i s-a arătat, sub forma unei stele „foarte luminoasă și foarte focoasă” – zice el, în noaptea de Crăciun.

De la acest an urmează o lungă perioadă în care nimeni nu a mai scris nimic pe carte. În anul 1900 însă se semnează „spre aducere aminte” parohul Chitihazului Vasiliu Beleş.

Dintr-un ferpar lipit pe coperta interioară a volumului am aflat că acest Vasile Beleş, preot în Chitighaz a fost cumnat cu Iosif Ardelean, fiind căsătorit cu Sofia sora soției lui Ardelean. În anul 1913 când a fost tipărit ferparul, pe care îl vom prezenta mai târziu, Beleş era deja protopop de Arad.

Se prea poate ca la mutarea lui în Arad să fi luat cu el cartea, fiindcă într-o însemnare din 1918, scrisă de Ioan I Ardelean, fiul distinsului preot, acesta consemnează faptul că a primit Adunarea Cazaniilor de la unchiul său Gherasim Șerb asesor referent consistorial în Arad, la care a ajuns probabil de la Beleş. Se prea poate ca, citind vechile însemnări de cumpărare, Gherasim Șerb să se fi gândit să o dea înapoi satului Chitighaz.

Textul însemnării este următorul: „Această S. Cazanie am primit-o subsemnatul în dar spre aducere aminte-de la unchiul meu Gherasim Șerb, asesor referent consistorial în Arad. Chitihaz, la a. 1918 Ioan I. Ardelean parohul Chitihazului”.

Într-o altă însemnare, din 1932 Ioan Ardelean se referă, așa cum am arătat deja la aducerea cărții în România: „Refugiat din Chitihaz la a. 1920 în România am devenit paroh în Micălaca, unde aducând cu mine această s. carte-cu ocazia inundației Mureșului din 6 martie 1932 a fost deteriorată de curentul apelor năvălite în casa parohială. Preot Ioan Ardelean.”

Așadar cartea a fost adusă în România de preotul Ioan Ardelean, fiul lui Iosif Ardelean. Așa cum scrie el însuși, a trăit și a funcționat

ca preot în comuna Micălaca, azi cartier al Aradului. Despre tatăl său nu face nici o mențiune dar având în vedere anul 1932 în care a scris însemnarea, acesta era deja mort.

În sfârșit, ultimul text, pe care îl prezentăm pomenește preoții din familia Ardelean care au folosit cartea în biserică: „*Din această S. Cazanie au vestit cuvântul Evangheliei preoții: Teodor Ardelean/Mihai Ardelean/Iosif Ioan Ardelean/Ioan I. Ardelean/ toți din Chitihaz, iar în amintirea acestora au servit ca preoți din familia aceasta preoții Mihai Ardelean/Teodor Ardelean/Mihai Ardelean.*” Însemnarea, la prima lectură destul de neclară datorită repetiției de nume⁶ nu este nici datată, nici semnată. A fost scrisă cel mai probabil tot de Ioan Ardelean după mutarea în România, din dorința de a face cunoscut locul de origine al familiei și proveniența cărții.

Șirul de nume, confirmă faptul că în familia Ardelean preoția s-a transmis din tată în fiu vreme de 6 generații, după cum urmează:

Florian Popovici Ardelean (?)

Michail Ardelean (1749–1831)

Teodor Ardelean (1783–1853)

Michail Ardelean (1817–?)

Iosif Ioan Ardelean (1849–1920)

Ioan Iosif Ardelean (?–?)

Toți s-au născut în Chitighaz și aproape toți au învățat la Institutul Teologic din Arad.

Mai importante însă decât însemnările sunt documentele păstrate de familie în carte, și anume ferparului lipit pe coperta din spate, Copia nr. 1 după Testimoniu scolasticu al preotului Iosif Ardelean și cele câteva foi cuprinzând o „*Predică la Adormirea Născătoarei de Dumnezeu*” din 1911, scrisă de Iosif Ardelean. Acestea au intrat în posesia colecționarului odată cu volumul.

În cele ce urmează le vom prezenta pe rând.

Testimoniu scolasticu, de mărimea unei coli de format A/3, este scris în limba română cu caractere latine, cu cerneală brun roșcat.

La prima rubrică, **Descrierea genetică a elevului**, se poate citi: „*Iosifu Ardeleanu nascutu la anul 1849 luna Decembrie, diua 30 în comunitatea Chitighazu/Comitatului Bichișului Dieceza Aradului Protopopiatulu Chișineului, neinsuratu: de tata cu nume Michailu Ardeleanu preotu de națiune romana.*”

La rubrica a doua, **Științele de mai nainte și cunoștenția limbilor**, s-a scris: „În anulu 1868/9 în Sarvasiu a absolvitu a VIII a clasă cu examenu de maturitate, cu sporiu de ajunsu vorbesce: romanesce, maghiaresce, germanesce și în catva serbește.”

La rubrica a treia, **Primirea în școală clericală. Pe ce temeiu?**, a fost completat: „În urmarea cualificațiunei prescrite de Sinodulu Eparchialu.”

La rubrica a patra, **Petrecerea în școala clericală. Anul. Semestrul. Cursul scolasticesc** sunt trecuți anii școlar 1870/71, 1871/1872 și 1872/1873, primul cu un semestru iar ceilalți doi cu câte două semestre.

Urmează rubrica cu **Notele serguinței și ale sporiului în prescisele studii**. Acestea sunt:

- Anul I 1. Pedagogia – de ajunsu
 Catichetica
 Gramatica romana – de ajunsu
 Teologia dogmatica – de ajunsu
 Chronologia bisericescă – de ajunsu
 Metodica învațiatorească – de ajunsu
 Ermeneutica sacra – de ajunsu
- Anul II 1. Teologia dogmatică – bunu
 Istoria bisericescă – de ajunsu
 Retorica bisericescă – bunu
2. Teologia dogmatică – de ajunsu
 Istoria Bisericească – de ajunsu
 Retorica bisericescă – laudabilu
 Dreptului canonicu – bunu
- Anul III 1. Teologia morală – bunu
 Teologia pastorală – laudabilu
 Dreptulu canonicu – eminentu
 Retorica bisericescă – eminentu
2. Teologia morală – eminentu
 Teologia pastorală – eminentu
 Dreptului canonicu – eminentu
 Evaluarea la **alte deprinderi** este următoarea

Cantare –	Anul I – de ajunsu Anul II – de ajunsu Anul III de ajunsu
bunu	
Tipicu	Anul I, II, III – de ajunsu
Scrisoare	Anul I, II, III – bunu
Stilu	Anul I – de ajunsu Anul II, III – bunu
Referitor la prezență (Întru umblarea la)	
Biserica	Anul I, II, III – diligente
Școala	Anul I, II, III – diligente
Cantare	Anul I, II, III – diligente

La ultima rubrică **Purtarea morală**, aceasta a fost evaluată ca bună.

Dedesuptul acestor calificări scrie „*Datu în Institutulu teologicu Diecesanu greco-orientale din Aradu, în diua 10-a a lunei juliu 1873.*”

Urmează locul de șampilă și semnăturile: *Andrieu Papp m.p. Protosingelu (Profesoru de Teologia, Iosifu Goldisiu m.p protodiacon)prof. de teologia și Petru Popovicu m.p. prof. de rituale.*

Mai jos a fost aplicată ștampilă Protopopiatului Chișineu-Crișului și nota „*Pentru autenticitatea copiei Dr. Ioan Trăilescu protopresbiter.*”

Acest act ne permite să reconstituim perioada școlară a preotului Iosif Ardelean, materiile studiate, calificatele primite, numele câtorva din profesorii care i-a avut, amănunte biografice importante, care nu apar în Monografia comunii Chitighaz, printre datele referitoare la propria persoană.⁷

Al doilea document este ferparul tipărit de familie cu ocazia morții soției lui Iosif Ardelean, preoteasa Maria Ardelean născută Isfănescu.

Textul este următorul:

„Subsemnații cu inima frântă de durere anunțăm moartea iubitei noastre sotia, mama, fiica, soacra, sora, bunica și cumnata (Maria Ardelean născ. Isfănescu) care după un morb scurt, împărtășită cu sf. taine și-a dat nobilul suflet în mâinile ziditorului la 14/

27 aprilie 3 oare p.m. în etate de 57 ani.) Kétegyháza (Chitighaz) 14/27 Aprilie 1913. (Fie-i țărâna ușoară și memoria bine cuvântată!) Iosif-Ioan Ardelean soț/Ioan-Iosif Aurelia Nicolae Minerva fii și fice/Constantin Istfănescu tată/Sofia măr. Beleş/văd. Olga Bugariu născ. Isfănescu/Aurora măr. Popovici/ surori//Vasile Beleş protopop de Arad/Alecsin Popovici paroh în Bichiș/Nicolae Ardelean și soția notar penz. În Velejte/văd. Maria Curtuțiu născ. Ardelean/Augustin Ardelean și soția/cumnați și cumnate/ /Elena născ. Mihulin noră/Valeriu Felnecan ginere/Lucian Ardelean nepot”.

Cum se poate vedea, dacă tatăl preotesei trăia în momentul morții acesteia, socrul ei, Mihail Ardelean, care ar fi trebuit să aibă 96 de ani nu mai era în viață. El nu apare menționat în ferpar.

Înșiruirea de nume ale rudelor apropiate ne furnizează prețioase informații despre familia preotului Iosif Ardelean și despre rudele sale prin alianță.

După cum reiese din șirul celor ce reprezentau familia preotul a avut doi frați, pe Augustin și pe Nicolae, notar pensionar în anul 1913, și o soră, Maria.

După soție a fost cumnat cu preotul Vasile Beleş, ajuns protopop la Arad. Acesta era căsătorit cu Sofia, sora mai mică a soției sale. De asemenea a fost cumnat și cu preotul Alecsiu Popovici din Bichiș care era căsătorit cu Aurora, cealaltă soră a soției. Alexiu Popovici se numără și el printre optanții care în 1920 se mută în România.

Este de presupus însă că această rețea de rude prin alianță a fost mult mai ramificată, fiindcă în ferpar nu sunt trecuți unchii, nepoții, nașii, finii, care mulți erau de asemenea preoți parohi sau ocupau anumite funcții la Episcopie. După cum se știe, căsătoriile în imperiu se făceau între persoane de același rang. Ori în această rețea, intelectualitatea românească măruntă de la sate, formată din preoți și învățători, își avea propria structură de rudenie, devenită cu vremea tradițională. Chiar plecarea lui Iosif Ardelean cu o parte din familie în România în 1920 nu a însemnat pentru el o ruptură și o înstrăinare cum s-a dovedit a fi pentru alții, fiindcă Iosif Ardelean avea rude și prieteni la Chișineu-Criș și Arad.

În ceea ce-i privește pe urmași, despre care știm până acum la fel de puține lucruri, Iosif Ardelean a avut cu preoteasa Maria doi băieți, pe Ioan-Iosif, care a ajuns preot, și pe Nicolae, și două fete, Aurelia și Minerva. Din ferpar reiese că unul dintre băieți era însurat și o fată măritată dar nu ni se spune cine anume, așa că nu dorim să facem speculații.

Trecând la ultimul document, acesta este un manuscris de 6 p original, autograf, cuprinzând o predică scrisă de Iosif Ardelean în 1911, pe care o reproducem în anexă. Ea a făcut parte dintr-un manuscris mai mare⁸, azi pierdut, pe care Iosif Ardelean a dorit probabil să îl publice în continuarea predicilor din 1878 și 1888.⁹

Dincolo de conținutul religios, care îi interesează în primul rând pe teologi, Predica „la Adormirea Născătoarei de Dzeu” ne oferă posibilitatea să cunoaștem stilul oratoric al acestui talentat preot – poet, limba românească curată și frumoasă pe care o utiliza în biserică, și dincolo de cuvintele frumoase strășnicia acestui părinte sufletesc care știe să mângâie și să mustre în același timp.

Încheiem prezentarea spunând că locul tuturor acestor piese ar fi ori la Chitighaz, acolo unde urmele culturale lăsate de preotul Iosif Ioan Ardelean sunt încă vii în memoria comunității ori în Muzeul de bază al românilor din Békéscsaba.

În orice caz descoperirea lor ne oferă piste noi de cercetare în arhiva parohiei ortodoxe din Micălaca, la posibilele rude care ar mai putea trăi.

O cercetare s-ar cuveni și în direcția descoperirii mormântului lui Iosif Ardelean din Sâmbăteni, localitate situată la 25 km de Arad, la fel cum s-a procedat și în cazul lui David Voniga.

Anexă

Predică „la Adormirea Născ. de Dzeu” 1911	„O preamărită minune, izvorul vieții în mormânt să pune, și scară către Ceriu mormântul să face...”
--	--

Iubiți Ascultători!

De câte-ori melodia armonioasă a clopotelor sftei biserici, chemându-ne ne va aduna în această casă sfântă și Dzească; având în sufletul nostru măcar numai umbra credinței, care am mărturisit-o prin sf. botez, nici odată nu vom putea părăsi lăcașul acesta, ca să nu ducem cu noi, în sufletul nostru, la căsuța și familia noastră, un talisman prețios, neperitor, care l-am câștigat ascultând cu fiorul evlavii cântările sfinte, care nu mult alta decât... preafrumoasă a zilei ce sărbătorim... cum ne spune, numai prin câteva cuvinte istoria și însemnătatea zilei de astăzi: "O! preamărită minune-izvorul vieții în mormânt să pune și scară cătră Ceriu mormântu să face".

Da! – Ea, cea mai curată Fecioară – Maria-maica cea mai fericită – Ea este acel izvor al vieții-pentru că a dat lumii pe acel Isus, care este creștinului „viața”; iar astăzi Maria acea sfântă – să pune în mormânt! – și precum la nașterea Mânt.-lui Îngerul Gavril bucurie a vestit pe pământ oamenilor, că cel nouă născut „viață” va da lumii; așa bucurie a vestit Îngerul Gavriil în Ceriu, că acolo are să se înalțe sufletul. Aceleia care a dat viață Mânt.-lui lunei; iar din mormântul Ei „scară cătră Ceriu să face” ca să ducă rugăciunile noastre cătră Ceriu, la Dzeu, la Fiul seu, ca să fie mijlocitoare cătră tatăl pentru toate cererile noastre.

Mari sunt, însemnate și folositoare pentru noi – iubiților – toate sărbătorile pe cari le-a așezat sfta noastră biserică, deci nu putem zice „astăzi nu merg la biserică, că e serbătoare mică”.

Dar durere mulți sunt acea cari să gândesc astfel, ba chiar pe mulți îi vezi săvârșind lucruri de acelea cari nu se potrivesc de loc, cu frumusețea și măreția sărbătoarei.

În treacănt amintesc numai-căci azi aș dori să vă vorbesc despre alte lucruri-cât de mare păcat are acela care în sărbătoari sfinte, până când la altariul Dzeesc să aduce jertfă trupului și sângelui lui Cristos și să înalță rugăciuni sfinte cătră Ceriu își lucră lucrul câmpului, ară, seamănă, trece cu carul încărcat pe lângă sf. biserică, atunci când de acolo, pe ușile deschise mirosul de jertfă a tămâiei și smirnei să varsă, ca umplând aerul cu acel miros să se înalțe la Ceriu.

Ce să mai zici apoi despre aceea cari în timpul acesta, prin birturi să satură de beuturile otrăvicioase, în loc să rostească măcar o mică, scurtă rugăciune în biserică, cătră Dzeu, pentru pruncuții lor, cari poate acasă flămânzesc și rabdă pentru păcatele părinților.

Dar v-am promis că despre relele aceste voi vorbi cu alt prilej-pentru că astăzi maica cea sfântă, curata Fecioară ne reamintește prin viața ei petrecută pe pământ, alte pilde și învățături folositoare pentru noi.

Iarăși mă întorc dar la cuvintele ce le-am întrerupt; – mari sunt toate serbătorile sf. n. biserici, dar serbetoarea zilei de astăzi-precum toate serbătorile Maicii Dlui, să numără între cele dintâi, pentru că după cum auzirăți „izvorul vieții a fost Ea”; dar mai a fost și Mama cea bună, cea mai creștină, care a arătat părinților cu deosebire mamelor, cum trebuie să-și crească puișorii lor-copii lor.

Deci mă folosesc – iubiților-de prilej și fiind înaintea noastră viața Fecioarei o pildă atât de frumoasă; voi spune câteva cuvinte despre creșterea pruncilor, respective despre datorințele ce le au părinții față de ei-de pruncii lor.

Ce a fost viața întreagă a sf. Fecioare Maria? Fosta întruparea sfințeniei! A evlaviei! Față de Dzeu. Părinții ei au învățat-o așa că de mică au ținut-o la biserică și au dat-o să crească în frica lui Dzeu, părăsind toate patimile omenești, așa că, după ce s-a înrădăcinat în sufletul Ei dragostea cătră Dzeu, nu au mai dorit alt-ceva decât Acestuia să slujească toată viața ei. Iar că patimile omenești nu s-au înrădăcinat în sufletul Ei curat,dovadă făgăduința ce a făcut-o, că toată viața Ei să rămână Fecioară, după cum a și împlinit această făgăduință.

Precum părinții Ei au crescut-o în frica l Dzeu, așa după ce a fost aleasă ca să fie Mama l. Isus și din Duhul Sft. Să dea naștere Mântului lumii – Ea a devenit prototipul celei mai bune, mai credincioase Mame, crescându-și Copilul-pe Isus, așa cum a moștenit pilda dela părinți.

Așadar pilda cea bună ea este recerința cea mai de frunte la creșterea fiilor noștrii, căci zice un proverb latinesc: „verba movent exempla trahunt” adică: cuvintele mișcă dar exemplele atrag”;

prin cuvinte putem să dăm învățătură, dar pildele mai mult fac, că altfel vom păți ca... „racul care și-a învățat pruncul să meargă drept înaintea pe când el a mers drept înapoi...”

De aici înainte datorințele părinților față de fii lor să împart în două părți, unele privesc creșterea lor corporală, altele cea religioasă!

Mirați-vă-iubiților la însăși natura lăsată de Dzeu. Oare cum va înflori câmpul ca să aducă folos, cum vor umplea dumbravele cu parfumul florilor aerul dacă nu va fi roua dimineții și ploaia binefăcătoare, ca să le nutrească. Cum va aduce pomul roadă dacă pământul și natura nu-i va da nutrimânt?

Așa de firesc este, că părinții au să-se îngrijească de creșterea trupeză, de hrănirea fiilor lor, încât vedem chiar animalele făcându-și această datorință de-a hrăni și crește puișorii lor. Cu cât mai vârtos trebuie să o facă aceasta omul, care e înzestrat dela Dzeu cu minte, judecată și pricepere.

Ce privește creșterea trupeză a fiilor, una dintre datorințele cele mai însemnate ce ni s-a impun este: iubirea copiilor!

O inimă rea, un suflet negru, trebuie să fie acel părinte care nu-și iubește copii sei. Iată ce zice un învățat despre iubirea copiilor: „nu este vrednic de laudă cel ce își iubește fii sei, ci este vrednic de ură cel ce nu-i iubește”...

Iubirea copiilor deși să recere, ca să fie atât de mare încât numai pe Bunul Dzeu trebuie să-l iubim mai mult, totuși trebuie să fie condusă de minte și înțelepciune!-să nu facem cum adese-ori auzim, că sunt părinți cari își iubesc pe unii dintre copii mai decât pe ceilalți. De ce să nu fie iubiți toți deopotrivă când un trup, un suflet îi leagă pe toți.

În fine datorință au părinții, a se îngriji de traiul fiilor lor, câștigându-le cele trebuincioase. La născut, la învățat, la crescut mare, – trebuie să-și îngrijească ca el să întemeieze și familie, căci Dzeu a poruncit: „Creșteți și ve înmulțiți și stăpâniți pământul”...

Atât despre creșterea trupeză a fiilor. Dar ce folos – iubiților – dacă vom griji de viață și sănătatea trupeză a fiilor noștri-căci toate aceste odată vor avea sfârșitul lor-iar de suflet, cari își continuă viața până în vecinicie, nu vom avea grijă.

Datori sunt deci părinții a se îngrija, ca sufletul cel fraged al copilului să fie bine îngrijit, tocmai precum grădinarul cel bun îngrijește grădina sa. Cartea, învățătura, școala vor da mână de ajutor părinților pentru cultivarea sufletului – copiilor lor. De aceea datori sunt părinții a deștepta mintea copiilor trimițându-i la școală, unde vor învăța despre un Tată bun, care ține lumea și pe toți oamenii, iar Acela este: Dumnezeu! pe care trebuie să-l iubim cu toată căldura sufletului nostru creștinesc.

Astfel crescuți pruncii noștri, cu minte sănătoasă în trup sănătos, vom avea bucuria de ei, iar lor le-am câștigat bunăstarea și fericirea atât pe pământ făcându-i membrii folositori societății omenesti, cât și în Ceriu câștigându-le cunună vecinic înflorită pentru viața lor curată-bineplăcută lui Dzeu.

Ca de fine că mai zic: Când cineva uitându-se de datorințele ce le are pentru creșterea copiilor sei și ar neglija cultivarea sufletului lor în duhul dragostei cătră Dzeu, ori ș'ar ridica glasul încontra fiicei sf. biserici-a școalei, unde copilul seu începe a învăța și cunoaște pe Dzeu, întoarcă-și privirea cătră icoana acestei sfinte/: a Maicii Domnului:/ să vadă și să-și amintească că Ea pe Pruncul ce-l strânge în brațe, încă la crescut în Duhul lui Dzeu, învățându-l ducându-l în biserică și nu la părăsit niciodată, ci la petrecut-până la crucea răstignirei, arătându-și astfel nemărginita-i iubire de Mamă!

Să rugăm astăzi pe preacurata Fecioară Maria, al căreia adormire o preamărim să o sădească în inima fierărei mame creștine. Amin!

Predică (la Învierea D-lui) 1910	„Cu trupul adormind ca muritor Împărate și Doamne a treia zi ai Înviat, pre Adam din stricăciune ridicând. Și moartea perzând-o Paștile nesticăciunei-lumei spre Mântuire!” Sfetilna învierii
--	---

Iubiți Creștini!

Când după petrecerea celor 40 de zile a Sftului post-cari au avut menirea de a ne îndrepta sîmțirile, a ne lumina mințile, a ne curăța sufletul, a ne pregăti pentru ziua cea mai strălucită și sfântă, împreună cu bucurie sinceră creștinească ne cuprinde întreaga noastră ființă, pentru că astăzi vedem noi, împlinindu-se cele auzite și învățate în decursul zilelor premergătoare...

NOTE

1. Mihaela Bucin, *Mărci identitare. De la descrierea etnografică la imaginea stereotip*, în *Aradul Cultural*, Arad, august 2003, p. 122–129.
2. Elena Csobai, *Iosif Ioan Ardelean (1849–1920) în Chitighaz*. Pagini istorico-culturale, Budapesta, 1993, p. 21–23.
3. Teodor Misaros, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*, Budapesta, 1990, p. 96.
4. Iosif Ioan Ardelean, *Monographia comunii Chitichaz*, Arad, 1893, p. 26.
5. Petru Chirilescu a fost însurat cu fata lui David Nicoară, fratele lui Moise Nicoară.
6. În ultima parte a textului însemnării numele de Mihai Ardelean se repetă. De fapt este vorba de străbunicul și de tatăl lui Iosif Ardelean.
7. Iosif-Ioan Ardelean, *Monografia comunii Chitighaz*, Arad, 1893, p. 38–39.
8. La capătul acestei predici începe o alta, la „Învierea Domnului”, data-tă 1910, din care nu s-a mai păstrat decât moto-ul și prima frază.
9. Vezi Cuventări bisericești și funebrali, Tom I, Arad, 1878 și Tom II, Arad, 1888.

Gheorghe Santău

Despre unificarea europeană

Cartea cu tema de sus a apărut în anul 1995, la Cluj, autorul fiind profesorul universitar Andrei Marga, filosof și sociolog, specializat în filozofia contemporană în Germania și Statele Unite ale Americii, iar titlul cărții sale este: *Filosofia Unificării Europene*.

Ideea unificării europene

După părerea autorului, ideea unificării europene are *preistorie* și *istorie*. Apărută în condițiile preocupărilor proprii evului mediu de apărare a europenilor față de pericolele ce veneau din Răsărit, ea a rămas multă vreme aspirația unor literați, filosofi, sfătuitori de cabinete. Acțiunile de cucerire a unor părți ale Europei nu sunt, totuși, unificarea europeană. Abia după primul război mondial ideea s-a convertit într-o mișcare politică ce viza unificarea țărilor europene. Dar istoria propriu-zisă a acestei idei, momentul în care ea nu mai este doar un refugiu consolator, ci un reper de acțiune precisă a guvernelor, începe după al doilea război mondial.

Preistoria a fost însă ea însăși marcată de cotituri demne de marcat. *Dante* (cu *De Monarchia*, 1303) a reprezentat ideea unificării sub o *monarchie unică*, inspirată de lumea română, dar *Pierre Dubois* (cu *De Recuperatione Terrae Sanctuae*) a propus unificarea europeană în forma unei *federații*, spre a recuceri pământurile sfinte căzute sub musulmani. *George de Boemia* (1461) a apărut, la rândul lui, *ideea federației*, spre a stăvili pericolul otoman (*opозиție la care s-a alăturat și Matei Corvin*), devenind autorul „primei încercări practice de a transforma Europa într-o federație”.¹ Dacă în toate aceste cazuri ideea unificării europene nu a fost, în fond, decât o prelungire a proiectului cruciadelor, cu *William Penn* (*Essay towards a Present and Future Reace of Europe*, 1692) pentru prima oară ideea unificării este pusă pe o bază nonreligioasă. El a propus o

federație pentru coloniile americane (care s-a și realizat!) și, similar, o federație europeană în condițiile egalității partenerilor. Cardinalul *Alberoni* (1735) a publicat un plan de unificare europeană în scopul alungării turcilor și a încheiat „lungul șir al planurilor de unificare europeană îndreptată contra Turciei.”² De acum, ideea *unificării europene* se leagă de scopul *pacificării Europei*. Așa stau lucrurile în reflecțiile lui *Rousseau* și *Kant* /*Von ewigen Frieden*, 1795) și apoi, la *George Washington*, *Benjamin Franklin*, care prezintă explicit federația americană ca o pildă pentru Europa. Ideea transformării Europei într-un stat federativ este trăită intens de mulți oameni de stat (*Napoleon* a preconizat, în testamentul său, această transformare) și filosofi (*Saint-Simon* a cerut Franței, Angliei și Germaniei să ia inițiativa convocării unui parlament european, în care să poată intra celelalte state europene). Pașoptiștii (începând cu *Mazzini*, 1834) au avut în orizont o Europă unită prin eliberarea de absolutism. Dar, o dată cu înfrângerea Revoluției de la 1848, „ideea europeii încetează să joace un rol politic”, revenind o simplă aspirație a artiștilor (*Victor Hugo*), a filosofilor (*Nietzsche*) și a unor oameni de stat (*Napoleon al III-lea*).

Primul război mondial schimbă fundamental configurația politică a lumii: America iese din izolaționismul de până atunci și intră în rolul de putere mondială decisivă, de care situația europeană începe să depindă direct. *Woodrow Wilson* contribuie, de altfel, la noua organizare europeană și, prin ideea unui forum al națiunilor, vizează ceva mai mult decât unificarea europeană, într-un sens larg, anume chiar o unificare a statelor lumii.

Pierderea de către Europa a poziției dominante în lume, în general experiența dramatică a primului război mondial, indiciile perceptibile ale unui nou potențial de criză europeană au determinat reflecția multor intelectuali și oameni politici la a căuta o altă soluție pentru Europa. Ca urmare, după primul război mondial apare prima oară o mișcare politică paneuropeană. Cel care a inițiat-o, *Richard Graf Coudenhove-Kalergi*, consideră că numai o reorganizare europeană în direcția unificării poate scoate Europa din criză. „Declinul Europei este o urmare a declinului ei moral: Europa depinde de europeni!... Drumul spre o înnoire a eticii

europene duce la hiperetică – drumul spre înnoirea politicii europene duce la pan-Europa. Hiperetica vrea să reclădească etica ce s-a prăbușit în spiritul lui *Confucius* și *Socrate*, *Goethe* și *Nietzsche*, fără ipotezi dogmatice, pe fundamentele veșnice ale frumuseții. Mișcarea paneuropeană vrea să împlinească testamentul politic al lui *Komensky*, *Kant*, *Napoleon* și *Mazzini* și să pună în locul Europei destrămate o Europă liberă și federativă. Această pace europeană durabilă trebuie să creeze cadrul pentru o nouă înflorire a culturii europene.”³

Ținta mișcării paneuropene a fost „unirea tuturor statelor europene, care vor și pot aceasta, într-o uniune de state politico-economică, întemeiată pe egalitate de drepturi și pace”.⁴ Acest obiectiv a fost asumat și de câțiva dintre politicienii clarvăzători ai vremii. *Alfred Nossia* (1924) a prezentat proiectul unei „Noi Europe”, care să poată face față concurenței cu America și să se poată apăra în fața expansiunii sovietice. *Aristide Briand* (1929) a promovat proiectul în Societatea Națiunilor. El a declarat: sunt convins că așa cum popoarele Europei formează o comunitate geografică, ar trebui să existe un fel de relație de asociere... pentru a-și reprezenta interesele comune și a adopta hotărâri comune. „Ele ar trebui să formeze între ele o comunitate solidară care, de îndată ce primele evenimente le întâmpină, le oferă posibilitatea de a le înfrunța. Această comunitate vreau să încerc să o chem la viață.”⁵ Dar venirea la putere a național-socialismului în Germania a pus capăt brutal mișcării paneuropene, iar Europa a intrat curând în al doilea război mondial.

Dincolo, însă, de programul mișcării paneuropene, a fost un fapt istoric acela că s-a perceput destul de clar, mai presus de abordările politice, *eroziunea cadrului statului național tradițional*. Problemele dezvoltării moderne nu mai puteau fi soluționate în cadrul tradițional al statului național. Ele cereau soluții transnaționale, de multeori chiar continentale. Faptul s-a impus celor mai puternice mișcări ideologice ale timpului. Chiar dacă este amendabilă în multe cazuri, această judecată încheie un adevăr: „al doilea război mondial a fost, în fond, nu un război între națiunile europene, ci înfruntarea între trei ideologii, al căror țel era o Europă unită. Un

război între Hitler, Stalin și Churchill. Hitler voia o Europă unită sub conducerea celui de-al III-lea Reich; Stalin voia o mare Europă comunistă; Churchill preluase programul paneuropean al unei Europe libere și unite.”⁶

Național-socialismul a imprimat atunci, pentru un timp, linia principală a desfășurării evenimentelor. El a asumat proiectul unei noi ordini europene, care să pună capăt „anarhiei” belicioase ale statelor naționale, cu mijloacele unei politici naționaliste, de forță. Chiar și din interiorul lui s-a sesizat eroarea funestă. Ideea de asociere între parteneri egali a fost înlocuită cu ideea supremației rasiale. Cooperarea a fost substituită cu lupta pentru putere. Experiența dezastruoasă a național-socialismului a făcut clar, chiar și pentru cei care, la început, i-au fost adepți, că „Europa nu este doar o realitate politică în sfera puterii, ci este totdeauna, în același timp, o realitate spirituală, care asigură autoritate elementelor ordinii sale politice și sociale, fără de care inclusiv existența politică a Europei trebuie să înceteze.”⁷

De menționat că peste această *realpolitik* al național-socialismului nu s-a așezat praful. Adepții ei sunt activi și astăzi, chiar dacă „retrași” în spatele generalizărilor ceva mai abstracte. Ei opun normativismului întemeiat pe principii morale un biologism ce se revendică, până la urmă, din cercetarea comportamentelor, a moștenirii caracterelor, din etnologie, luată ca disciplină ultimă, și proclamă continuitatea de la istoria naturii la istoria umană. Nu există egalitate – spun ei – și egalitatea nu trebuie postulată, căci aceasta împiedică dezvoltarea. *Suprimarea, prin reguli, a deosebirilor dintre popoare, diminuează posibilitățile de dezvoltare. Asocierea într-o „societate multiculturală” ar echivala cu „moartea popoarelor”. Natura infirmă „cosmopolitismul etic”.* Promovarea de criterii generale acceptate de toți ar antrena „moartea diferenței culturale” și „prăbușirea în neantul unei generalități lipsite de spațiu și pământ.”⁸

După încheierea războiului, într-o nouă configurație, în discursul său de la Zürich (1946) Churchill a spus: „Noi trebuie să creăm ceva de felul Statelor Unite ale Europei... Primul pas este formarea unui Consiliu al Europei... În realizarea acestei sarcini urgente, Franța și Germania trebuie să preia conducerea... Marea Britanie și Rusia sovieti-

că ar putea fi prietenii și susținătorii noii Europe.”

Dar ideea unei alianțe occidentale a trezit suspiciunea Rusiei staliniste, care a deschis de curând „războiul rece”. În 1949 se semnează Pactul de la Bruxelles și se pun bazele NATO, se înființează Consiliul Europei... În 1957 se pun temeliiile Pieței Comune și ale Euratomului. Se adoptă acordul de uniune vamală, se trece la coordonarea politicii externe, în 1979 s-a ales, prin vot direct, primul Parlament European, în 1991 se adoptă Acordul asupra Uniunii Europene, care stipulează crearea uniunii economice și monetare și integrarea altor domenii ale vieții economice, sociale, politice.

NOTE

1. Ricahrd Coudenhove–Kalergi, *Die europäische Nation*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1973, p. 64.
2. Ibidem, p. 73.
3. Richard Coudenhove–Kalergi, *Krise de Weltanschauung, apud Reinhard Frommelt, Paneuropa oder Mitteleuropa*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1977, p. 13.
4. Richard Coudenhove–Kalergi, *Weltmacht Europa*, Seewald Verlag, Stuttgart, p. 115.
5. Apud Richard Coudenhove–Kalergi, *op. cit.*, p. 119.
6. Richard Coudenhove–Kalergi, *op. cit.*, p. 128.
7. Herman Rauschnig, *Die Revolution des Nihilismus. Kulisse und Wirklichkeit im Dritten Reich*, Eruopa Verlag, Zürich, New York, 1938, p. 488.
8. Vezi foarte documentata și pătrunzătoarea analiză a acestei direcții în: Thomas Assheuer, *Rechtoradikale in Deutschland: die alte und die neue Rechte*, C. H. Beck'sche Verlagshandlung, München, 1992.

Premisele unificării

1989 a fost cotitura istorică de la scindarea ideologică a Europei la regăsirea unității ei. Această unitate este dată nu doar de geo-

grafia și de istoria comună a diferitelor țări, ci și de adoptarea doctrinei drepturilor și libertăților fundamentale ale individului ca bază normativă: dreptul nelimitat al individului la critică, circulația neîngrădită a ideilor, pluralismul politic etc.

Sistemele de dominație ale Occidentului trebuie să plătească liberalitatea cu instabilitate, iar complexitatea organizării lor cu crize. Desigur, noi nu ne dorim fațada strălucitoare a despoțiilor birocratice și am fi gata să salvăm Libertatea de dragul libertății” – declară Raymond Aron.¹

Din dramele trecutului mulți europeni au ieșit consolați că cel puțin viitorul se prefigurează cu posibilități fără precedent pentru continentul european, nu doar de pacificare, ci și de regăsire ca o unitate bazată pe solidaritate... Unificarea nu este atât de avansată pe cât s-a dorit, ritmul nu este cel sperat... „Măsurate în mode realist, în comparație cu trecutul european mai curând decât cu visele îndreptate spre viitor, împlinirile Europei au fost mai pregnante. Paharul european poate fi gol pe jumătate, dar este astfel plin pe jumătate – ceea ce nu este o realizare mică.”²

Odată cu Comunitatea Europeană apar organisme de decizie care nu sunt doar internaționale, ci în mod explicit *supranaționale*. Unificarea europeană este mai mult decât o alianță sau o asociere tocmai în virtutea integrării sub tutela unor instanțe supranaționale. Ea nu este posibilă, de altfel, decât prin autolimitarea mișcării orgolioase a entităților naționale și delegarea conștientă a unor competențe, ce prin tradiție le reveneau exclusiv, instanțelor supranaționale. Iată câteva din premise.

Mai întâi *Churchill*, apoi *Robert Schuman* au considerat că unificarea europeană presupune, ca prin pas esențial, *reconcilierea franco-germană*. Istoria modernă a adus, într-adevăr, în poziție-cheie pentru Europa relația dintre Franța și Germania. Conflictul lor a dramatizat în mai multe rânduri istoria europeană. Această problemă s-a rezolvat cu bine până la urmă.

Apoi *problemele economice* au fost extrem de presante imediat după război și au rămas dominante în dinamica postbelică europeană. Dar și aceste probleme s-au rezolvat cu timpul.

Mișcarea spre coordonate mai largi nu este, însă, doar în econo-

mie. Ea s-a simțit cu claritate în *domeniul politicii internaționale*. Aici s-a observat o tendință spre globalitate, ce a forțat și a străpuns până la urmă frontierele ideologiilor. A devenit aproape evident pentru toate statele că „reguli de comportament globale vor aduce mai multă securitate pentru toți” și că „*securitate în raport cu celălalt există numai împreună cu el.*”³

După război lumea a devenit bipolară, având în S.U.A. și U.R.S.S. supraputerile a căror interacțiune organiza în fond relațiile europene ... Statele Unite au plecat de la premisa că în structura postbelică a lumii, „problema germană” este problema crucială... Nu se poate obține o schimbare fundamentală în relațiile europene fără a înlătura scindarea Germaniei ...” Statele Unite și-au dat repede seama însă că inițiativa lor este decisivă în direcția reunificării Germaniei și a înlăturării divizării Europei și s-au angajat pe această cale, pe care, în mod fericit, ele au întâlnit năzuințele europenilor înșiși. Crescândă preocupare a europenilor pentru destinul lor a oferit totuși Statelor Unite o ocazie unică de a-și stabili noi țeluri, la a căror realizare americanii și europenii se pot asocia.”⁴

Țelurile americane au fost explicit orientate spre sprijinirea europenilor în așa fel încât ei înșiși să creeze și să consolideze Europa unită ...” Firește, această orientare a politicii americane are ancorată în interesul Statelor Unite de a reactiva influența lor în Europa, de a stimula independența statelor din Europa Răsăriteană, fără a crea insecuritate sau a încuraja naționalismul, de a promova valorile democrației americane și căutarea unei noi ordini mondiale.”⁵

NOTE

1. Raymond Aron, *Plädoyer für das decadente Europa*, Ullstein, Frankfurt am Main, 1978, p. 256.
2. A. W. De Porte, *Europe between the Superpowers*. The Enduring Balance, Yale University Press, New Haen and London, 1979, p. 224.

3. Egon Bahr, „Europa in der Globalität”, în *Merkur*, nr. 399, 1981, p. 766.
4. Zbigniew K. Brezinslo. *Alternative zur Teilung. Neue Möglichkeiten für eine gesanteuropäische Politic*, Verlag Kieppenheuer und Witsch, Köln, Berlin, 1966, p. 15.
5. *Ibidem*, p. 167.

Procedura unificării europene

Unificarea europeană a fost întreprinsă de multe ori prin supunerea de către o putere ridicată înăuntrul sau în afara continentului. Efectiv, o putere economică, politică și militară câștigând ascendent a încercat să subordoneze alte țări și să le alinieze la proiectul ei politic. În epoca modernă, în modul cel mai clar, *Franța napoleoneană*, beneficiind de ascendentul oferit de ideea libertății cetățenești, împinsă în scenă de Revoluția franceză, a urmărit unificarea europeană prin înfrângerea militară a statelor existente și schimbarea regimului lor juridic și politic.

Mai aproape de noi, *Germania nazistă*, atingând la un moment dat o importantă forță militară, și *Rusia sovietică*, profitând de crizele economiei de piață, au subminat sistematic alte state și au exercitat un dictat ideologic asupra lor, impunând organizările lor totalitare. Ele au ținut vizibil la o unificare europeană prin subordonarea politică față de un centru de decizie politică, economică, militară. Această unificare nu s-a mai încercat pe baza libertății cetățenești, ci pe bazele unei ideologii – rasistă, în primul caz, egalitarist-utopică, în al doilea – ce a devenit eficace în condițiile crizei europene.

Unificarea europeană pusă în mișcare în perioada postbelică în Europa Occidentală și aflată în curs a luat de la început o cu totul altă cale și recurge la proceduri diferite. Ea se bazează pe alte permise filosofice și, în ultima instanță, pe cu totul altă imagine a Europei viitoare. Procedurile unificatoare sunt și consecința acestei viziuni. Ele sunt, însă, și rezultatul analizei Europei actuale și a posibilităților ei de schimbare. Datorită ambelor resurse, procedurile unificatoare sunt noi în istoria europeană: ele țin cont de

moștenirea culturală a continentului; ele servesc unitatea, fără a sacrifica diversitatea culturală; ele sunt proceduri juridice; ele se organizează în jurul solidarității; ele sunt purtate de instituții, dar și de indivizi. Urmează acum caracterizarea acestor proceduri, șase la număr.

I

Unificarea europeană a fost concepută de multe ori în istoria culturală a continentului în analogie cu formarea administrației unui *polis*... Acest model al polisului este nutrit de convingerea că unificarea europeană s-ar putea îndeplini foarte direct convocând o adunare constituantă compusă din reprezentanți aleși ai țărilor, care iau decizii de unificare... Dar a fost limpede că acesta nu reprezintă o soluție practică. Fiindcă „ceea ce despărțea era puternic: diversitatea de structuri și caracter, egoismele naționale, idealiste prin educație, înstrăinarea prin mulțimea limbilor, opoziția previzibilă a obișnuințelor, care s-au încorporat în sisteme de dominație conștiente în privința scopului lor și în birocrății superioare.”¹

După o convingere răspândită însă o Europa singură nu se poate atinge decât dacă ea se organizează într-un fel nou în istoria ei. Adică înlocuind strategia acomodărilor contextuale și a echilibrelor fragile prin identificarea intereselor comune. Această convingere și metoda a fost caracterizată de *Walter Hallstein*, în articolul *Metoda unificării europene* (1980), ca abordare a problemelor europene după un război nimicitor, la capătul unei istorii marcate de confruntare, într-un context cultural specificat de diversitatea tradițiilor naționale și în condițiile în care Europa a fost încadrată de două supraputeri, Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică, ce au făcut trecerea la era nucleară. „Regulile” metodei pot fi profilate:

– Mai întâi: Unificarea europeană este un proces cu componente intelectuale, culturale, juridice, economice, ce are drept componentă conducătoare de evoluție politică.

– Apoi: întrucât cea mai puternică încorporare a acțiunii politice este statul, politica statelor este hotărâtoare.

– În continuare: politica statelor se orientează spre satisfacerea intereselor comune, mai curând decât spre ceea ce le consolidează în egoismul tradițional.

– Apoi: crearea de instituții, corespunzător „piețelor comune”, cu caracter explicit suprastatal, ce iau în gestiune sectoare de activitate mai mari.

– Mai departe; păstrarea accentului pe formarea „pieței comune”, cu înlăturarea implicită a barierelor vamale.

– În continuare: concretizarea în legislație a fiecărui pas obținut pe calea unificării. „Căci comunitatea este o comunitate de drept: ea este o creație a dreptului, produsă prin acorduri juridice, și nu prin forță – spre deosebire de încercările anterioare. Mai departe, ea este un izvor de drept, ea dispune de puterea de a emite legi, numai că legile se numesc ordonanțe, căci ele nu sunt emise de un parlament, ci de un consiliu de miniștri, deci de o instanță a puterii executive. În sfârșit, „comunitatea este o ordine de drept”.²

– Apoi: asigurarea unei dinamici continue procesului unificării prin considerarea fiecărui pas ca potențial pentru un pas următor.

– În sfârșit: promovarea liberei circulații a oamenilor, bunurilor, informațiilor și opiniilor și păstrarea continuă a sprijinului Statelor Unite ale Americii, plecând de la premisa că „Europa are nevoie de America, iar America are nevoie de Europa”.³

II

„Da pentru Europa – dar pentru Europă?” ... Fiindcă spectrul imaginilor conducătoare se întinde de la conceptualizări afirmative – Europa ca mare putere, prin conceptualizări angajate – Europa ca putere civilă, până la conceptualizări ce resping – Europa marelui capital”.⁴

Aceste concepte, ca valori, trebuie astăzi să fie reîmprospătate și „este o problemă de readmitere conștientă a valorilor europene esențiale, încât, la acest punct de cotitură în istorie, Europa noastră poate să facă ceea ce ea a făcut în timpul Renașterii și al Revoluției franceze. Pusă pe un drum nou, căutarea în direcția Europei nu înseamnă a întări statu-guo-ul, nici păstrarea acestui tip de instituție sau acelaia, nici menținerea vechilor metode colonialiste. Euro-

pa trebuie să atingă din nou pământ solid, să facă contact cu propriul ei trecut și să inventeze din nou noi instituții în toate domeniile. Europa trebuie să fie inventivă și creativă vis-a-vis de toate realitățile.⁵

III

Realitatea izbitoare este diversitatea (economică, culturală) a țărilor europene... Dar a gândi într-un mod nou Europa are acum o conotație precisă. „A gândi Europa înseamnă astăzi a gândi reunificarea ei.”⁶

Filosofii francezi au profilat unificarea în forma *unitas multiplex* și au căutat să precizeze o metodă de a o atinge, care pleacă de la axioma „complexității” ce nu suprimă particularitățile.⁷

Aici problema concretă care se pune este aceea de a transforma Europa istorică și geografică într-o Europă politică și funcțională pentru sine și pentru sistemul internațional. Rezolvarea ei a fost încercată sub devizie precum confederație europeană, Europa regiunilor 0ù Dar s-a constatat că orizontul de abordare bazat pe paradigma statului național nu mai funcționează cu randament ... „Din considerentele de pură menținere de sine, Europa Occidentală și Europa Răsăriteană trebuie să se orienteze spre a asuma împreună opera de restructurare, adică de creare a unei ordini europene noi și cuprinzătoare.”⁸

IV

Exprimând concepția generației fondatoare a noii Europe, *Walter Hallstein* scria: „Europa este multiplicitate și va rămâne totdeauna astfel. Forța ei rezidă în bogăția suprafețelor ei, a originilor ei, a înzestrărilor ei, a amintirilor ei, pe care noi îl numim istorie. Dar Europa a devenit ea însăși fiind, de asemenea, o unitate, unitate în multiplicitate.”⁹ Acestei Europe este acum timpul să i se dea o expresie și o formă politică. Element fundamental în acest demers rămâne dreptul. Dar înăuntrul dreptului însuși se înregistrează acum o importantă deplasare, ce constă în apariția unui nou subiect de drept: comunitatea europeană, devenită, între timp, uniunea europeană. Căci, „comunitatea economică europeană este în trei

privințe un fenomen de drept: ea est creație a dreptului, ea este izvor de drept și ea este o ordine de drept.”¹⁰

V

Atunci când statele naționale se pun sub cupola unui tratat, care prevede construirea unei comunități care le include, se produce o cotitură în mișcarea lor, de la a acționa diferit în raport cu altul și egoist la a acționa împreună.

Pe această linie, *Willy Brandt*, încă în 1940, scria: „nevoia unității europene include depășirea concepției primitive după care propria securitate s-ar putea menține numai în luptă contra securității altuia. Mult mai solidă securitate este între popoare care iau în considerare dreptul la viață și interesele de viață ale tuturor națiunilor.”¹¹

VI

„Ceea ce atinge unificarea europeană trebuie considerat nu doar din punctul de vedere al celor direct implicați, ci și din acela al efectelor asupra procesului de unificare.”¹²

NOTE

1. Wlateral Hallstein, „*Die Methode der europäischen Einigung*”, în Meyers Enzyklopedischen Lexikon. Band 8.
2. *Ibidem*
3. *Ibidem*
4. Andre Philip, „*For a European Polisy*”, în *The Absent Countries of Europe, Schriftenreihe der Osteuropa*, Strasbourg Robertsan, 1958, Heft 1., p. 257.
5. *Ibidem*, p. 369
6. Gilbert Ziebura, „*Europa neu Denken*”, în *Leviathan*, 1991, Heft 4, p. 488.
7. Vezi Edgar Morin, *Penser L'Europe, Seuil*, Paris, 1987.
8. Gilbert Ziebura, *op. cit.*, p. 488.
9. Walter Hallstein, „*Gemeinschaftstrecht und nationales Recht in der europäischen Wirtschaftsgemeinschaft*”, în Dieter Stolte und Richard Wisser (Hrsg.), *Integritas. Geistige Wandlung und menschilicke Wirklichkeit*, Rainer Wunderlich Verlag, Hermann Leins. Tübingen, 1966, p. 341.

10. *Ibidem*, p. 542

11. Willy Brandt, *Drausen*, München, 1966, p. 37.

12. Peter Bender, „*Denkweisen – blockgeprägt. Wilder die gesamteuropäische Gleichgültigkeit*”, în *Merkur*, nr. 371, 1979, p. 342.

Rezistențe Europa și America

Multă vreme, specificarea culturală a Europei s-a făcut în raport cu Asia. Cea mai elaborată filosofie a istoriei epocii romantice, cea a lui Hegel, expune istoria universală ca proces evolutiv în care se obiectivează spiritul, în forma unei înaintări de la „lumea orientală”, trecând prin „lumea greco-romană”, spre „lumea germană”.

„Orientalii încă nu știu că spiritul, sau omul ca atare, este liber în sine; deoarece nu știu, nici nu sunt liberi; ei știu că doar un singur om este liber, dar tocmai de aceea asemenea libertate este numai bun plac, sălbăticie, întunecime a patimii sau uneori îndulcire, domesticire a ei, deci tot hazard al naturii sau bunul plac. Din acest motiv, acel singur om este doar un despot, nu un om liber. Abia la greci s-a ivit conștiința libertății, și de aceea ei au fost liberi, ca și romanii, ei știau că numai unii oameni sunt liberi, nu omul, ca atare. Acest din urmă lucru nu-l știa nici Platon însuși și nici Aristotel. Așa se explică nu numai faptul că grecii au avut sclavi și că atât viața lor, cât și existența admirabilei lor libertăți au fost legate de această împrejurare, ci și faptul că libertatea lor n-a fost, pe de o parte, decât o întâmplare, modestă și trecătoare floare, iar pe de altă parte o aspră înrobire a calității de om, a umanului ca atare.

Națiunile germane abia au ajuns, în cadrul creștinismului, la conștiința că omul în calitatea sa de om este liber, că libertatea spiritului constituie natura sa în ce îi este mai propriu: această conștiință s-a trezit pentru prima dată în religie, în zona cea mai intimă a spiritului; dar faptul de a întipări acest principiu și în realitățile lumesti a constituit o altă sarcină, a cărei dezlegare și împlinire cere o grea și îndelungată muncă de desăvârșire.”¹

Din această expunere America, vizibil, lipsește, cu toate că Hegel

consideră „descoperirea Americii” drept „auroră”, care după lungi furtuni pentru prima oară anunță din nou o zi frumoasă.”² Absența era motivată prin aceea că și Hegel împărtășea concepția, de lungă tradiție, după care America este doar o prelungire pe alt continent a culturii europene. El era convins că „ceea ce se întâmplă în America își are obârșia în Europa” ...³

America nu era singura prelungire a Europei. Puterile „lumii vechi” au luat sub control teritoriile din toate continentele și le-au transformat, din punct de vedere cultural, în arii de răspândire a culturii europene și într-un rezonator al acesteia ... „Bătrânul continent” acumulate tensiuni care au generat o „explozie” aproape fatală... Europa devine obiect al deciziilor luate de supraputeri din afara ei. Una din aceste supraputeri sunt Statele Unite ale Americii, prelungirea de altădată a culturii europene. Relația dintre Europa și fosta ei fiică tinde acum să se inverseze: nu numai politic, ci și economic și chiar cultural, Europa devine, în multe privințe, o prelungire a inițiativelor americane.

Oricum, unificare europeană nu poate fi disociată de acțiunile americane, încât relația dintre Europa și America a căpătat, comparativ cu perioadele anterioare, un și mai acut caracter practic. De acum, Europa se specifică cultural și în raport cu America.

* * *

Primul război mondial a avut o semnificație profundă în istoria universală. El a arătat cu claritate că organizarea europeană bazată pe statele constituite în secolul al 19-lea generează conflicte pe scară mare și, în același timp, că lumea s-a schimbat. Interdependența statelor a devenit o realitate fundamentală a istoriei. America, de multe decenii cantonată, conform doctrinei Monroe, în emisfera vestică, era, la rândul ei, „provocată” să-și reanalizeze bazele comportamentului în relațiile internaționale și să abandoneze celebrul izolaționism... Răspunsul lui Woodrow Wilson la războiul mondial a exprimat remarcabil dualismul caracterului american...

El a alternat tendințe izolaționiste cu tendințe internaționaliste... El a internaționalizat moștenirea țării sale. Din înțelegerea sa a științei, religiei și istoriei, el a proclamat viziunea sa asupra Ligii Națiunilor, ca transformator al relațiilor internaționale...⁴

Programul lui Wilson a exprimat în Europa o viziune ancorată în realitățile și tradiția de gândire americană, ce repunea, în mod interesant, în circulație idealul lui Kant al unei organizări luminate a raporturilor dintre popoare... Wilsonismul a promovat și a reușit să impună o ordine fondatoare întemeiată pe câteva principii foarte simple: diplomație deschisă; egalitatea condițiilor de navigație și comerț pentru toate națiunile asociate; reducerea armamentelor naționale la cel mai jos nivel posibil; autodeterminarea națiunilor; formarea unei „asocieri cuprinzătoare de națiuni”, bazată pe garanții mutuale de independență politică și integritate teritorială a statelor, indiferent de mărimea lor. Deci, a face lumea adecvată și singură pentru alții nu poate fi justiție pentru noi.⁵

Programul wilsonian s-a ciocnit perceptibil de vederi europene, exprimate în manieră prototipică de către Franța timpului... În vreme ce „spiritul care domină naționalismele franceze este cel al unei justiții reparatoare, dar nu al uneia fondatoare”, wilsonismul a optat pentru a reconstrui Europa fără a se pierde în meandrele intereselor particulare ale națiunilor, plecând de la postulatul supremației dreptului în lumea modernă.⁶ Europa rezultată din aplicarea celor paisprezece puncte ale programului wilsonian a rămas marcată de tensiunea întâlnirii dintre acest postulat și năzuințele particulare ale națiunilor, dar a preluat definitiv postulatul.

Imediat după primul război mondial, Europa prelua din America nu numai wilsonismul, ci însuși ideea unificării europene prin formarea „unui regulament pentru Europa”. Ea a fost formulată de William Penn, în Proiect pentru pacea actuală și viitoare a Europei prin crearea unui parlament, Reichstag sau a unei asocieri a statelor (1693)... Napoleon dădu fiului său, în testament, un sfat: „Europa să fie unită printr-o indisolubilă asociere federativă” și prin numeroși alți purtători, ideea a fost reafirmată energic, în 1925, de premierul francez Herriot: „Este marea dorință să trăiesc într-o zi realizarea Statelor Unite ale Europei...”

De Gaulle se bate însă în numele unei suveranități naționale care este, de asemenea, o suveranitate teritorială. El acționează și reacționează ca purtător al unui naționalism al solului... și se bate pentru o recunoaștere a legitimității frontierelor statelor-națiuni.⁷

Liderii americani își trăgeau o forță și mai considerabilă a argumentelor lor din experiența reușită a unei noi organizări a vieții umane, pe baza individualismului și toleranței democratice și punerea totul în răspândirea principiilor americane ale societății deschise... Presiunea realității și-a spus în cele din urmă cuvântul. Astfel, abordarea reprezentată de către de Gaulle a trebuit să cedeze.⁸

Construcția unui sistem de securitate izolat de al celorlalți, ieșirea din Pactul Atlanticului de Nord; refuzul obstinat al reglementărilor supranaționale, cu toate implicațiile lor, au devenit o piedică în unificarea europeană. Iar fără unificarea europeană nici chiar Franța nu poate juca un rol semnificativ în viața de azi.

„Pe de altă parte, dinamica societății americane și amplificarea continuă a participării americane la avangarda civilizației de azi au rămas impresionante și au păstrat în atenție avantajele societății deschise și ale unificării eforturilor statelor. Sub gaulism, Franța, dar și orice altă țară care a îmbrățișat viziunea, au ajuns să se repete”, în vreme ce America, precum și țările care au învățat din experiența ei au „inovat” și au preluat inițiativa. A devenit Foarte limpede: „măreția națională” și „specificul național” sunt goale și sterile în absența acelei democratizări care creează cu adevărat o societate deschisă.

Criza de valori de astăzi „ar trebui să conducă proiectul național francez să-și părăsească reflexele sale de punere în gardă contra unui jandarm al lumii, ficțiune a jandarmului care nu are mijloace de a se manifesta ca jandarm. Riscul, prin fixarea exemplarității Franței, care nu știe ce exemplaritate poartă, este o crispare conservatoare sterilă, iluzorie. Dacă nu cumva este vorba de altceva, ca antiamericanismul sistematic să țină de un antioccidentalism de principiu. În 1918, antiwilsonismul umoral, erijat în valoare națională franceză, a putut hrăni, contra Occidentului fals, ipocrit și decadent, mișcările fasciste care pretindeau că dețin justiția și noul adevăr.”⁹

După al doilea război mondial s-a întărit preocuparea Americii pentru unificarea europeană. În anul 1947 Europa era pe drumul prăbușirii. Ea nu putea să refacă, prin propriile puteri, economia ei

minată de război și avea nevoie de ajutorul Americii. Pe de altă parte, America se temea că ruina economică a Europei va crea pentru comuniști posibilitatea de a aduce treptat, fără invazie, statele europene sub dominația lor. Ca urmare, America s-a decis pentru ajutor.¹⁰

Au funcționat, însă, alături de teama față de expansiunea comunismului, și alte motive în întărirea preocupării americane pentru unificarea europeană. Primul, de asemenea foarte practic, a fost evitarea de noi conflicte pe scară mare în Europa, care ar fi angajat, într-o lume tot mai mult caracterizată de interdependență, aproape inevitabil, America pe teatrul de luptă european.¹¹ Al doilea, oarecum mai puțin concret, dar foarte puternic, a fost acela al răspândirii acelor principii morale și de organizare a vieții care, în lumina experienței americane, s-au dovedit a fi capabile să orienteze convenabil viața oamenilor pe Pământ.

Nu numai „*Lipsa omogenității*”, sub foarte diverse aspecte, creează dificultăți pe calea unificării europene, ci și *demagogia defensivă* a „clicilor conducătoare” ce se nutresc din manipularea și exploatarea sentimentelor, din agitarea agresivă de pericole imaginare, clici ce nu pot supraviețui decât prin „mobilizări naționale”.

Germania a ales revenirea la valorile liberale ale lumii occidentale, ea s-a pus în contact nu doar cu tradiția ei liberală, ci în modul cel mai explicit, cu tradiția liberală a lumii occidentale.

Europa răsăriteană, după 1989, avea, la rândul ei, să se atașeze acestor drepturi și să încerce să le încorporeze în constituții.

* * *

Există o ambivalență a acțiunilor americane în Europa, dar, trebuie adăugat, nu mai puțin manifestă este ambivalența atitudinilor europene față de America... Critica Europei libere și, apoi, a Americii a întrecut la unii europeni critica dictaturilor comuniste sau fasciste, care, practic, erau ostile lumii occidentale, deși Europa le oferea totuși avantaje. Situația se repetă și astăzi, chiar dacă în alte coordonate intelectuale.

Dar și în Europa recentă este pe cale de întărire linia matură a intelectualilor care realizează accesul la America reală și, în, același timp, învață din experiența ei... Dahrendorf a identificat pierdici esențiale în calea democratizării, în Germania, dar și în Euro-

pa întregă. Un lirism deplasat, dogmatisme, metafizici pretențioase, dar lipsite de fundament, s-au adunat de fiecare dată și au blocat progresul acelei atitudini ce este premisa societății deschise: o „atitudine experimentală care permite oricărui om să propună soluții noi, dar respinge orice pretenție dogmatică la adevăr”, și care se leagă de câteva recunoașteri: „Există o îndoială liberală ce caută să construiască limitări în jurul celor ce se află la putere, mai curând decât punți pentru ei. Există un spirit competitiv care poate conduce la progres numai atunci când există o luptă pentru predominanță în fiecare domeniu. Există o concepție asupra libertății care consideră că un om poate fi liber numai acolo unde sunt combinate o atitudine experimentală în cunoaștere, competiția forțelor sociale și instituții politice liberale.¹²

Cu un nou pas semnificativ, filosofia europeană, care s-a confundat, de multe ori în istorie, cu filosofia însăși, a absorbit „atitudinea experimentală” într-o sistematică filosofică ce leagă organic filosofia europeană cu cea americană. *Pragmatismul transcendental* al lui Apel și Habermas deschide șirul filosofilor ce leagă cele două tradiții.

Rădăcinile culturii americane sunt în Europa. Mult timp îndatorată Europei, America îndatorează de la o vreme, tot în chip substanțial, Europa. Ceea ce în Europa a fost o idee, un liberalism iluminat sau un iluminism pragmatic, în America a putut căpăta forme în viață și a devenit un sistem instituțional. Astăzi, practic, ele comunică continuu și, într-un sens, depind una de alta. Fiecare are nevoie substanțială de cealaltă... În ambele, emanciparea modernă a persoanei umane a triumfat, în ambele, știința modernă este locomotiva progresului, în ambele raționalismul experimental este *forma mentis* cea mai răspândită. Din aceste motive este timpul să părăsim distincția – și cu atât mai mult, punerea în opoziție – a „culturii și civilizației europene” și a „culturii și civilizației americane” și să vorbim, realist, de „cultura și civilizația Euroamericană”. Pentru că, în fapt împotriva efortărilor ideologiilor diversioniste ale timpului nostru, despre aceasta este vorba în istoria ce se face.

NOTE

1. Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, Editura Academiei, București, 1968, p. 21.
2. *Ibidem*, p. 384.
3. *Ibidem*, p. 82.
4. Lloyd E. Ambrosius, *Woodrow Wilson and The American Diplomatic Tradition*, Cambridge University Press, 1990, p. 29.
5. W. Wilson, „*Speech on the Fourteen Points*” (1918)... , New York, 1969, p. 224.
6. Catherine Durandin, *La France contre l’Amerique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994, p. 54–60.
7. *Ibidem*, p. 69.
8. Zezi Wilfried Loth, *Geschichte Frankreichs im 20 Jahrhundert*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, p. 308–221.
9. Chaterine Duradin, *op. cit.*, p. 197.
10. Richard Coudenhove-Kalergi, *Die europäische Nation*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1953, p. 125.
11. Zezi Charlotte Waterlow, *Archibald Evans, Europe 1945 to 1970*, Methuen, Toronto, London, Sidney, Wellington, 1973, p. 189.
12. Ralf Dahrendorf, *Society and Democracy in Germany*, Doubleday et Company Inc., Garden City, New York, 1967, p. 17.

Identificarea etnică la români

După 1971 România a făcut experiența căii originale de dezvoltare, de această dată în cadrele socialismului răsăritean. Ideea socialismului în culori naționale a fost ideea fundamentală a regimului Ceaușescu. Rezultatele experienței sunt astăzi bine cunoscute: un industrialism forțat, o guvernare ce a trecut repede de la autoritarism la dictatură, un stat totalitar controlat de partid și Securitate, o cultură izolată și provincială, o pauperizare a vieții materiale și spirituale... În decembrie 1989, proclamarea noii puteri, prevăzând pluralism politic, alegeri libere, separația puterilor, drepturi umane fundamentale, integrarea în Europa unită, atașarea la valorile civilizației moderne, a exprimat o reală stare de spirit... În timp ce în Europa Răsăriteană abia începea transformarea partidelor comuniste în partide socialiste și dezafectarea instituțiilor represive ale socialismului răsăritean, în România partidul comunist era formal desființat, Securitatea era, tot formal, lichida-

tă și se proclama o ruptură compatibilă cu iluminismul modern.

Întretimp, ritmul schimbărilor în România s-a încetinit cu totul, iar direcția de evoluție a devenit din nou problematică. Reforma economică a mers până la mișcări de suprafață, de genul tolerării liberei inițiative, dar nu a atins până acum (1995), propriu-zis, dominația statului asupra industriei, pământului și schimburilor... Reforma educațională a ajuns să declare libertăți, dar nu s-a repercutat în înnoirea efectivă a structurilor și conținuturilor... România, după două alegeri legislative și prezidențiale (1990 și 1992) rămâne printre țările răsăritene guvernate de o forță ce prelungește strategiile de guvernare ale socialismului răsăritean, cu toate efectele acestora; scăderea producției, necompetitivitatea acesteia, marasmul moral, creativitatea redusă. România asigură astăzi (1995), prin Constituție și reglementările actuale, libertăți comparabile cu țările europene, dar pe fondul unei noi atomizări a vieții sociale și al unui control social ascuns la nivelul structurilor de bază... Acapararea puterii, pe fondul revoltei populare din decembrie 1989, de către gruparea Iliescu, păstrează monopolul informațiilor și controlează accesul presei la marele public; divizarea continuă a opoziției ca urmare a rivalităților personale și a acțiunii serviciilor secrete. Autorul nu analizează aici acești factori, ci se oprește asupra ideologiei care s-a suprapus devreme, în primăvara lui 1990, programului din decembrie 1989, și a dus la situația de azi. Aceasta este ideologia organizată în jurul tezei căii specifice de dezvoltare, care ar fi dictată de specificul național, pe scurt asupra naționalismului. Prin naționalism – autorul înțelege – exploatarea politică a conștiinței particularităților culturale ale grupurilor etnice.¹

Autorul se oprește asupra naționalismului din două motive: unul factual și unul principial. *Motivul factual* este acela că naționalismul a jucat deja în epoca recentă un rol istoric ca ideologie tardivă (în România după 1971) a regimului comunist, când liderii, nemaiputându-se legitima din vreun sens general al istoriei, asigurat de „legile dialecticii”, și nici din satisfacerea intereselor proletariatului, au încercat să se legitimeze invocând interesele supreme ale „patriei”. În România foștii guvernanți au cultivat

ideea unei „firi a poporului român”, care l-ar face neinteresat de reformele gorbacioviene ale anilor optzeci. Naționalismul joacă însă, în continuare, un rol istoric, de această dată ca ideologie a forțelor întârziate ale comunismului... Naționalismul se interpune astăzi vizibil între comunism și democrație.

La acest motiv factual se adaugă unul *de principiu*... Nu este suficient să industrializezi pentru a moderniza. Industrialismul coabitează, la rigoare, cu orice fel de instituții politice... Modernizarea depinde de sistemele de valori și modelele de comportament. Or, sistemul de valori al cărui impact comportamental frânează procesele de modernizare este organizat acum în jurul *identificării etnice*. Nu identificarea etnică ca atare crează probleme – accentuează autorul – cât felul acesteia și, în mod exact, felul identificării etnice pe care forțele politice aflate la putere îl cultivă.²

* * *

Autorul face o precizare. Se percepe destul de ușor că identificarea etnică este instrumentată politic în scopuri legitimizează. Dincolo de acest aspect, trebuie să se remarce forța mai mare, decât suntem de obicei înclinați să recunoaștem, a conștiinței apartenenței etnice... Ar fi nevoie de strategii care să încurajeze trecerea de la identificări etnice tradiționale la identificări etnice moderne, europene.

Cum se identifică etnic românii? Un prim grup de *identificări* sunt *situaționale*. Având un teritoriu atrăgător, românii au căzut sub dominația unor popoare năvălitoare, care au împiedicat emanciparea lor...³

Peste aceste identificări s-au așezat curând *identificări culturale*. Istoricește, răspândită a rămas identificarea etnică prin „credința” în „domn”, legată de convingerea că orice se face trece neapărat prin mâinile „domnului”.⁴... Pentru toți însă cel mai sigur indicator al identității române *limba*. Pe un fond istoric comun diferitelor națiuni din sud-estul Europei limba delimitează cel mai clar pe români ca și comunitatea etnică.⁵

Cercetări foarte ample au fost consacrate în cultura română *identificării istorice* a națiunii române. Românii s-au identificat drept moștenitorii în răsărit ai romanilor, care i-au exterminat pe dacii

autohtoni.⁶

Nimeni nu a contestat proveniența romană a românilor, dar au fost și voci care au susținut că orientalismul a marcat decisiv și în mod pozitiv fondul istoric și cultural al românilor.⁷ Această identificare națională prin apartenența la spiritul cultural ce emană din Bizanț și Kiev a trecut repede într-o *identificare religioasă*.

În câteva rânduri s-a încercat *identificarea morală* a apartenenței la națiunea română, apoi *identificarea filosofică* a românității.

Dar și în cultura română se manifestă voci în favoarea considerării românității nu numai în raport cu trecutul, ci și în raport cu viitorul, nu numai prin delimitare în sântul Europei, ci și în conjugare cu cultura europeană... Europenizarea se face oricum, prin forța împrejurărilor istorice, încât problema pentru români este să o îmbrățișeze limpede, nu să o încetinească.⁸ Sub acest aspect, psihologia poporului român nu este una încheiată, ci mai curând o psihologie plastică, disponibilă de înnoiri.⁹

Prin trecut, România a fost legată de Orient și aceasta a însemnat, înainte de toate, bizantinism în moravuri, atomizarea vieții sociale, fatalismul pasiv ca și concepție asupra vieții. Dar România trebuie să privească spre viitor și aceasta înseamnă să asimileze experiența democrațiilor occidentale. „În veacul și de la locul nostru, lumina vine de la Apus: ex occidente lux!”¹⁰

Identificarea etnică rămâne o componentă a istoriei europene, dar ea trebuie făcută prin intermediul prestațiilor exemplare în materie de cunoaștere, instituții democratice, nivel de viață.

Note

1. Gero Lenhardt, „*Etnische Identität und sozialwissenschaftlicher Instrumentalismus*”, în Eckard J. Dittrich, Frank-Olaf Radtke (Hrsg.), *Etnizität*, Westdeutscher Verlag, Oplanden, 1990, p. 192.
2. *Se pot considera aici opere istorice, literare, sociologice, filosofice, teologice.*
3. Vezi Ion Budai-Deleanu, *De unione trium nationum et constitutiones approbetae Transylvaniae*. Apoi, Mihail Kogălniceanu: „*patria noastră prin o vrednică de toată jalea soartă, a fost menită de cea mai bătrână vechime să fie teatrul năvălirilor și a războaielor străinilor.*” (Opere, I., 1942)

4. Alexandru Duțu, „Conștiință națională și mentalitate țărănească”, în Stat, societate, națiune, Dacia, Cluj, 1982.
5. N. Iorga, *Introducere în istoria românilor, I.*, partea I, p. 13.
6. Samuil Micu-Klein, *Istoria, lucrurile și întâmplările românilor.*
7. Nichifor Crainic, *Puncte cardinale în haos*, București, 1931, p. 90.
8. Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Cultura Națională, București, 1925.
9. Mihai Ralea, *Viața românească*, XIX, 6–7, 1927, p. 337–361.
10. E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972, p. 76.

Liana Pop

Cunoașterea limbii române și Europa

Proiectele Consiliului Europei privind învățarea limbilor încearcă să omogenizeze stilul de apreciere a cunoașterii acestora de către vorbitori și a prevăzut în ultimii ani, pe lângă descriptivele de genul Nivel Prag, repere stabile și „universale” de evaluare. Aceasta trece în primul rând prin stabilirea competențelor pe care trebuie să le aibă un individ care nu numai călătorește prin Europa, dar poate să lucreze în diverse țări ale acesteia, poate angaja lucrători din alte țări, și trebuie în general să comunice în mai multe limbi, chiar dintre cele mai puțin vorbite pe continent. Circulația indivizilor în spațiul european prevede dispariția pașapoartelor turistice sau diplomatice, dar le înlocuiește cu pașapoarte lingvistice...

Cînd se spune acum în jargon european „pașaport lingvistic”, aceasta nu este o figură de stil, ci un document real care face parte dintr-un proiect solid, acel Cadru Comun European pentru învățarea limbilor – un document redactat în toate limbile Europei, și care reglementează abordarea problemelor lingvistice ale cetățenilor ei.

Se prevede, astfel, ca în învățarea limbilor, evaluarea cunoștințelor elevilor de către profesori să se completeze cu o **autoevaluare**, prin care elevii își pot aprecia și singuri nivelul la care au ajuns în cunoașterea unei limbi străine. Consiliul Europei a lansat recent metode adaptate pentru ca aceasta să se poată efectua simplu și pentru ca evaluarea aceasta să corespundă certificatelor lingvistice recunoscute în Europa după criterii egale.

Se prevede astfel ca fiecare cetățean, copil sau adult, să „poarte” cu el, oriunde merge, ceea ce s-a numit un „pașaport lingvistic”. Acesta este un document care menționează limbile pe care le cunoaște vorbitorul și gradul de cunoaștere pentru fiecare dintre ele. Nu mai este suficient să se treacă mențiuni generale de tipul „nesatisfăcător”, „satisfăcător”, „bine”, „excelent” etc., ci trebuie să se menționeze un punctaj (de la 1 la 6 puncte maxim) pentru fiecare dintre următoarele competențe într-o limbă:

Înțelegere-ascultare (Îa)

Înțelegere-citire (Îc)

Vorbire (V), cu două componente: **conversație (Vc)** și **exprimare liberă (Ve)**

Scriere (S)

Aceste 5 competențe pe care trebuie să le dețină vorbitorul sunt notate separat, într-o grilă, astfel încât dacă cineva conversează bine dar nu știe să scrie corect, va primi note diferențiate pentru fiecare dintre aceste cunoștințe: 4p, de exemplu, pentru o vorbire-conversație bună, dar numai 1p, de ex., pentru scriere. Totalul maxim de puncte poate fi un criteriu de selecție pentru plecări cu burse, continuarea unor studii, angajare etc., la fel cum punctajul la o competență sau alta poate și el constitui criteriu de departajare a vorbitorilor în anumite situații. Orice individ care învață o limbă se poate autoevalua pe baza grilei din pașaportul lingvistic, acordându-și onest de la 1 la 6 puncte pentru nivelul pe care și-l apreciază pentru fiecare competență. Dincolo de notele care i se acordă „oficial” (școală, universitate, centre de limbi etc.), această autoevaluare îi poate da celui care învață mai mult curaj să continue studiul limbii, îl motivează mai mult și îi „arată”, mai explicit, subcompetențele pe care trebuie să și le îmbunătățească. El se poate astfel mai bine „gospodări pe sine”, vede mai clar unde are lipsuri și, dacă se evaluează la anumite intervale, ce progrese a făcut.

Pașaportul lingvistic se completează cu o **autobiografie lingvistică**, în care individul notează câte limbi știe, cum a învățat el o limbă sau alta, ce progrese a făcut, cu ce vorbitori de alte limbi a putut conversa etc. La aceasta biografie se poate adăuga un **dosar** cu documente – certificate de limbi străine, exemple de lucrări (scrise, înregistrări audio), fotografii ș.a. – prin care oricine poate face dovada bunei cunoașteri a unei limbi.

Toate aceste documente (**pașaportul, biografia și dosarul**) formează împreună **Portofoliul lingvistic**. Acest Portofoliu poate fi în formă tipărită și distribuit elevilor în școli, dar în lipsa acestora, el poate fi sugerat de profesorii de limbă ca modalitate de disciplinare a muncii individuale a elevilor, pentru a le aduce o motivație suplimentară în învățare.

Modelul de Pașaport lingvistic este dat mai jos. Fiecare individ (copil sau adult) poate marca (prin culori, de exemplu) careul corespunzător nivelului la care consideră că a ajuns într-o competență sau alta, menționând, eventual, data calendaristică la care s-a autoapreciat pentru acel nivel. Nivelul B1, intermediar, este numit și **nivel-prag**, și este considerat gradul de cunoaștere care conferă vorbitorului într-o limbă străină o oarecare independență în comunicare.

Nivelul Prag* este descris pentru toate limbile europene, iar pentru limba română, lucrarea a fost redactată sub egida Consiliului Europei. Acest document reprezintă un descriptiv al românei pentru uzul profesorilor de română ca limbă străină și pentru autorii de manuale; el oferă repere pentru selectarea materialului didactic de folosit în clasă în diverse situații de comunicare, liste utile de expresii, forme gramaticale și lexicale pe care profesorii le pot lua „gata făcute” pentru a-și pregăti o lecție sau alta. Pentru profesorii care predau limba română la elevi vorbitori de alte limbi, lucrarea aceasta este indispensabilă.

Dăm, în tabel sinoptic (numit și Grila de autoevaluare), descriptivul celor 5 competențe de comunicare mai sus enumerate, cu cele șase nivele recunoscute de Consiliul Europei, corespunzând notării de la 1 la 6 puncte:

A1 foarte începător (1 punct)

A2 falși începători (2 puncte)

B1 intermediar 1 (nivelul prag, al vorbitorului deja „independent”) (3 puncte)

B2 intermediar 2 (4 puncte)

C1 avansat (5 puncte)

C2 competența unui vorbitor nativ (6 puncte)

Dacă se acordă pentru fiecare nivel maximum 6 puncte, punctajul maxim posibil în sistemul european este de 30 de puncte. Pentru sistemele de învățământ din România, se consideră că un elev care învață o limbă străină la școală, poate atinge ușor nivelul prag în cunoașterea acestei limbi la sfârșitul anilor de școlarizare.

* Moldovan, V., Pop, L., Uricaru, L. – *Nivel prag. Pentru învățarea limbii române ca limbă străină*, Politici lingvistice, Strasbourg, Consiliul Europei,

Pentru limba română, Centrul de limbi străine *Alpha* de la Facultatea de litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj a pus deja la punct teste de competența lingvistică și eliberează atestate de acest tip european nu numai pentru limbi de mare circulație, dar și pentru limba română. Centrul a elaborat, în consonanță cu celelalte limbi, o programă de studiu pentru limba română destinată celor care se pregătesc pentru acest test. Ea oglindește modalitățile

Pașaportul lingvistic - Grila de autoevaluare

Competență Probe		A1 = 1 p	A2 = 2 p	B1 (nivel prag) = 3 p
1	<p>Înțelegere-ascultare</p> <p>Ia</p>	<p>Pot să înțeleg expresii cunoscute și propoziții foarte simple referitoare la mine, la familia mea și la împrejurări concrete, când se vorbește rar și cu claritate.</p>	<p>Pot să înțeleg expresii și cuvinte uzuale frecvent întâlnite pe teme ce au relevanță imediată pentru mine personal (de ex. informații simple despre mine și despre familia mea, cumpărături, zona unde locuiesc, activitatea profesională). Pot să înțeleg punctele esențiale din anunțuri și mesaje scurte, simple și clare.</p>	<p>Pot să înțeleg punctele esențiale în vorbirea standard clară pe teme familiare, referitoare la activitatea profesională, școală, petrecerea timpului liber etc. Pot să înțeleg ideea principală din multe programe radio și TV pe teme de actualitate sau de interes personal sau profesional, dacă sunt prezentate într-o manieră relativ clară și lentă.</p>
2	<p>Înțelegere-citire</p> <p>Ic</p>	<p>Pot să înțeleg nume cunoscute, cuvinte și propoziții simple, de exemplu din anunțuri, afișe sau cataloage.</p>	<p>Pot să citesc texte foarte scurte și simple. Pot să găsesc informații simple și previzibile în diverse materiale cotidiene (de ex. reclame, prospecte, meniuri, orare) și pot să înțeleg scrisori personale scurte și simple.</p>	<p>Pot să înțeleg texte redactate în principal într-un limbaj uzual sau referitor la activitatea mea profesională. Pot să înțeleg descrierea evenimentelor, exprimarea sentimentelor și a urărilor din scrisori personale.</p>
3	<p>Vorbire</p> <p>Participare la Conversație</p> <p>Vc</p>	<p>Pot să comunic într-o conversație simplă, cu condiția ca interlocutorul să fie dispus să repete sau să reformuleze frazele sale într-un ritm mai lent și să mă ajute să formulez ceea ce încerc să spun. Pot să formulez întrebări simple pe teme cunoscute sau de necesitate imediată și să răspund la asemenea întrebări.</p>	<p>Pot să comunic în situații simple și uzuale care presupun un schimb de informații simplu și direct pe teme și despre activități familiare. Pot să particip la discuții foarte scurte, chiar dacă în general nu înțeleg suficient pentru a purta o conversație.</p>	<p>Pot să fac față în majoritatea situațiilor care pot să apară în cursul unei călătorii printr-o regiune unde limba este vorbită. Pot să particip fără pregătire prealabilă la o conversație pe teme familiare, de interes personal sau referitoare la viața cotidiană (de ex. familie, petrecerea timpului liber, activitatea profesională, călătorie și actualități).</p>
4	<p>Exprimare liberă</p> <p>Ve</p>	<p>Pot să utilizez expresii și fraze simple pentru a descrie unde locuiesc și oameni pe care îi cunosc.</p>	<p>Pot să utilizez o serie de expresii și fraze pentru o descriere simplă a familiei mele și a altor oameni, a condițiilor de viață, a studiilor și a activității profesionale prezente sau recente.</p>	<p>Pot să leg expresii și să mă exprim coerent într-o manieră simplă pentru a descrie experiențe și evenimente, vise, speranțe și obiective. Pot să îmi argumentez și să explic pe scurt opiniile și planurile. Pot să povestesc o întâmplare sau să relatez intriga unei cărți sau a unui film și să-mi exprim reacțiile.</p>
5	<p>Scriere</p> <p>Exprimare scrisă</p> <p>S</p>	<p>Pot să scriu o carte poștală scurtă și simplă, de exemplu cu salutări din vacanță. Pot să completez formulare cu detalii personale, de exemplu numele, naționalitatea și adresa pe un formular de hotel.</p>	<p>Pot să scriu mesaje scurte și simple. Pot să scriu o scrisoare personală foarte simplă, de exemplu cu mulțumiri.</p>	<p>Pot să scriu un text simplu și coerent pe teme familiare sau de interes personal. Pot să scriu scrisori personale descriind experiențe și impresii.</p>

5 Probe x 6 p maxim la fiecare probă = 30 p maxim (C2 = nivel excelent de cunoaștere a limbii)

de abordare a predării românei ca limbă străină pentru vorbitori adulți, care doresc să efectueze studii în România sau doresc să obțină un certificat de limbă pentru a se angaja în România. Profesorii de limba română, dar și orice persoană care dorește să se pregătească, găesc aici reperele pentru o abordare comunicativă a limbii, detaliată pe tipuri de competențe.

Este „pasul” lingvistic, care precedă integrarea românei în Europa.

B2 = 4 p	C1 = 5 p	C2 = 6 p
<p>Pot să înțeleg conferințe și discursuri destul de lungi și să urmăresc chiar și o argumen-țate complexă dacă subiectul îmi este relativ cunoscut. Pot să înțeleg majoritatea emisiunilor TV de știri și a programelor de actualități. Pot să înțeleg majoritatea filmelor în limbaj standard.</p>	<p>Pot să înțeleg un discurs lung, chiar dacă nu este clar structurat, iar conexiunile sunt numai implicite și nu semnalate în mod explicit. Pot să înțeleg programe de televiziune și filme fără prea mare efort.</p>	<p>Nu am nici o dificultate în a înțelege limba vorbită, indiferent dacă este vorba de comunicarea directă sau în transmisiuni radio sau TV, chiar dacă ritmul este cel rapid al vorbitorilor nativi, cu condiția de a avea timp să mă familiarizez cu un anumit accent.</p>
<p>Pot să citesc articole și rapoarte pe teme contemporane, în care autorii adoptă anumite atitudini și puncte de vedere. Pot să înțeleg proză literară contemporană.</p>	<p>Pot să înțeleg texte fapțice și literare lungi și complexe, sesizând diferențele stilistice. Pot să înțeleg articole specializate și instrucțiuni tehnice lungi, chiar dacă nu se referă la domeniul meu.</p>	<p>Pot să citesc cu ușurință orice tip de text, chiar dacă este abstract sau complex din punctul de vedere lingvistic sau al structurării, de exemplu manuale, articole specializate și opere literare.</p>
<p>Pot să comunic cu un grad de spontaneitate și fluentă care face posibilă participarea normală la o conversație cu interlocutori nativi. Pot să particip activ la o conversație în situații familiare, exprimându-mi și susținându-mi opiniile.</p>	<p>Pot să mă exprim fluent și spontan fără a fi nevoie să-mi caut cuvintele în mod prea vizibil. Pot să utilizez limba în mod flexibil și eficient în relații sociale și în scopuri profesionale. Pot să-mi formulez ideile și punctele de vedere cu precizie și să-mi conectez bine intervențiile de cele ale interlocutorilor mei.</p>	<p>Pot să particip fără efort în orice conversație sau discuție și sunt familiarizat(ă) cu expresiile idiomatice și colocviale. Pot să mă exprim fluent și să exprim cu precizie nuanțe de sens fine. În caz de dificultate, pot să reiau ideea și să-mi restructurez formularea cu abilitate, în așa fel încât dificultatea să nu fie sesizată.</p>
<p>Pot să prezint descrieri clare și detaliate într-o gamă vastă de subiecte legate de domeniul meu de interes. Pot să dezvolt un punct de vedere pe o temă de actualitate, arătând avantajele și dezavantajele diferitelor opțiuni.</p>	<p>Pot să prezint descrieri clare și detaliate pe teme complexe, integrând sub-temele, dezvoltând anumite puncte și terminându-mi intervenția cu o concluzie adecvată.</p>	<p>Pot să prezint o descriere sau argumentație cu claritate și fluentă, într-un stil adaptat contextului, cu o structură logică eficientă, care să ajute auditorul să sesizeze și să rețină punctele semnificative.</p>
<p>Pot să scriu texte clare și detaliate într-o gamă vastă de subiecte legate de domeniul meu de interes. Pot să scriu un eseu sau un raport transmițând informații sau argumentând în favoarea sau împotriva unui punct de vedere. Pot să scriu scrisori subliniind semnificația pe care o atribui personal evenimentelor și experiențelor.</p>	<p>Pot să mă exprim prin texte clare, bine structurate, dezvoltând punctele de vedere. Pot să tratez subiecte complexe într-o scrisoare, eseu sau raport, subliniind aspectele pe care le consider importante. Pot să selectez un stil adecvat destinatarului.</p>	<p>Pot să scriu texte clare, cursive, adaptate stilistic contextului. Pot să redactez scrisori, rapoarte sau articole complexe, cu o structură logică clară, care să-l ajute pe cititor să sesizeze și să rețină aspectele semnificative. Pot să redactez rezumate sau recenzii ale unor lucrări de specialitate sau opere literare.</p>

PROGRAMA – LIMBA ROMÂNĂ
pentru Testele de Competență Lingvistică Generală și Specială – TCLG și TCLS

SCRIERE (S)

PROGRAMA	TIPURI de EXERCIȚII
<p>PROBLEME DE LIMBĂ</p> <p>I. Lexic</p> <ol style="list-style-type: none"> Deducerea înțelesului cuvintelor din context. Mijloace de îmbogățire a vocabularului de specialitate (afixare, compunere, derivare). Cuvinte polisemantice, sinonime, antonime. <p>II. Morfologie</p> <ol style="list-style-type: none"> Verbul: exprimarea relațiilor temporale, aspectuale și modale. Diateze. Articolul hotărât, nehotărât și zero. Referință generică vs. referință specifică. Adjectivul . Adj. calif., adj. pronom. Acordul. Grade de comparație. Locul și ordinea în propoziție. Adverbul. Substantivul: gen, număr, caz. Flexiunea subst. art. hot./art.nehot. Pronumele personal, posesiv, demonstrativ, reflexiv și nehotărât. Numeralul ordinal și cardinal. Prepoziții (loc, timp etc). Conjunții (coordonatoare și subordonatoare). <p>III. Sintaxă</p> <ol style="list-style-type: none"> Propoziția simplă afirmativă, interogativă și negativă. Ordinea cuvintelor în propoziție. Inversarea și accentuarea. Reluarea, anticiparea ob. direct, ob. indirect Fraza prin coordonare conjuncțiile: <i>și, dar, ci,sau, deci.</i> Fraza prin subordonare. Tipuri de propoziții subordonate. Conjunțiile subordonatoare. Pron. și adv. relative. Vorbirea directă și indirectă. 	<p>VOCABULAR</p> <p>Sinonime: ex. Marcați sinonimul cuvântului subliniat Situția trebuie <u>lămurită</u> repede. a. discutată b. rezolvată c. clarificată</p> <p>Definiții: ex.1 <i>a încheia (o discuție)</i> înseamnă : a.a purta b. a duce c. a termina d. a continua ex. 2. este simțul prin care percepem sunetele.</p> <p>Alegere multiplă: ex.. Copilul are zece ani..... a.compleți b. terminați c. împliniți d. îndepliniți</p> <p>Completare: ex. Măine, temperatura.....de la 0° la 5°. De joi temperatura.....sub 0°.</p> <p>Derivarea, formarea cuvintelor: ex. Scrieți substantivele corespunzătoare următoarelor adjective: <i>generos</i> -.....; <i>înțelept</i>-..... <i>rău</i>-.....; <i>tânăr</i>-.....</p> <p>GRAMATICA</p> <p>Reformulare: ex. 1. Dan și-a cumpărat mașina după ce s-a informat foarte bine. Înainte de, Dan s-a informat. ex.. 2. Echipa ar putea avea rezultate bune dacă s-ar antrena mai serios. Echipa ar putea avea rezultate bune cu condiția să....</p> <p>Completare: ex. 1. O cunoști de mult pe Ana? Da,acum un an la un concurs. ex. 2. Victor: Puteți....., vă rog ? Dl.X: Sigur, vă ajut cu plăcere. V.:cumva, unde e strada Horea? Dl.X: Ba da, știu.Pot..... cu dumneavoastră până acolo. V. : Mulțumesc. Nu-i nevoie. E suficient..... Dl. X: Bine.Trebuiestrada. Pe partea cealaltă mergeți cam o sută de metri, prima la dreapta e strada Horea.</p> <p>Alegere multiplă: ex.. Sunt fericit căpe Radu. a. m-am întâlnit b. l-am întâlnit c. i-am întâlnit</p> <p>Completare: ex.. Aseară, Dana s-a culcat devreme, foarte obosită. Toată ziuaprin magazine, la cumpărături. La 10,ușa de la intrare șiîn dormitor, la etaj. Dormea deja de un timp când..... voci care.....de la parter. Speriată,.....încet scările. S-a liniștit repede,</p>

<p>Transformări.</p> <p>REDACTARE</p> <p>I. Forme ale textului scris Exploatarea unui subiect din domeniul de specialitate prin utilizarea procedeelelor specifice limbajului academic: descriere, narațiune, definiție, exemplificare, clasificare, comparație, cauză-efect, generalizare etc.</p> <p>II. Funcții comunicative A exprima mulțumiri, cereri, opinii, comentarii, atitudini, scuze, confirmări, necesități. A solicita informații, îndrumări, servicii.</p> <p>III. Genuri ale scrisului academic Raport de studiu/activitate Articol/lucrare științifică Curriculum Vitae Scrisori oficiale/cereri Rezumat Recenzie Eseu analitic și argumentativ Sondaj și chestionar (interpretare de date)</p> <p>IV. Competențe în următoarele domenii generale de comunicare:</p> <ul style="list-style-type: none"> - contact social cu vorbitorii nativi sau nonnativi ai limbii română; - adresarea către instituții oficiale; - cumpărături și servicii; - vizitarea unor locuri de interes și agrement; - călătoriile și rezolvarea problemelor de cazare; - folosirea media pentru informare și divertisment; - probleme medicale și de sănătate; - studii în scopuri academice, profesionale sau sociale etc. 	<p>televizorul deschis și vocile.....puternic în liniștea nopții.</p> <p>Completarea unui formular de cerere: ex.. Doriți să faceți o cură de întreținere la un Institut specializat. Completați formularul de cerere prezentat mai jos, trimis de Institut pentru rezervarea unui loc.</p> <p>Scrisori oficiale/neoficiale, cărți poștale, însemnări:</p> <p>ex.1 Ați cumpărat un obiect de îmbrăcăminte prin comandă pe Internet. Nu sunteți mulțumit de produsul primit. Scrieți un e-mail directorului firmei în care rememorați informațiile despre achiziționarea produsului: data, tipul, mărimea, materialul, costul. Menționați care e cauza nemulțumirii. Informați-vă ce posibilități de rezolvare a situației sunt: returnarea banilor, schimbarea produsului etc. Precizați ce rezolvare ați prefera.</p> <p>ex. 2. Un prieten va locui în apartamentul d-voastră o săptămână, în timp ce d-voastră sunteți plecat de acasă. Lăsați-i un bilet care să conțină informații despre locul unde se află anumite obiecte, instrucțiuni privind funcționarea unor aparate, indicații despre cum trebuie hrănită pisica.</p> <p>ex.3. Ați petrecut vacanța în familia unui prieten, la munte. Sosit acasă, scrieți o vedere mamei sale pentru a-i mulțumi. Enumerați câteva motive pentru care șederea a fost foarte plăcută, subliniind rolul gazdei: amabilă, bine dispusă etc. Incheiați cu o formulă adecvată situației.</p> <p>Folosirea ilustrațiilor, graficelor, imaginilor: ex. 1. Găsiți cel puțin trei diferențe între cele două imagini și consemnați-le în scris. ex. 2. Compuneți o povestire pe baza imaginilor. ex. 3. Aveți la dispoziție trei diagrame, din trei ani diferiți, ce ilustrează evoluția demografică a populației globului și repartizarea acesteia pe regiuni. Compuneți un raport în care comparați datele și descrieți evoluția situației. Numiți două sau trei tendințe evidente.</p> <p>Dictare și luare de notițe</p>
--	--

ÎNȚELEGERE-CITIRE (Ic)

PROGRAMA	TIPURI de EXERCITII
<p>I. Competențe</p> <p>A. Citirea rapidă a unui text pentru:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. înțelegerea de ansamblu. 2. extragerea de informații specifice. 3. identificarea etapelor unei argumentații. 4. identificarea exemplor aduse în sprijinul unei argumentații. <p>B. Citirea unui text de mai mare întindere, utilizând strategii diverse.</p> <p>C. Utilizarea materialului nonverbal și a aparatului de referință (ilustrații, diagrame, grafice).</p> <p>D. Deducerea înțeleșului cuvintelor din context.</p> <p>II. Elemente de înțelegere a textului.</p> <p>A. Lexic. Cuvinte cu mai multe înțeleșuri, sinonime, antonime, omonime.</p> <p>B. Structura propoziției, a frazei și a discursului.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Conjunții coordonatoare, subordonatoare și alți conectori logici. 2. Elemente de coeziune (referință, substituție, elipsă). 3. Mărci discursive (semnalarea succesiunii episoadelor, organizarea discursului și punctul de vedere al autorului). <p>III. Tipuri de texte extrase din manuale, romane, reviste, ziare, reviste de specialitate : articole, interviuri, rezumate, scrisori, orare oficiale etc.</p>	<p>Afirmatii adevărate sau false.</p> <p>ex. Câteva specii de microbi de pe Pământ sunt rezistente la radiații A ☐ F ☐</p> <p>Completați cu cuvinte din text:</p> <p>ex. 1. Care este proveniența posibilă a microbilor rezistenți la radiații?.....</p> <p>ex. 2.sunt testate pe animale înainte de a fi produse pentru oameni.</p> <p>Răspunsuri scurte:</p> <p>ex. Ce caracteristică fizică mult admirată se presupune că va dispărea în următoarele două secole?</p> <p>Completarea rezumatului:</p> <p>Completați spațiile libere în rezumatul textului citit folosind informații le din text.. Folosiți sugestiile din paranteze.</p> <p>ex. In general, organismele de pe Pământ(rezistent, radiații). S-a descoperit însă o specie de microbi rezistentă la radiații. S-a formulat ipoteza că aceștia(proveni, planeta Marte). Un experiment care arată că microbii de pe Pământ (a se adapta , radiații) întărește ipoteza. Se crede că specia în discuție pe Pământ prin meteoriții desprinși de pe suprafața planetei Marte.</p> <p>Transfer de informații:</p> <p>ex. Completarea pe baza informațiilor din textul citit a unor tabele, marcarea unui itinerar pe hartă, ordonarea unor imagini etc.</p> <p>Stabilirea ordinii evenimentelor, temelor, argumentelor:</p> <p>ex. In ce ordine sunt prezentate argumentele în articolul citit? Puneți numărul 1 în coloana din dreapta pentru a indica primul argument etc.</p> <ol style="list-style-type: none"> a. De multe ori medicamentele testate pe animale nu au aceleași efecte asupra oamenilor. b. Multe medicamente sunt produse numai pentru a mări profiturile. c. Experimentele produc mari suferințe animalelor. <p>Identificarea referentului, identificarea construcțiilor anaforice:</p> <p>ex. La ce sparte din text se referă <i>aceasta</i> din rândul 20?</p> <p>Ghicirea sensului unui cuvânt prin apel la context:</p> <p>ex. 1. Găsiți cuvântul din primul paragraf care înseamnă "a lua o boală transmisibilă"</p> <p>ex. 2. Alegeri multiple Cuvântul " pomenit" din paragraful 2 are sensul de: a. descris</p>

	b. menționat c. întâlnit d. observat
--	---

ÎNȚELEGERE-ASCULTARE (Ia)

PROGRAMA	TIPURI de EXERCITII
<p>Competențe:</p> <ul style="list-style-type: none"> - distingerea ideilor generale de cele secundare; - sesizarea informației solicitate; - identificarea funcțiilor și tiparelor de intonație. <p>Tipuri de texte:</p> <ul style="list-style-type: none"> - monolog; - dialog; - dialog cu participanți multipli; - anunț; - prezentare tip curs sau conferință; - instrucțiuni sau îndrumări. 	<p>Alegere multiplă: <i>ex.</i> Ce efect al consumului de alimente cu aditivi a fost constatat în cursul experimentului? A. pierderea poftei de mâncare B. somnolență C. hiperactivitate și nervozitate D. oboseală</p> <p>Completați cu cuvinte din text: <i>ex.</i>..... stimulează imunitatea organismului.</p> <p>Transfer de informație: Citirea diagramelor, completare de formulare, indicarea unor trasee pe hartă etc. <i>ex.</i> Ascultați un mesaj telefonic înregistrat de robot (înregistrare pe casetă). Un prieten vă dă informații privind vizita ce urmează să o faceți împreună cu alte două persoane la cabana lui de la munte. (ora de plecare, durata, drumul etc.) Faceți o schemă a traseului, conform indicațiilor ascultate, notați informațiile. Transferați în mesaj scris informațiile și transmiteți-le celorlalți invitați.</p> <p>Dictare și luare de notițe</p>

VORBIRE-CONVERSAȚIE (Vc) ȘI VORBIRE-EXPRIMARE (Ve)

PROGRAMA	TIPURI de EXERCITII
<p>I. Competențe lingvistice (lexicală, gramaticală, semantică și fonologică).</p> <p>II. Competență sociolingvistică (adaptarea exprimării la relațiile sociale; registru oficial și neoficial; exprimarea politicoasă).</p> <p>III. Competență pragmatică</p> <p>a. discursivă: organizare tematică și coerență discursivă;</p> <p>b. funcțională: <i>microfuncții:</i> a da și a cere informații, a exprima și a descoperi atitudini, a cere/a sugera <i>macrofuncții:</i> descrierea, narațiunea, comentariul, explicația, demonstrația, expunerea, argumentația, persuasiunea etc. <i>scheme de interacțiune:</i> întrebare - răspuns declarație - acord/refuz cerere/ofertă/scuze – acceptare/refuz salutări/ toast - răspuns</p> <p>Teme interviu: Prezentarea candidatului, familia, studiul, localitatea de</p>	<p>Interviu Întrebări și cereri de informație</p> <p>Imagini: - imagini unice pentru descrieri; - secvențe de imagini pentru narațiune.</p> <p>Interpretare de rol: <i>ex.</i> Vreți să-l convingeți pe un profesor (interpretat de cel care testează) să amâne data predării proiectului d-voastră. Trebuie să motivați această cerere.</p> <p>Discuție (între candidați) <i>ex.1.</i> Cum luăm deciziile importante. Singuri, ne sfătuim cu cineva, consultăm astrologul etc. <i>ex. 2.</i> Ați hotărât să petreceți două săptămâni de vacanță cu un prieten. Aveți în față ofertele unei agenții de turism. Trebuie să decideți: unde doriți să mergeți,</p>

<p>origine, locuința, intenții profesionale, pasiuni, preocupări, o zi de muncă-studiu, lecturi etc.</p> <p>Teme discuție: - prietenie; timp liber; sport și mișcare; profesii; mijloace de transport; comunicarea în lumea modernă; problemele lumii contemporane; planuri și realizări etc.</p>	<p>ce fel de vacanță doriți: de relaxare și odihnă , o vacanță “inteligentă” cu obiective culturale sau o vacanță în care aventura să ocupe un loc important. Discutați cu partenerul , argumentând pentru una dintre oferte. Sau respingeți ofertele și faceți alte sugestii.</p>
---	--

Bibliografie

- P. Oșian, E. Platon, *Româna în conversație*, Todesco, 2003.
- L. Pop, *Româna cu sau fără profesor*, Cluj, Echinox, 2003.
- L. Pop, V. Moldovan, L. Uricaru, *Scurtă gramatică. Româna ca limbă străină*, Cluj, Echinox, 2002.
- L. Pop, V. Moldovan, (ed.) *Gramatica limbii române. Grammaire du roumain. Romanian Grammar*, Cluj, Echinox, 1997.
- L. Uricaru, M. Goga, *Verbe românești. Verbes roumains. Romanian Verbs*, Cluj, Echinox, 1997.

Maria Marin

Locul graiurilor românești din Ungaria în structura dialectală a dacoromânei

1. Cercetarea graiurilor românești din Ungaria¹ privitye în *ansamblu* evidențiază o serie de particularități lingvistice, dintre care multe sunt comune ariei nord-vestice a dacoromânei, incluzând aici Crișana, Maramureșul, o parte din Transilvania și, mai puțin, Banatul. Altele (cele mai numeroase) reprezintă trăsături specifice subdialectului crișean sau unor graiuri aparținând acestuia, dintre care unele se regăsesc și în subdialectul muntean, și foarte puține se întâlnesc exclusiv în subdialectul bănățean. Se remarcă, în același timp, anumite trăsături care individualizează aceste graiuri fie prin simpla ocurență, fie, adeseori, prin frecvență și prin modul specific de îmbinare. Toate aceste afirmații se susțin prin exemple oferite de materialul supus cercetării.

Studiile anterioare au insistat asupra deosebirilor dintre vorbirea românilor din diversele localități și, în special, dintre cele din județul Hajdú-Bihar (Bedeu, Apateu, Săcal) cărora li se adaugă Micherechi din județul Békés, pe de o parte, și cele din județele

Békés (Otlaca-Pustă, Giula, Chitighaz, Bătania) și Csongrád (Cenadul Unguresc), pe de altă parte (Cosma 1985, 26; Borbély 1990, 8; 1998, 154–155).

Explicația principală a diferențelor lingvistice aduse în discuție ar consta în proveniența românilor din Ungaria din zone diferite ale României de astăzi, respectiv cei aparținând primului grup de localități ar fi originari din Crișana (zona dintre Crișul Repede și Crișul Negru), iar cei din al doilea dintr-o arie mai apropiată de Banat (zona dintre Crișul Negru și Mureș (Cosma 1985, 26).

Un al doilea motiv al acestor diferențe îl reprezintă lipsa relațiilor dintre cele două grupuri de români în decursul istoriei (Cosma 1985, 29).

Cercetarea materialului cules de noi scoate în evidență anumite trăsături menite să nuanțeze unele dintre afirmațiile anterioare

sau să le sublinieze pe altele.

2. Particularitățile (arhaisme și inovații) comune ariei nord-vestice a dacoromânei apar în toate localitățile cercetate; dintre acestea, amintim:

– evoluția diftongilor [÷á] la [i] : *fem[~]e*, *l[~]je*, *v[~]9/v[~]¼*, *v[~]rx*e, *vr[~]me* și [oá] la [³]: *c[~]Łje*, *d[~]Łm[~]ñe*, *f[~]Łr[~]¼e*, *n[~]Łstă*;

– palatalizarea dentalelor în stadiile [\$/][%]: *ín#e* „unde”, *hól#ile*, *rú#e*, *%inț* și, respectiv, [¼]/[¿]: *áșfe/ște* „acestea”, *ș¼érgur*—, *șf[~]e*, *¿iná*, *¿índă*;

– confundarea oclusivelor palatale [7], [,,] cu sunetele rezultate din palatalizarea dentalelor: *pădúf*, *fag*, *fără* „chiar”, *#átă*, *D2ór#e*, *ún#e* „unghie”;

– utilizarea cu preponderență a formelor analitice pentru exprimarea raporturilor cazuale: *capu la mătă*, *mă-sa la noru-mea*; *călcarea dă grâu*, *la sfințitu dă soare*; *talpa dă la casă*, *pă fundu dă la Murăș*; *i-s unchi la Ioani*, *nu le-o avut bai la oameni*; *o grăit cătă mama*, *zăs-am cătă ficior*;

– modalități specifice de evitare a sinonimiei apărute prin iotacizarea verbelor: (eu) *pu*©, *spu*©, *ta*© (forme întâlnite doar în cele trei localități din Hajdú-Bihar – B, A, S);

– forme și valori ale unor prepoziții: **dângă** „de lângă”, **pângă** „pe lângă”, **de** „de la”: *am învățat dă părinți*, *de tăți* „cu toții”: *dă tăț o fost douăzeci*, **din** „de la”: *auzeam dân maica*, **pe** „în, prin”: *umblă pă oraș*, *mere pă hotară*, *pă păduri* ș. a.;

– forme și valori ale unor conjuncții, conective specifice pentru exprimarea coordonării și a subordonării în frază: **fără** „dar, ci”: *nu înt-un loc o fost, fără în tăt hotaru*, **numa** „dar”: *văd numa nu tădauna*, **bătar** „cu toate că, deși”: *bătar o fost culac*, *numa o fost om bun*, **măcar** „cu toate că, deși”: *era sârbă*, *măcar ea s-o dat dă unguroaie etc.*

Unele dintre particularitățile graiurilor din Ungaria reprezintă elemente comune cu alte idiomuri românești vorbite în medii aloglote (din Ucraina, din Federația Rusă, din Bulgaria): păstrarea pluralurilor feminine în –e: *nuce*, *puice*, articolul hotărât **li** ante- și postpus, forme învechite ale pronumelor ș. a.

3. Particularitățile de bază din fonetica și morfologia² subdialec-tului crișean, aduse ca argumente de către dialectologii care au

pledat pentru identificarea și individualizarea acestuia între subunitățile dialectale ale dacoromânei (Petrovici 1941; 1954, 5 ș. urm.; Todoran 1956, 46-47; 1961) se regăsesc în graiurile din Ungaria astfel:

3.1. În toate localitățile apar doar trăsături din domeniul foneticii:

– evoluția africateri [ʃ] la [j]: *ajúnje, să cîșfije, culejém, merjám, pedagój, zmuljém;*

– transformarea diftongului [©o] provenit din [o] la început de cuvânt sau de silabă în [©ă]: ©ă „sau, ori” (<au), ©ălúț, ©ărz;

– prezența lui [r] în cuvinte ca *a corindá, subst. corindă, corindător—, fărínă;*

– forme cu [î] pentru [i] în *tĂñer—, tîñerét* etc.;

– palatalizarea dentalelor în stadiul [f]/[e] și [ʃ]/[ø], întâlnită pe o arie care depășește considerabil subdialectul crișean³ (cf. *supra*); stadiul specific subdialectului bănățean [æ] este atestat doar în câteva cuvinte notate în trei puncte situate în zone diferite: *bóæe* „bote, bâte” (S), *æemefé©* (G) și *cĂæe ´in´* (Bt);

– evoluția diftongului [÷a] la [i] (notat uneori [ä]) atunci când [a] reprezintă articolul hotărât, curentă în toate localitățile, cu excepția uneia (Cenadul Unguresc) unde are o frecvență redusă: *a ´i´, a ´él´, ál´* „alea”, *có ´i´, famíli´ / famíliä, Ungari´* ș. a.;

– palatalizarea velarelor [c] și [g] urmate de [ä], [î]⁴: *7im´še, ni7erí, „nicăieri”, Oiínă, Oindésc;*

– păstrarea lui [n] etimologic în *sînți* „simți”, *sînț* „simț” și derivatele lor.

3.2. Cu circulație limitată sunt atestate particularități din domeniile:

3.2.1. fonetică:

– epenteza oclusei [c] în grupul consonantic [sl] se întâlnește în majoritatea localităților, cu excepția graiului din Bătania și Cenadul Unguresc: *sclab* (A, S, OP, C), *scléită* (B), *sclóbod* (B, A, S), dar *slóbod* (Bt, CU), *sclóve* (OP), dar *slóvă* (Bt), *o sclobozĂt* (B, A, S, C). Absența fenomenului din cele două puncte nu este surprinzătoare, întrucât în graiurile crișene acesta nu apare într-o arie care ocupă vestul județelor Arad și Bihor, de la Mureș până la Crișul

Repede (Tratat, 297 și h. 101);

– alte forme conținându-l pe [r] pentru [n], menționate în studiile amintite, se regăsesc doar în sate din județul Hajdú-Bihar: *jerúnfe* (A), pl. *jerúnț* (B), dar și *jenúnț* (S), iar *irimă* nu apare deloc în materialul cercetat; la fel, singularul *coaste*, forma *barost* și metateza în cuvântul *pîncete* (citată de Borbély 1990, 37, din C și OP) nu sunt atestate în textele înregistrate de noi. De asemenea, *fecior* apare relativ rar și numai în varianta *fi'ór*;

3.2.2. morfologie:

– utilizarea lui **și** ca morfem al conjunctivului, frecventă în satele din județul Hajdú-Bihar (B, A, S) și în două din județul Békés (M,OP), apare mai rar în G, C, foarte rar în CU și deloc în Bt: *ce și zâc?* (B), *trabă și aibă bani* (A), *o umblat și corinză* (S), *n-o fost modru și învețe* (M), *o vrut ș-o ieie* (OP), *mai bine și rămâie* (C), *a trăbuit și îmblu* (G), *mi-aduce că și mînc* (CU). Această situație este explicabilă prin repartiția fenomenului în graiurile crișene, unde, după datele NALR. Criș., este atestat în aria dintre Crișul Alb și Someș (Tratat, 306);

– formarea condiționalului perfect cu auxiliarul *a vrea* la perfectul compus (și, mai rar, la imperfect) + infinitivul verbului conjugat apare în majoritatea localităților, cu excepția orașelor Giula, Bătania și a satului Cenadul Unguresc: *dacă n-ascuțea el coasa, poate că nu l-o vu ajunje fuljeru* (B); *dacă am vrut ști, plecam* (S); *dacă n-o vu perită* (OP); *Dacă n-ați vu făgădi / Noi nici nu am vu vini* (C-Texte, 48). Și de această dată, repartiția construcției este în strânsă legătură cu aria de răspândire din subdialectul crișean, unde apare de la Crișul Alb până în Țara Oașului (Tratat, 310 și h. 106);

– adjectivul *subțire*, cu două terminații, a fost înregistrat cu forme diferite de singular după gen (masc. *subțâr* – fem. *subțără*) doar în Săcal și Micherechi (în celelalte puncte fiind notată varianta invariabilă din limba veche (cf. Marin 2000, 200-201; 2002, 37).

4. Așadar, în Bătania și Cenadul Unguresc nu se regăsesc unele dintre trăsăturile specifice subdialectului crișean, fapt ce dă impresia că acestea două se înscriu, mai degrabă, în aria graiurilor de tranziție între Crișana și Banat (cf. Tratat, 286). Situația lor, ca și a întregii zone cercetate, este însă, în general, mai complexă.

Pe de o parte, trăsăturile considerate comune graiurilor de la sud de Mureș și celor bănățene, cum ar fi lipsa totală a palatalizării consoanelor [p], [b], [f], [v], nu se întâlnesc decât parțial în cele două localități. Astfel, în timp ce labialele [p], [b] se palatalizează în *7átră* (CU), *7etrúťă* (Bt), *pf'le* (CU); *féptu* (Bt), *b#áta* (Bt), labiodentalele [f] și [v] rămân nealterate.

Pe de altă parte, două particularități prezentate de obicei ca elemente comune Banatului și sud-vestului Crișanei se întâlnesc în toate localitățile cercetate. Ne referim la:

– indicativul prezent al verbului *a fi* la pers. 1 sg. și pl. și a 2-a pl. precedat de pronumele personal aton în dativ: *eu mi-s, noi ni-s, voi vi-s*;

– păstrarea pronomelor demonstrative de depărtare compuse cu *ecce* (*acela, aceea...*) în paralel cu formele simple ale pronumelui de apropiere (*ăsta, aiesta*).

5. Diferențele, mai mari sau mai mici, existente între idiomurile vorbite în localitățile cu populație românească din Ungaria au reținut atenția cercetătorilor. Astfel, Ana Borbély (1990; 1998, 154-155) evidențiază unele deosebiri lingvistice dintre graiul din Micherechi și cel din Chitighaz (și Otlaca-Pustă) și, prin extrapolare, dintre grupul de graiuri din județul Hajdú-Bihar (la care se adaugă și localitatea Micherechi din județul Békés) și cel din județele Békés și Csongrád.

Materialul pe care se bazează observațiile de față susține doar parțial afirmațiile cercetătoarei de la Budapesta. Fără a aduce în discuție toate particularitățile folosite în argumentație (mai ales că unele dintre acestea au fost prezentate în paginile anterioare), ne oprim doar la câteva dintre diferențele lingvistice remarcate de Ana Borbély.

5.1. Variantele de palatalizare a lui [d] ([#] și [r]) nu despart net cele două grupuri de graiuri, majoritatea exemplurilor notate de noi prezentând stadiul [#], ca de altfel și în ALR I, vol. I, h. 29, unde varianta *#inț* apare în ambele puncte anchetate pentru zona avută în vedere: Chitighaz (pct. 54) și Leta Mare (pct. 324).

5.2. Evoluția prin disimulare a lui [e] la [i] când precedă articolul hotărât *-le* (*f'fele* > *f'file*) nu se manifestă consecvent în nici una

dintre localități, ocurențele demonstrând că cele două serii de forme (cu [e] și cu [i]) coexistă uneori în idiomul aceluiași vorbitor. Astfel, apar: *făpfele* (S), *f'fele* (A, M, C), *hEspele* (M), *mámele* (M), *pi'Érele* (A), *prúñele* (B), *sĂnjele* (C), *úmerele* (CU), alături de: *albîñile* (OP), *âlfile* (C), *crEmpile* (A), *f'file* (A, M, OP, C, Bt), *fráfile* (OP), *gĂșfile* (A), *hól\$ile* (S), *j'jefile* (A, C), *lápfile* (A, C), *mámile* (M), *númile* (C, Bt), *prúñile* (B), *sĂnjile* (C), *șirile* (A)⁵.

5.3. Trecerile de la conjugarea a III-a la a II-a, probate de mutarea accentului pe flectiv în forme ca *aducém* (A), *bătém* (B), *și dășchidém* (B), *să făcém* (B, A, S, M, G, OP), *frijém* (S, M), *întindém* (M), *să merém* (B, A, S, M, OP, C), *zácém* (A, S, CU), *zmuljém* (M, Bt) sunt mai frecvente în Bedeu, Apateu, Săcal, Micherechi, Otlaca-Pustă și Giula și se întâlnesc mai rar în Chitighaz, Bătania și Cenadul Unguresc. Aceste schimbări de conjugare, având drept zonă de maximă intensitate în graiurile muntenești (Conțiu 1971; Marin 1991, 41) și într-o arie compactă dintre Crișul Repede și Crișul Negru (Tratat, 306), a fost consemnată încă din româna veche (Densusianu, ILR, 126; Rosetti, ILR, 544) și este rezultatul unei tendințe de uniformizare a sistemului accentual în flexiunea verbală (cf. Tratat, 306).

Trăsăturile de sub 5.2. și 5.3. se încadrează între particularitățile comune graiurilor crișene și celor muntenești. Ele reprezintă exemple de evoluție independentă a unor tendințe apărute în decursul istoriei limbii, nepreluate de româna standard, dar amplificate în arii îndepărtate între ele din punct de vedere geografic.

6. Particularitățile care *i n d i v i d u a l i z e a z ă* graiurile românești din Ungaria pot fi grupate din punct de vedere diacronic astfel:

6.1. Elemente *a r h a i c e / v e c h i* care astăzi nu mai sunt atestate în alte zone ale dacoromânei:

– variante ieșite din uz ale desinențelor unor adjective: pluralele feminine *mice*, *lunje*, *larje*, adjectivele invariabile *mare*, *subțire* (Marin 2000, 200-201);

– păstrarea formei și a sensului adversativ al conjuncției *ce* (Marin 2000, 206; 2002, 38);

– construcțiile cu verbul *a fi* predicativ de tipul *este cine* și *este*

care pentru redarea subiectivelor: *este cine pune și boț* (B); *era cine făcea* [paivanuri] (Bt); *este care nu primește* [colindătorii], *este care primește* (A);

– folosirea lui *cine* cu sensul „care”: *erau săbăi cine coseau* (Bt) ș. a.

6.2. I n o v a ț i i care, chiar dacă se întâlnesc și în alte arii dialectale, aici au o frecvență deosebită:

– evoluția velarelor [c], [g] + [ă], [î] la [7e], [7i], [0e], [0i] (v. *supra*);

– modul de îmbinare a unor trăsături, dintre care remarcabilă este prezența în consonantism a două tendințe opuse: înmuierea (ca stadiu incipient al palatalizării) (Petrovici 1960, 9; Iancu 1975, 58, 60) și durificarea manifestată la majoritatea consoanelor; drept consecință a acestei particularități, uneori în vorbirea aceluiași informator pot apărea forme precum: *l'emn, mâr'e, n'e dú'em, să întîlnîască, t'e du'* — alături de *lângăn* „leagăn”, *melág* „meleag”, *olăcă* „oleacă”, *năște* „niște”, *dă, pă* etc.

În concluzie, graiurile românești din Ungaria se grupează din punct de vedere dialectal cu graiurile învecinate geografic din România, împreună cu care formează arii continue, așa cum, de altfel, în perioada anterioară anului 1918, secole la rând, au făcut parte din același stat, Ungaria sau Austro-Ungaria. Așadar, aparținând subdialectului crișean, ele se încadrează firesc în grupul graiurilor dacoromâne nord-vestice.

Prin felul în care îmbină elementul învechit cu inovația, graiurilor din Ungaria li se potrivește caracterizarea lui Sextil Pușcariu referitoare la zona vestică a dacoromânei: „Faptul că găsim inovații și în regiuni cu un caracter arhaic nu trebuie să ne surprindă, dat fiind veșnica evoluție a rostirii pe tot întinsul unei limbi. Rămâne totuși vrednic de atenția noastră faptul că asemenea inovații se prezintă în general cu aceleași arii de răspândire ca formele vechi păstrate în regiunile marginale” (Pușcariu, LR, II, 322).

Explicația relativelor deosebiri dialectale dintre comunitățile cercetate se află, pe de o parte, în însăși varietatea graiurilor, remarcată, în decursul timpului, în general, de către dialectologi. Pe de altă parte, aceste diferențe se pot explica prin faptul că legăturile dintre comunitățile românești, cel puțin în ultimii 100 de ani și în special

între cele mai îndepărtate geografic, situate la nord și sud de Giula, au fost foarte slabe sau chiar inexistente. Dacă au existat totuși unele relații între sate, ele au fost pe axa orizontală, vest-est (deci cu vecinii din zonele înconjurătoare orașelor Oradea, Arad sau Timișoara) și nu pe direcția verticală, nord-sud.

În al treilea rând, pierderea treptată a deprinderii de a vorbi românește și a contactului cu factorul unificator – româna standard – a facilitat păstrarea unor trăsături (vechi/dialectale) diferite uneori de la sat la sat.

În ciuda acestor elemente ale diversității, unitatea de structură a graiurilor cercetate, apartenența lor la grupurile dialectale cu care se învecinează sunt evidente.

NOTE

1. Observațiile de față se bazează pe materialul dialectal inedit, cules de către o echipă de dialectologi formată din cercetătoarele Ana Borbély de la Institutul de Lingvistică al Academiei Ungare de Științe din Budapesta și Maria Marin, Iulia Mărgărit de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române din București. Anchetele dialectale, desfășurate între anii 1993 și 1999, au vizat 9 localități cu populație românească din estul Ungariei: Bedeu (=B), Apateu (=A), Săcal (=S) din județul Hajdú-Bihar, Micherechi (=M), Giula (=G), Otlaca-Pustă (=OP), Chitighaz (=C), Bătania (=Bt) din județul Békés și Cenadul Unguresc (=CU) din județul Csongrád. La acesta am adăugat câteva culegeri de material etno-folcloric apărute în reviste de specialitate sau în alte lucrări publicate în Ungaria (cf. Marin 2000,197; 2002, 33, 42).
2. Ne referim doar la fonetică și morfologie, întrucât aceste două dome-

nii au un caracter mai stabil, prin comparație cu lexicul, ele sunt cele care conferă, în primul rând, personalitate, individualitate structurii unui idiom. Menționăm, în același timp, că elementele lexicale considerate specifice subdialectului crișean (abua, brâncă, a se căuta în oglindă, cătătoare, ciont, a pițiga ș. a.), chiar dacă apar într-o localitate sau alta, nu au fost urmărite sistematic în cadrul anchetelor dialectale, așa încât nu sunt folosite în argumentația de față.

3. Stadiul [f], [ʃ] este cunoscut, pe lângă subdialectul crișean, în subdialectul matramureșean, într-o mare parte a graiurilor din Transilvania și în nordul Moldovei (Tratat, 215, 294, 328, 364).
4. Fenomenul evoluției lui [c], [g] la [ʃ], [0] este legat de rostirea vocalelor [ă], [î] următoare ca [e], [i] și reprezintă o tendință întâlnită în diverse zone ale dacoromânei (Pușcariu 1924-1926, 715-716), fiind atestată încă din româna veche (ibidem).
5. Această evoluție a lui [e] la [i] este atestată în majoritatea graiurilor crișene (cu excepția celor din nord-estul Crișanei și mai puțin a celor din sudul acesteia) (Tratat, 291), precum și în subdialectul muntean (Tratat 166). Ea apare ca o inovație încă de la mijlocul secolului al XVI-II-lea (Tratat, 292). De reținut că în toate ariile unde se întâlnește, fenomenul nu are caracter de lege fonetică, formele cu [e] și cele cu [i] alternând adesea.

ABREVIERI BIBLIOGRAFIE

- ALRI, vol. I = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938.
- Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta.
- Borbély 1998 = Ana Borbély, *Menținerea limbii române la Micherechi*, în „Simpozion”, VII, p. 151-160.
- Conțiu 1971 = Mihai Conțiu, *Observații asupra accentuării formelor verbale în graiurile olteneste*, în „Fonetica și dialectologie”, VII, p. 159-172.
- Cosma 1985 = Mihai Cosma, *Situația limbii noastre materne*, Gyula.
- Iancu 1975 = Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara.
- Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile muntește*, în „Fonetica și dialectologie”, X, p. 45-65.
- Marin 2000 = Maria Marin, *Elemente arhaice sau învechite în morfosintaxa graiurilor românești din Ungaria*, în „Fonetica și dialectologie”, XIX, p. 197-209.

- Marin 2002 = Maria Marin, *Importanța studierii graiurilor românești din Ungaria*, în „Simpozion”, XI, p. 32-43.
- NALR. Criș = *Noul atlas lingvistic român. Crișana*, I, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, București, 1996; II-IV ms.
- Petrovici 1941 = Emil Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania”, 72, 8, p. 551-558.
- Petrovici 1954 = Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în „Limba română”, III, 5, p. 5-17.
- Petrovici 1960 = Emil Petrovici, „*Depalatalizarea*” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân, în „Cercetări de lingvistică”, V, 1, p. 9-22.
- Pușcariu 1924-1926 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, IV, 2, p. 1303-1409.
- Pușcariu, LR, II = Sextil Pușcariu, *Limba română. II. Rostirea*, București 1959.
- Rosetti, ILR = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, București 1978.
- Simpozion = *Simpozion. Comunicările Simpozionului Cercetătorilor Români din Ungaria*, I, 1992 ș. u.
- Todoran 1956 = Romulus Todoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, în „Limba română”, V, 2, p. 38-50.
- Todoran 1961 = Romulus Todoran, *Noi particularități ale sudialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică”, VI, 1, p. 43-73.
- Tratat = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator Valeriu Rusu, Craiova, 1984.

BIBLIOGRAFIE

- ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, redactat de R. Udler și V. Comarnițchi, cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel, vol. I, 1, 2; II, 1, 2, Chișinău, 1968-1973.
- ALR I, vol. I, II = *Atlasul lingvistic român*, publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, vol. de Sever Pop, vol. I, Cluj, 1938; vol II, Sibiu Leipzig, 1942.
- ALR II, vol. I = *Atlasul lingvistic român* publicat... de Muzeul Limbii Române sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu-Leipzig, 1940.
- ALR II s.n. = *Atlasul lingvistic român* [II], Serie nouă, vol. I-VII, [București], 1956-1972.
- Ann. = Nagyné Martyin Emilia, *A boszorkány alakja a magyarországi románok néphitlében*, în „Annales '96”, Giula, 1996, p. 112-148.
- Asan 1959 = Finuța Asan, *Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzachi*, în SMFC, I, p. 213-221.

- Asan 1960 = Finuța Asan, *Prefixul a- < lat. ad, în SMFC, II, p. 3-23.*
- Avram 1955 = Andrei Avram, *Asupra clasificării vocalelor românești, în SCL, VI, 3-4, p. 209-222.*
- Avram 1962 = Andrei Avram, *Trecerea lui [©o] la [©ă] în graiul crișean, în SCL, XIII, 3, p. 325-336.*
- Avram 2001 = Andrei Avram, *Noi contribuții etimologice, București.*
- Avram, M. 1960 = Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română, București.*
- Bătania = *Bătania*. Pagini istorico-culturale, [Redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Budapesta, 1995.
- Bârsan 1962 = D. Bârsan, *False diminutive, în SMFC, III, p. 89-99.*
- Bettechi 1988 = Eugen Belțechi,
- Bencsik 1992 = János Bencsik, *Creșterea găștelor în gospodăriile țărănești din Pocei, în Izv., 13, p. 3-4.*
- Borbély 1986 = Ana Borbély, *Despre vocalismul graiului nostru, Giula.*
- Borbély 1988 = Ana Borbély, *Elemente maghiare în graiul vorbit la Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă, Giula.*
- Borbély 1990 = Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă), Budapesta.*
- Borbély 1991 = Ana Borbély, *Lexicul regional și frecvența fenomenelor dialectale la copiii din Chitighaz, în „Simpozion”, I, p. 53-58.*
- Borbély 1993 = Ana Borbély, *Limba română vorbită la Chitighaz, în trecut și în prezent, în În amintirea lui Iosif Ardelean – Chitighaz, editat de Maria Berényi, Budapesta, p. 53-66.*
- Borbély 1994 a = Ana Borbély, *Folosirea limbii române și maghiare la românii din Chitighaz, în „Simpozion”, II, p. 39-44.*
- Borbély 1994 b = Ana Borbély, *Atitudinea față de limba română și limba maghiară la românii din Chitighaz, în „Simpozion”, III, p. 7-18.*
- Borbély 1996 = Ana Borbély, *Două situații – două stiluri de vorbire, în „Simpozion”, V, p. 71-88.*
- Borbély 1997 = Ana Borbély, *Stiluri de vorbire în comunitatea românească din Chitighaz (Ungaria), în FD, XVI, p. 23-32.*
- Borbély 2000 = Ana Borbély, *Bilingvismul, în „Simpozion”, IX, p. 137-149.*
- Borbély 2001 = Ana Borbély, *Nyelvcseré, Budapesta.*
- Borbély 2002 = Ana Borbély, *Zece ani în situația de schimbare a limbii (1990-2000), în „Simpozion”, XI, p. 44-54.*
- Borbély 2003 = Ana Borbély, *Variabilitatea toponimelor românești din Ungaria, în „Lumina”. Revistă socială, culturală și științifică a românilor din Ungaria. Fondată de David Voniga, în 1894, p. 36-39.*
- Borcilă 1965 = Mircea Borcilă, *Un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui ș ca s și a lui j ca z în graiurile dacoromâne. I. Răspândirea și situația actuală a fenomenului, în CL, X, 2, p. 269-279.*

- Borza 1984 a = Lucia Borza, „Cu treabă bună...”. *Credințe și superstiții din Chitighaz*, în Izv., 5/2, p. 10-16.
- Borza 1984 b = Lucia Borza, „Asta nu-i minciună...”. *Credințe și superstiții din Chitighaz*, în Izv., 5/2, p. 25-35.
- Borza 1984 c = Lucia Borza, *Boli, credințe și superstiții. (Mărturisiri din Chitighaz)*, în Izv., 5/1, p. 10-20.
- Borza 1992 = Lucia Borza, *Casa bătută din pământ la Chitighaz*, în Izv., 13, p. 35-40.
- Borza 1994 = Lucia Borza, *Creșterea păsărilor de curte la Chitighaz*, în Izv., 15/1, p. 25-37.
- Borza 1996 = Lucia Borza, *Cum să băga cureți în hârdău*, în Izv., 17/2, p. 47-51.
- Borza 2001 a = Lucia Borza, *Obiceiuri legate de naștere la Săcal*, în Izv., 22, p. 50-62.
- Borza 2001 b = Lucia Borza, *Anecdote chitighăzene*, în „Foaia românească”, 45, p. 11.
- Botea 1983 = Maria Botea, *Corpul omului*, în Izv., 4/2, p. 21-26.
- Botea 1984 = Maria Botea, *Seceratul*, în Izv., 5/1, p. 39-43.
- Brâncuș 1957 = Grigore Brâncuș, *Sur la valeur du passé simple en roumain, în Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international de linguistes à Oslo du 5 a 9 Août 1957*, București, 1957.
- Bucin 1991 = Mihaela Bucin, *Otlaca Pustă. Schiță monografică*, în „Simpozion”, I, p. 40-44.
- Bucin 1992 = Mihaela Bucin, *Moșu cu cocoșu. Basm cules din Otlaca-Pustă*, în Izv., 13, p. 41-45.
- CADE = *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”*. Partea I. *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-Aurel Candrea. Partea II. *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu, București, [1926-1931].
- Candrea 1907 = I.-A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, Extras din „Buletinul Societății Filologice”, II, București.
- Caragiu Marioțeanu 1968 = Matilda Caragiu Marioțeanu, *Fonomorfolgie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București.
- Cazacu 1948 = B. Cazacu, *Sur les formes de subjonctif présent du type să fibă (hibă, sibă, știbă) en daco-roumain*, în BL, XVI, p. 150-154.
- Cazacu 1969 = B. Cazacu, Liliana Ionașcu, Maria Mărdărescu, Mihai Zamfir, *Limba și stilul operei lui Vasile Alecsandri*, în *Studii de poetică și stilistică*, II, București, p. 163-220.
- CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine [A-Putea]*, București, 1907-1914.
- Chitighaz = *Chitighaz*. Pagini istorico-culturale, [Redactor și editor responsabil: dr. Maria Berényi], Budapesta, 1993.

- Ciobanu 1969 = Elena Ciobanu, *Unele aspecte ale formării numelor de meserie cu sufixe*, în SMFC, V, p. 17-35.
- Ciobanu, Hasan 1970 = *Formarea cuvintelor în limba română*. Volumul I. *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, București.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfloxintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București.
- CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 1956 și urm.
- Colta 1999 = Elena Rodica Colta, *Românii din Bedeu-istorie oficială și tradiție orală*, în Izv., nr. 20, p. 3-14.
- Colta 2001 = Elena Rodica Colta, *Poveștile de întemeiere a satului Otlaca Pustă*, în „Simpozion”, X, p. 130-144.
- Contraș 1967 = Eugenia Contraș, *Sufixul -uț(ă)*, în SMFC, vol. IV, 1967, p. 143-163.
- Conțiu 1971 = Mihai Conțiu, *Observații asupra accentuării formelor verbale în graiurile oltenesti*, în FD, VII, p. 159-172.
- Cosma 1985 = Mihai Cosma, *Situația limbii noastre materne*, Gyula.
- Coteanu 1961 = Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București.
- Coteanu 1969 = Ion Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București. Csobai 1998 = Elena Csobai, *Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula*, în „Simpozion”, VII, p. 78-86.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913-1948.
- Densusianu 1915 = Ov. Densusianu, *Antologie dialectală*, București.
- Densusianu, IRL I, II = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck, vol. I, II, București, 1961.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, 1996.
- Diaconescu 1969 = Ion Diaconescu, *Modul participiu în limba română în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Analele Universității București. Limba și literatura română”, 18, 1, p. 25-39. *Dialectologie = Curs de dialectologie română*, de Mihai Purice, Vladimir Zagaevski, Ion Ciornâi, Chișinău, 1991.
- Dial. rom. = Matilda Caragiu-Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu Ruxândoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977.
- Dicționar bănățean = *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. I, redactor Vasile Șerban, Timișoara, 1985.
- Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Note asupra relațiilor dintre diminutive și augmentative în limba română*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, 1965.
- DLRV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, 1987.
- Drimba 1958 = Vladimir Drimba, *Influențe românești în graiul maghiar din*

- valea Crișului Negru, în FD, I, p. 113-122.
- FD = „Fonetică și dialectologie”, București, 1958 și. urm.
- Frătean 1995 = Eva Kozma Frătean, *Tradiția muzicală la românii din Bătania, în Bătania*, p. 56-94. Frâncu 1971 = C. Frâncu, *Vechimea și răspândirea formelor să deie, să steie, să beie, să ieie în graiurile dacoromâne*, în SCL, XX, 3, p. 261-276.
- Frâncu – Candrea, M = Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*. Scriere Etnografică cu 10 ilustrațiuni în fotografie, București, 1888.
- Gămulescu 1974 = Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, București – Pauciovo.
- Georgescu 1958 = Alexandru Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân. Observații asupra Răspândirii geografice a perfectului simplu în dacoromână*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958.
- Gheție 1961 = Ion Gheție, *Observații asupra folosirii conjuncțiilor subordona-toare circumstanțiale în graiurile dacoromâne*, în FD, III, p. 151-176.
- Gheție 1963 = Ion Gheție, **Și**, semn al conjunctivului în graiul crișean, în LR, XII, 3, p. 247-260. Gheție 1966 = Ion Gheție, *Considerații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petesburg*, în SCL, XVII, 1, p. 47-79.
- Gheție 1976 = Ion Gheție, *Sintaxa graiurilor din valea Bistriței (Bicaz)*, în SCL, XXVII, 2, p. 121-135. Gheție et alii 1997 = *Istoria limbii române. Epoca veche (1532-1780)*, de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție, București.
- Gl. Munt. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal. Muntenia*, București, 1999.
- Gl. Olt. = *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandru și Magdalena Vulpe, București, 1967.
- GLR I, II = Academia Română, *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, vol. I, II, București, 1963.
- GN = *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, publicate de I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, [vol.] I, 1906.
- Goicu 1999 = Viorica Goicu, *Nume de familie ale românilor din Ungaria*, în „Simpozion”, VIII, p. 112-125.
- Graur 1929 = Al. Graur, *Nom d'agent et d'adjectif en roumain*, Paris.
- Gr. Rom. = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Viorela Neagoe, *Graiuri românești din Ucraina și Republica Moldova*, în Maria Marin, Iulia Mărgărit, Viorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare*, București, 2000, p. 42-121.
- GS = *Grai și suflet*. Revista institutului de filologie și folclor publicată de

- Ovid Densusianu, București, vol. I, 1924 și urm.
- Haneș 1960 = Gh. Haneș, *Sufixele adverbiale - ește și - icește*, în SMFC, II, p. 139-149.
- Hoțopan 1983 = Alexandru Hoțopan, *Cum își cotau feciorii data (Otlaca Pustă)*, în Izv., 4, p. 35-47 Hoțopan 1984 a = Alexandru Hoțopan, *Credințe și superstiții din Beden*, în Izv., 5/1, p. 25-33.
- Hoțopan 1894 b = Alexandru Hoțopan, *Din tradițiile micherechene; vergelul*, în Izv., 5/2, p. 3-10. Hoțopan 1995 = Alexandru Hoțopan, *Dala fujitului la Micherechi*, în „Simpozion”, IV, p. 130-135. Hoțopan 1996 = Alexandru Hoțopan, „Fujitu” la Micherechi, în Ann., p. 254-306.
- Hoțopan 2001 = Alexandru Hoțopan, *Nume, supranume și porecle la Micherechi*, în Izv., 22, p. 38-49. Hoțopan, A. 2002 = Anica Hoțopan, *Porecle din Micherechi*, în Izv., 23, p. 51-59.
- Hoțopan, A. 1996 = Ana Hoțopan, *Simboluri în folclorul nostru*, în Ann., p. 149-178.
- Iancu 1975 = Victor Iancu, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Timișoara.
- Ionașcu 1959 = Ecaterina Ionașcu, *Sufixele - ar și - aș la numele de agent*, în SMFC, I, p. 77-85. Ionică 1965 = Ion Ionică, *Noi atestări ale imperativului negativ arhaic*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, p. 403-407.
- Iordan 1943 = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași.
- Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ed. a II-a, București.
- Iordan 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București.
- Ivănescu, ILR = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
- Izv. = „Izvorul” Revistă de etnografie și folclor. Publicație a Uniunii Democrate a Românilor din Ungaria, Giula, 1980 și urm.
- LR = „Limba română”, București, 1952 și urm.
- Marin 1989 a = Maria Marin, *Le passé*.
- Marin 1989 b = Maria Marin, *Timpuri ale indicativului în...*
- Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile muntenești*, în FD, X, p. 45-65.
- Marin 1994 b = Maria Marin [recenzie la] Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta, 1990, în FD, XIII, p. 258-261. Marin 1995 = Maria Marin, *Iotacizarea verbelor. Reflexe și consecințe în unele graiuri românești vorbite în medii alogene*, în FD, XIV, p. 23-28.
- Marin 1996 = Maria Marin, *Arhiva fonogramică a limbii române*. (După 40 de ani), în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 1, Chișinău, p. 41-45.

- Marin 2000 = Maria Marin, *Elemente arhaice sau învechite în morfosintaxa graiurilor românești din Ungaria*, în FD, XIX, p. 197-209.
- Marin 2001 = Maria Marin, *Despre particula -te- (-te) în limba română*, în FD, XX, p. ...
- Marin 2002 = Maria Marin, *Importanța studierii graiurilor românești din Ungaria*, în „Simpozion”, XI, p. 32-43.
- Martin 1983 = Emilia Martin, *Obiceiuri legate de naștere la românii din Micherechi*, în Izv., 4/1, p. 13-21.
- Martin 1984 = Emilia Martin, *Descânțete de boli din Micherechi*, în Izv., 5/1, 1984, p. 20-24.
- Martin 1989 = Emilia Martin, *Practici referitoare la păstrarea, luarea și aducerea manei vacilor*, în Izv., 10/1, p. 18-33.
- Mărgărit 1982 = Iulia Mărgărit, *Elemente de formare a cuvintelor în graiurile din Muntenia. Prefixele*. în „Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice”, seria B, 2, p. 101-121. Mărgărit 1989 = Iulia Mărgărit, *Derivate verbale în graiurile din Muntenia*, în *Dialectologica*, București, p. 111-116.
- Metes 1977 = Ștefan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX. (Cercetări de demografie istorică)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București.
- Micherechi = *Micherechi*. Pagini istorico-culturale, [Redactor și editor responsabil: Maria Berényi], Giula, 2000.
- NALR Criș = *Noul atlas lingvistic român. Crișana*, I, de Ionel Stan, Dorin Urișescu, București, 1996; II-IV ms.
- Neagoe 1975 = Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile munteneste*, în FD, IX, p. 143-147. Neagoe 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu și de mai mult ca perfect și cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, XXX -A, Iași, p. 171-177.
- Nicula 1992 = Stela Nicula, *Anecdote din Chitighaz și Otlaca Pustă*, în Izv., 13, p. 30-35.
- Nicula 2001 = Stela Nicula, *Credințe legate de zilele săptămânii la românii din Ungaria*, în Izv., 22, p. 3-32.
- Pană 1978 = Ruxandra Pană, *Probleme de metodă în cercetarea istorică a sintaxei dialectale*, în LL, 4, p. 512-518.
- Papahagi 1925 = Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București.
- Pătruț 1958 = Ion Pătruț, *Rostirea nouă, două etc.*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, p. 661-665.
- Pelen 1988 = Jean Noël Pelen, *Mémoire de la littérature orale, la dynamique discursive de la littérature orale: réflexions sur la notion d'ethnotexte*, în *Croire la mémoire? Approches critique de la mémoire orale. Actes des Recontre*

- Internationales Saint-Pierre Hôtel »La Lanterna«, 16-18 Octobre, Aoste, 1986, p. 85-106.*
- Petrovici 1934-1935 = Emil Petrovici, *Băn. " > w, v, b, p, în DR, VIII, p. 180-181.*
- Petrovici 1935 = Emil Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională, București.*
- Petrovici 1941 = Emil Petrovici, *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș, în „Transilvania”, 72, 8, p. 551-558.*
- Petrovici 1954 a = Emil Petrovici, *Unele probleme de dialectologie și geografie lingvistică, în LR, III, 1, p. 10-18.*
- Petrovici 1954 b = Emil Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român, în LR, III, 5, p. 5-17.*
- Petrovici 1960 = Emil Petrovici, *„Depalatarea” consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istoromân, în CL, V, 1, p. 9-22.*
- Petrușan = Maria Petrușan, *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Miche-rechi, în Izv., 18, 1997, p. 13-31.*
- Popa 1967 = Eleonora Popa, *Sufixe moționale pentru formarea masculinului, în SMFC, IV, p. 163-176.*
- Popescu - Marin = Magdalena Popescu - Marin, *Sufixele - oare și - toare (-atoare, -etoare, -itoare), în SMFC, III, p. 175-187.*
- Purdela 1970 = L, M, Purdela, *Derivate verbale imediate (nemijlocite), în SCL, XXI, p. 8-16.*
- Purdi = Alexandru Hoțopan, *Povestirile lui Mihai Purdi, Budapesta, 1977.*
- Pușcariu 1921-1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului. III. Despre legile fonologice, în DR, II, p. 19-84.*
- Pușcariu 1924-1926 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților, în DR, IV, 2, p. 1303-1409.*
- Pușcariu 1931-1933 = Sextil Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române, în DR, VII, p. 1-54.*
- Pușcariu 1937 = Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine, Cluj-București.*
- Pușcariu, LR, I, II = Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală, București, 1976; II. Rostirea, București, 1959.*
- Sala 1958 = Marius Sala, *Un fenomen fonetic românesc produs sub influența graiurilor sârbo-croate, în „Romanoslavica”, vol. III, p. 249-250.*
- Sala 1976 = Marius Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain, Paris.*
- Santău 1991 = Gheorghe Santău, *Originea comunei și a românilor din Chitighaz, în „Simpozion”, I, p. 45-52.*
- Santău 1999 = Gheorghe Santău, *Vechimea și starea românilor din Crișana, în „Simpozion”, VIII, p. 75-111.*

- Saramandru 1992 = Nicolae Saramandru, *Iotacizarea verbelor și structura dialectală a dacoromânei*, în LR, XLI, 1-2, p. 83-87.
- Sădeanu 1959 = Florența Sădeanu, *Traces de passé composé absolu en roumain*, în *Recueil d'études romanes*. Publié à l'occasion du IXe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959, București, p. 315-320.
- Sădeanu 1962 = Florența Sădeanu, *Sufixele colective din limba română cu specială privire asupra repartiției lor*, în SMFC, III, p. 41-87.
- SCL = „Studii și cercetări lingvistice”, București, 1950 și urm.
- Seche 1962 = Luiza Seche, *Sufixul - ură (- atură, - ătură, - etură, - itură, - sură, - tură)*, în SMFC, III, p. 187-197.
- Simpozion = *Simpozion. Comunicările simpozionului cercetătorilor români din Ungaria*, Giula, I, 1991 și urm.
- SMFC = „Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română”, București, 1959 și urm.
- Șuteu Fl. 1960 = Flora Șuteu, *Prefixul în-/îm-*, în SMFC, II, P. 37-67.
- Șuteu 1958 = Valeriu Șuteu, *Arhiva fonogramică a limbii române*, în FD, I, p. 211-218.
- TD. Bas = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului. Texte dialectale și glosar*, București, 2000.
- TDBN = *Texte dialectale și glosar. Bistrița - Nasăud*, de Maria Marin și Marilena Tiugan, București, 1987.
- TDD = *Texte dialectale și glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană și Nicolae Saramandru, București, 1987.
- TDM I-II = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.
- TD. Porțile de Fier = Cornelia Coțuț și Magdalena Vulpe, *Graiul din zona „Porțile de Fier”*. *Texte. Sintaxă*, București, 1973.
- TDRG = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, București, 1895-1925.
- TD. Sălaj = *Texte dialectale și glosar. Sălaj*, de Mihai Conțiu, Maria Marin, Bogdan Marinescu și Marilena Tiugan (manuscris).
- Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București.
- Teaha, Oaș = Teofil Teaha, *Texte dialectale din Oaș*, în FD, VI, 1969, p. 211-

232.

- Texte = Eva Kozma, *Un manuscris cu 257 de texte populare. Notate de Florica Otlăcan Frătean din Chitighaz*, în Izv., 19, 1998, p. 3-61.
- Todoran 1956 = Romulus Todoran, *Cu privire la repartitia graiurilor dacoromâne*, în LR, V, 2, p. 38-50.
- Todoran 1961 = Romulus Todoran, *Noi particularități ale sudialectelor dacoromâne*, în CL, VI, 1, p. 43-73.
- Todoran 1966 = Romulus Todoran, *Despre și »să« în graiurile dacoromâne*, în CL, XI, 2, p. 193-207. Todoran 1968 = Romulus Todoran, *În legătură cu și „să” în graiurile dacoromâne. Căci, conjuncție completivă directă*, în CL, XIII, 1, p. 35-38.
- Todoran 1972 = Romulus Todoran, *În legătură cu pluralul substantivului casă în graiurile dacoromâne*, în CL, XVII, 2, p. 249-256.
- Todoran 1978 = Romulus Todoran, *Despre - ouă, - eauă, - auă în structura morfologică a pluralului substantivelor românești*, în CL, XXIII, 1, P. 47-55.
- Tratat = *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator Valeriu Rusu, Craiova, 1984.
- Tudose 1978 = Claudia Tudose, *Derivarea cu sufixe în româna populară*.
- Țara 1976 = Vasile Țara, *Construcții sintactice în graiul de pa valea superioară a Șieului (Transilvania)*, în *Studii de lingvistică*. Volum îngrijit de D. Crașoveanu, Maria Bucă, Universitatea din Timișoara. Facultatea de filologie-istorie, Timișoara, p. 205-213.
- Urițescu 1980 = Dorin Urițescu, *Originea și vechimea formelor pronominale dialectale îm-, m- (-m)*, în SCL, XXXI, 2, p. 207-212.
- Vasilii 1959 = Laura Vasilii, *Derivarea cu sufixe în Cartea de învățătură a diaconului Coresi din 1581*, în SMFC, I, p. 221-261.
- Vătășescu 1999 = Cătălina Vătășescu, *Diftongul lat. am' în română și albaneză*, în FD, XVIII, p. 117-125.
- Vulpe 1963 = Magdalena Vulpe, *Repartitia geografică a construcțiilor cu infinitivul și cu conjunctivul în limba română*, în FD, V, p. 123-155.
- Vulpe 1973 = Magdalena Vulpe, în P. de Fier.
- Vulpe 1977 = Magdalena Vulpe, *Despre aria de răspândire a perfectului simplu în graiurile munteneste*, în CL, II, p. 255-259.
- Vulpe 1980 = Magdalena Vulpe, *Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită*, București.
- Vulpe 1987 = Magdalena Vulpe, *Sur un particularité régionale dans l'emploi des indéfinis*, în RRL, XXXI, 3, p. 303-307.

Ana Borbély

Relația dintre biserică și menținerea¹ limbii minoritare

1. Biserica – separare: Socială, de credință, respectiv de limbă

Bisericile servesc, în primul rând, la menținerea credinței, dar totodată, prin folosirea limbii minoritare, întăresc procesul de menținerea limbii minoritare. În examinarea procesului de menținerea limbii în comunitățile bilingve putem concepe definiția bisericii în felul următor: *în cercetările asupra folosirii limbii, în comunitățile de minorități bilingve, biserica este un domeniu de folosire a limbii care constituie unul din factorii ce influențează menținerea, respectiv schimbarea limbii comunității.* În literatura de specialitate, analiza legăturii dintre biserică și menținerea limbii minorității, printre altele, un rol important îl capătă sublinierea faptului că biserica are o influență pozitivă asupra păstrării limbii dacă realizează o separare voluntară între comunitatea minoritară și cea majoritară. Pe baza diferențelor sociale și/sau de credință și/sau de limbă comunitățile bisericești se pot ordona pe o dreaptă imaginară, în funcție de cum sprijină menținerea limbii sau schimbarea ei.

Schema 1

Relația parametrilor activității bisericii cu menținerea,
respectiv schimbarea limbii

Menținerea limbii

Schimbarea limbii

*Separări sociale de credință și
în comunitățile amișilor și menținerea
de limbă²*

*Separări de credință și de
limbă*

*Separare de limbă
(v. printa colorată), care*

- amiși (biserica anabaptistă, SUA);
- mennoniți (biserica anabaptistă, SUA)

- maghiari din Ardeal, Subcarpatia, Voivodina (majoritate ortodoxă);
- sârbi din Ungaria (biserica ortodoxă)

- maghiari din Slovacia (biserica catolică)
- germani, croați, slovaci din Ungaria (biserica catolică)

trăiesc în SUA, activitatea bisericii a dus la separarea lor socială, de credință și de limbă. Membrii acestor comunități sînt descendenții acelor anabapțiști², care, acum aproximativ trei sute de ani, s-au refugiat din fața persecuțiilor religioase și au început să emigreze din Europa în America de Nord. Aceste comunități tradiționaliste³ sînt comunități închise în interiorul societății americane, care au stabilit, prin influența bisericii, separări care au avut ca rezultat realizarea mai evidentă a păstrării limbii proprii.

La maghiarii minoritari din Bazinul Carpatic (v. coloana a doua din prima schemă), care trăiesc împreună cu populația majoritară ortodoxă (România, Serbia, Ucraina), se poate observa că practica-re propriei religii le întărește conștiința identității mai puternic decît la maghiarii din Slovacia, (comunitatea lor apare în coloana a 3-a din prima schemă) la care credința catolică nu se deosebește de cea a slovacilor. Asemenea maghiarilor din Slovacia, și în cazul mai multor minorități din Ungaria (germani, croați, slovaci), lipsa deosebirilor de credință religioasă ajută la ștergerea deosebirilor de limbă (vezi coloana a 3-a).

Exemplul opus din Ungaria se referă tot la biserica ortodoxă (vezi coloana a 2-a din prima schemă). Conform rezultatelor ale unei cercetări: „Naționalitatea sîrbă și biserica ortodoxă sîrbă nu se pot rupe una de alta în Ungaria” (Barcy, Rudas, Szamos 2000: 62).

Majoritatea comunității românești din Ungaria este de religie ortodoxă, o parte mai mică de religie greco-catolică. Începînd cu sfîrșitul secolului al XIX-lea, celor două religii li s-a adăugat, în trei localități, biserica baptistă. În biserica ortodoxă, slujba se ține în limba română. În bisericile greco-catolice, în urma primului război mondial, slujbele în limba română au fost înlocuite, forțat, treptat de cele în limba maghiară. În casele de rugăciune baptiste, serviciile divine sînt bilingve. Excepție face doar Micherechi, unde serviciile divine se țin în limba română. Într-o singură localitate, la Micherechi, activează comunitatea religioasă Oastea Domnului. Slujbele ei se țin în limba română. De cîteva decenii au apărut și în comunitate religii noi, în biserica penticostală, slujbele sînt bilingve în Micherechi sau se țin în maghiară în Chitighaz. Separarea de credință și de limbă a minorității românești din Ungaria de

majoritate, susținută de biserică o putem sintetiza astfel, relativ la menținerea limbii în felul cum se vede în schema a 2-a.

Schema 2

Legătura religiilor din comunitatea românilor din Ungaria cu menținerea, respectiv schimbarea limbii

Menținerea limbii		Schimbarea limbii	
<i>Separări de limbă și de credință</i>	<i>Separare de limbă în parte</i>	<i>Separare de credință</i>	<i>Fără separări de credință și de limbă</i>
<ul style="list-style-type: none"> • ortodoxă (română, în cea. 20 de biserici); • baptistă (română, Micherechi); • Oastea Domnului (română, Micherechi) 	<ul style="list-style-type: none"> • baptistă (bilingvă, Cenadul Unguresc, Chitighaz); • penticostală (bilingvă, Micherechi) 	<ul style="list-style-type: none"> • greco-catolică (maghiară, jud. Hajdú Bihar) 	<ul style="list-style-type: none"> • penticostală (maghiară, Chitighaz)

2. Folosirea limbilor (română, maghiară) și variantelor limbii române (grai, standard) în biserică

Domeniul bisericii de folosire a limbii bisericești se poate transcrie fidel în interiorul comunității dacă luăm în considerare și punctele de vedere care prezintă deosebiri în teritoriu (pe localități), în timp și pe credințe. În comunitatea românilor din Chitighaz, domeniul limbii bisericii, la sfârșitul secolului al XX-lea, se poate transcrie fidel dacă examinăm din acest punct de vedere, atât biserica ortodoxă (vezi tabelul unu) cât și pe cea baptistă (vezi tabelul doi). Din tabelul unu reiese, de exemplu, că preotul ortodox le vorbește credincioșilor românește la înmormântări. În acest cadru folosește româna standard, dacă redă text liturgic; apoi spunând textul de rămas bun (iertăciunea), pe lângă varianta standard, poate folosi și elemente din graiul românesc din Chitighaz; și – la cererea familiei – spune acest text prescurtat și în maghiară.

În bisericile ortodoxe limba română standard este varianta în

Tabelul 1

Biserica ortodoxă (Chitighaz, sfârșitul secolului al XX-lea) –
domeniul de folosire a limbii (participanți, loc, subiect, limbi)

<i>Participanți</i>	<i>Loc</i>	<i>Tema/subiect</i>	<i>Limbile (și variantele limbii)</i>
Preot – Dumnezeu	Biserică	Rugăciune, slujbă	Română (Română standard)
Preot – preot	Biserică, parohie	Slujbă, îndatoriri	
Preot – credincioși	Biserică	Predică	
Preot – credincioși	Biserică (după slujbă)	Îndatoriri săptămânale, întâmplări	Română (Română standard / Româna din Chitighaz)
Credincioși – Dumnezeu	Biserică, acasă	Rugăciune	Română (Româna din Chitighaz)
Preot – credincioși	Cimitir	Înmormintare, iertăciune	Română (Română standard / Româna din Chitighaz) / Română și Maghiară
Credincioși – credincioși	Biserică (după slujbă)	Îndatoriri săptămânale, întâmplări	Română (Româna din Chitighaz) / Română și Maghiară / Maghiară
Preot – credincioși	Parohie	Discutarea botezului, nunții, înmormintării	Română (Română standard / Româna din Chitighaz) / Maghiară

Tabelul 2

Biserica baptistă – domeniul de folosire a limbii
(Chitighaz, sfârșitul secolului al XX-lea)

<i>Participanți</i>	<i>Loc</i>	<i>Temă/subiect</i>	<i>Limbile (și variantele limbii)</i>
Pastor – Dumnezeu	Casa de rugăciune	Rugăciune, serviciu divin	Română (Română standard / Română din Chitighaz) / Maghiară
Pastor – pastor	Casa de rugăciune, casa pastorală	Serviciu divin, îndatoriri	
Pastor – credincioși	Casa de rugăciune	Predică	
Pastor – credincioși	Casa de rugăciune (după serviciu divin)	Îndatoriri săptămânale, întâmplări	
Pastor – credincioși	Casa pastorală	Discutarea botezului, nunții, înmormintării	
Pastor – credincioși	Cimitir	Înmormintare, serviciu divin	
Credincioși – Dumnezeu	Casa de rugăciune, acasă	Rugăciune	
Credincioși – credincioși	Casa de rugăciune (după serviciu divin)	Îndatoriri săptămânale, întâmplări	Română (Română din Chitighaz / Română standard) / Maghiară

Tabelul 3
Bisericile și activitatea lor, la sfârșitul secolului al XX-lea,
în Micherechi

<i>Biserici</i>	<i>Baptistă</i>	<i>Oastea Domnului</i>	<i>Ortodoxă</i>
Atenție acordată comunității	colindatul de Crăciun din casă în casă		
Participarea credincioșilor la ținerea slujbelor	<ul style="list-style-type: none"> - explicarea rugăciunii (nu doar pastorul/ preotul) - rugăciunile (individuale) cu glas tare - recitare - scriere de versuri - citire - cor (adulți, copii) - adesea musafiri români din România - tabere, călătorii (în România) - școală de duminică 	<ul style="list-style-type: none"> - predică (nu doar pastorul/ preotul) - rugăciune (individuală) cu glas tare - recitare - scriere / compunere de versuri - cor 	<ul style="list-style-type: none"> - citire (scrisoare a apostolilor) - cântăreți bisericești - cântare împreună - curs de religie
Cunoașterea registrului bisericii	Activă	Activă	Puțin activă

care se țin slujbele. În anumite părți ale slujbelor (predici, anunțuri) pot avea loc schimbări de cod cu varianta locală a românei, dar aceasta numai în situația în care preotul vorbește varianta locală. În zilele noastre, exceptând câteva biserici (de ex. Budapesta, Cenadul Unguresc, Crîstor, Seghedin, unde preoții sînt români din Ungaria), în toate bisericile ortodoxe slujesc misionari din România (la Apateu, Giula, Chitighaz, Micherechi etc.) care nu vorbesc varianta locală. Cei mai mulți români din Ungaria, în schimb, nu vorbesc varianta comună din România, astfel că predica o înțeleg doar pe jumătate sau deloc. În schimb, conform observațiilor mele, făcute pe teren, schimbarea limbii este sprijinită dacă preoții misionari, pe lângă româna standard, aleg tot mai des maghiara (vorbită de ei ca limbă străină), în locul variantei locale a românei.

3. Activitatea creștinilor în biserică și cunoașterea registrului⁴ lingvistic de activități al bisericii

Întrucît schimbarea limbii se produce sub influența mai multor

factori, nu a unuia singur, trebuie spus că, într-o localitate ca Micherechi unde, la origine, populația a fost numai de limba română, unde numai românii aveau biserică, s-a putut păstra, din această cauză, mai bine, prin biserică, limba comunității decît acolo unde existau și maghiari care aveau și biserică independentă. Am cuprins caracteristicile legate de tema studiată – a celor trei religii din Micherechi în tabelul 3. Conform rezultatelor, a celor constatate la sfîrșitul secolului al XX-lea, în Micherechi, activitatea bisericii baptiste este cea mai puternică, prin (1) atenția acordată comunității, (2) creșterea/educarea calității activității credincioșilor și (3) popularizarea și folosirea registrului de activități al bisericii. Este important de accentuat că acestea au fost caracteristice la sfîrșitul secolului al XX-lea. În alte perioade (de ex. la sfîrșitul sec. al XIX-lea) activitatea bisericii ortodoxe a avut o influență, un rol mult mai mare în menținerea limbii decît cu o sută de ani mai tîrziu.

În casele românilor din Ungaria, pe primul loc, între cărțile românești, se află Biblia și cele bisericești (vezi tabelul 4).

Tot de limba folosită în biserică se ține și faptul că, în cadrul religiilor baptistă și Oastea Domnului sînt cunoscute, așa-numitele ore de rugăciune. Aici credincioșii își spun individual, cu voce tare rugăciunea. De cele mai multe ori, credincioșii înșiși creează

Răspunsurile la întrebarea: „Ce fel de cărți în limba română aveți?” *Chitighaz în 1990 (N = 60)*

Biblia	24
Manuale	11
Cărți de beletristică	3
Calendare	1
Nici un fel	22

aceste rugăciuni. Acest tip de exprimare în limba română, în prezența celorlalți credincioși este un fel de acceptare și participare la registrul de activități al bisericii.

Creatorii (de versuri) legați de biserică, sînt și ei în număr destul de mare, mai ales în Micherechi. Pe lângă creatori, aproape în fiecare familie, a fost cîte ceva care a copiat și a adunat (în caiete scrise cu mîna) poeziile și cîntecele bisericești.

4. Influența bisericii în diferite perioade istorice asupra menținerii limbii române

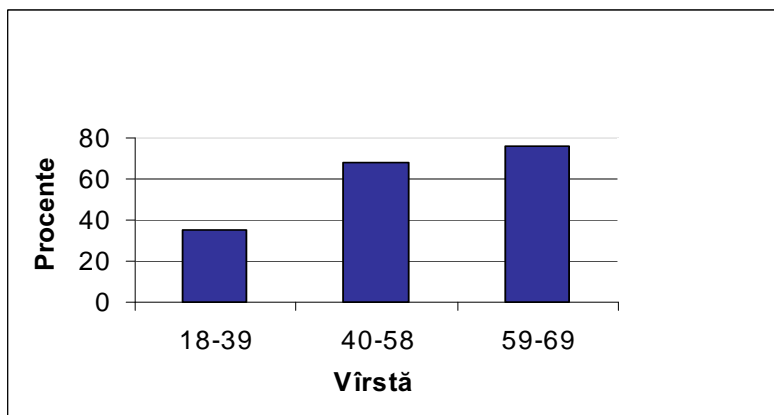
Din datele Oficiului Central de Statistică, am putut alege două localități (Bedeu și Otlaca-Pustă) locuite și de români, în care, în 1960, numărul celor cu limba maternă română era foarte apropiat (vezi tabelul 5). Dintre cele două localități, una avea populație românească de religie ortodoxă (Otlaca-Pustă), iar cealaltă populație românească greco-catolică (Bedeu). Altfel spus, în primul caz slujbele se țineau în limba română, iar în cel de al doilea în limba maghiară. Datele arată, că între 1960 și 1990, în localitatea în care limba bisericii a fost româna (Otlaca-Pustă), procentul de menținere a limbii a fost cu mult mai ridicat decît în localitatea în care aceasta a fost limba maghiară (Bedeu). Însă, tendința dintre 1960 și 1990 nu continuă, între 1990 și 2001, proporția locuitorilor cu limbă maternă română din Otlaca-Pustă scade drastic de la 33,5% la 16,9%, pînă ce în Bedeu nu prea se schimbă. Cum se poate explica această schimbare? O posibilă explicație la această schimbare ar putea fi faptul că, după 1989 viața socială s-a schimbat radical în Ungaria, așa încît, se înțelege că influențele sociale au fost mai puternice decît influența bisericii ortodoxe. Adică merită accentuat că, *biserica ortodoxă română nu în toate perioadele istorice, pentru întreaga comunitate și în viața întreagă a membrilor poate avea influență pozitivă, printre altele, asupra menținerii limbii române*. Pentru ilustrarea acestora (vezi figura 1 și 2).

Tabelul 5⁵

Gradul de păstrare a limbii române între anii
1960–1990–2001 într-o localitate de religie greco-catolică
și una de religie ortodoxă

Limba bisericii	Maghiara	Româna
Localitatea	Bedeu	Otlaca-Pustă
Procentul de locuitori cu limbă maternă română în 1960	40,4	41,5
Procentul de locuitori cu limbă maternă română în 1990	16,4	33,5
Procentul de locuitori cu limbă maternă română în 2001	17,6	16,9

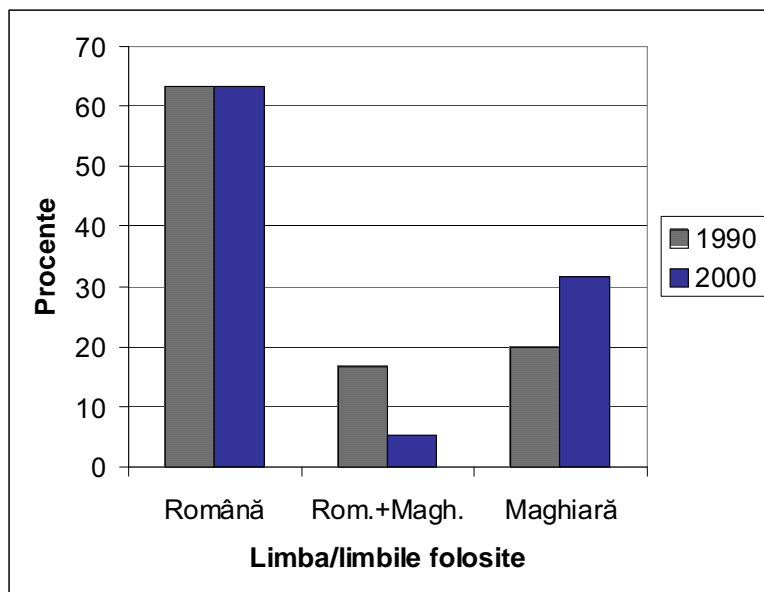
Figura 1

Persoane care se roagă în limba română, pe categorii de vîrstă
(Chitighaz, 1990, N = 60)

Figura 2

Răspunsurile la întrebarea: *În care limbă vă rugați?*
culese în Chitighaz în 1990 (N = 60) și în 2000 (N = 40)

Acuma aș cita fragmente din interviuri în legătură cu tema comunicării, ca să arăt relația intensă și multilaterală între limba, comunitatea noastră și biserică. Interviurile au fost realizate de mine cu români din Ungaria din localitățile: Bătania, Cenadul Unguresc, Chitighaz și Micherechi, între anii 1994–2000.

Biserica ortodoxă română: *Noi ce ne strânjem la biserică, tăț vorbim rumâneșt'e.* (bărbat, n. 1913, Bătania, 1994)

Biserica baptistă: *A naștă biserică a lu baptișt', aiič pă tolt'is, îi așe-i și scrisă, așe-i și pusă și ă îi dă îi dăuă limbi, îi beserică dă dăuă limbi. (...)* (Și cum e în Micherechi?) *Ii-s tare tare români, la ii nu pre șă, ii nus pre în dăuă limbi. (...)* Și la beserică la ii cam numa româneșt'e. (femeie, n. 1934, Chitighaz, 2000)

Româna standard în biserica ortodoxă: *Și dacă zîcē cumva așē mai pǎ ă rîmâneșt'e, șt'ii cumva, 'pu și dacă nu șt'im că ê-i, tă' gînd'im noi, na asta-i.* (femeie, n. 1940, Chitighaz, 2000)

Româna standard în biserica baptistă: *Pastoru ăsta tînăr a-nvățat bine românește, așa că de multe ori mai folosește așa cuvinte, da' nu cred că ăăă aia bătrîinii mai înțăleg.* (femeie, n. 1949, Chitighaz, 2000)

Părerea preotului misionar: *„Se mai întîmplă cazuri în care mai scap, și chiar destul de des, cuvinte mai pe care ei nu le-or auzit. Atunci îndată mă corectez și-m dau seama că cuvîntul respectiv ar trebui să-l explic, practic chiar și etimologic. În eventualitate în care se simte o neînțelegere de felul acesta, în vorbire, automat mă corectez eu, sau în cazul în care sînt întrebat, normal că dau explicația sensului mai pe larg și pe-nțelesul necesar.”* (Micherechi, 1997)

Rugăciunea: *Să lipeșt'e în limba română dă miîne.* (femeie ortodoxă, n. 1950, Chitighaz, 2000)

Biblia: (T'-ai învățat să cit'eșt' rîmâneșt'e?) *Da, dîn Biblie.* (femeie ortodoxă, n. 1949, Chitighaz, 2000).

– (Cum aț vorbit cu oapeții americani acasă?) *Dîn Biblie, și iei or avut în brîncă Biblie, și noi.* (bărbat baptist, n. 1919, Chitighaz, 1990)

Prestigiul preotului în trecut: *Pă vrēmē aceia preotu o fos' capu satului. Iel o fos' uomu-nție. Nu medicu, numa preoutu.* (bărbat, n. 1931, Cenadul Unguresc, 1999)

Educarea copiilor de către preotul ortodox în trecut: *P-am umblat la hictan la iel, apu să nu-ț fie und' iile urît'e, că zîcē (...) „Mă, — zîcē — zî cătă tată-to uă cătă mă-ta să scătă, că păt'e duce gunoiu — zîcē — dă pămînt, atît-ai!” Șt'ii așē nie t'emem dă iel, mai rău ca dă dascăli, na!* (femeie, n. 1940, 2000)

Activitatea copiilor în biserica ortodoxă din trecut: (Cînd aț fost mică aț zîs Apostol?) *O, Doamîe! (Dă cît'e uări?) Nu șt'iu, dă vo*

șapt'ezăc uă paț'e că și mai dă mult'e uări. O fost când în tătă duminēca zîcēm. Tare m-o plăcut. Apu dacă zîcē cantoru că nu ieste cîine să zîcă, hoo, doloc zîcēm! (femeie, n. 1940, Chitighaz, 2000)

Dragostea față de biserica ortodoxă din Cenadul Unguresc: La noi cēiē mai frumos iconostaz îi la noi, îi mai frumos dăcît la Jula, în biserica cēi' mare. (bărbat, n. 1931, Cenadul Unguresc, 1999)

Iertăciune în limba maghiară (biserica ortodoxă): D-apu io nu șt'u, miie îm pare că... Numa șt'ii di cē? Dă una-i biē, că vorbeșt'e, că sînt'em învāluiuș și cu rîmân și cu unguri. Apu-i musai să și cu rîmânasca să deie și cu ungureasca. (femeie, n. 1938, Chitighaz, 2000)

Părinți ortodocși, nepoți catolici: Fata s-o cununat la unguri (...)
D-apu nu-m place niē mie că, vin la beserică, și i-aș vrē nepoți mnei să zîc-Apostol acolo, și să fi-acolo cu miē. (bărbat, n. 1932, Chitighaz, 2000)

Sinteză

În încheierea studiului nostru putem concluziona: menținerea limbii minorității este ajutată pozitiv de acea biserică care, dincolo de credință, satisface și următoarele cerințe:

1. ajută comunitatea în a se separa social, cultural și ca limbă de majoritate;
2. încurajează răspîndirea limbii române și a registrului bisericii (stilul elevat, varianta standard);
3. sprijină folosirea variantei locale a limbii române (grai) și ajută creșterea prestigiului ei;
4. acceptă un rol activ în formarea comunității și are influență asupra unui număr cît mai mare al membrilor ei, asupra întregii lor vieți (din leagăn pînă în mormînt);
5. compensează presiunea politică.

Pe baza rezultatelor cercetării, se poate stabili: cu cît biserica unei comunități minoritare răspunde mai multor cerințe (din cele prezentate mai sus), cu atît comunitatea minoritară are mai mari șanse să-și păstreze limba strămoșilor săi.

NOTE

1. Tema comunicării este abordată mai pe larg în studiul apărut în volumul *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 2003* (v. Borbély 2003: 81-111). Cercetarea s-a efectuat în perioada și cu sprijinul Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 5/126/2001, OTKA M45689 și Bolyai János Kutatási Ösztöndíj Pályázat BO/00332/02.
2. Johnson-Weiner definește biserica anabaptistă ca pe o aripă radicală a reformei protestante (1998: 377).
3. Membrii comunității, de exemplu, nu poartă haine moderne și, pe cât posibil, limitează folosirea curentului electric, a mașinii și a telefonului (Johnson-Weiner 1998: 377).
4. *Registru* este un termen definit în mod diferit, în funcție de disciplină în cadrul căreia e folosit sau de școala lingvistică. În sociolingvistică, desemnează, la anumiți autori (de ex. Fishman), orice varietate a limbii selectată de vorbitor în funcție de situația de comunicare. Criteriile de clasificare a registrelor sînt: domeniul discursului (registre tehnice și nontehnice), mijloacele și modul acestuia (registre specifice limbii scrise și limbii vorbite), stilul discursului, determinat de relația dintre participanți (registre specifice stilului oficial și stilului colocvial) (vezi mai pe larg Bidu-Vrănceanu și alții 1997: 407).
5. Procentele din tabel le-am calculat din datele Oficiului Central de Statistică din 1960 și 1990 (1990. évi népszámlálás, 1991: 35-37), respectiv 2001 (Népszámlálás 2001, 2002: 207, 211, 295, 324).

BIBLIOGRAFIE

- Barcy Magdolna–Rudas János–Szamos Erzsébet 2000. *Nyelv, kultúra, vallás: identitásörzés és asszimiláció magyarországi kisebbségeknél*. In: Jel-Kép. Kommunikáció, Közvélemény, Média. 3. szám, 47–62.
- Bidu-Vrănceanu, Angela–Călărașu, Cristina–Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana–Mancaș, Mihaela–Pană Dindelegan, Gabriela 1997. *Dicționar general de științe, Științe ale limbii*. Editura Științifică, București.
- Borbély, Ana 2003. *Biserica și menținerea limbii minoritare*. In: Martin, Emilia (red.): *Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria/A magyarországi románok néprajza 14*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest. 81–111.
- Johnson-Weiner, Karen M. 1998. *Community identity and language change in North American Anabaptist communities*. In: *Journal of Sociolinguistics* 2/3: 375–394.
1990. évi népszámlálás. *A nemzetiségi népesség száma egyes községekben (1960-1990)* 1991. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Népszámlálás 2001, 4. *Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal 2002.

Emilia Martin

Alimentația tradițională a românilor din Ungaria

Alimentația tradițională este o problemă complexă care trebuie analizată în interdependență cu celelalte elemente aparținătoare vieții unei comunități. Cercetarea acestui domeniu nu se poate limita doar la prezentarea materiilor din care se compune regimul de hrană și a rețetelor de preparare. Aspectele legate de modul de alimentație conțin elemente cu semnificații bogate pentru viața tradițională a unei etnii, a unui grup social. Modul de alimentație este considerat de mulți cercetători drept element-cheie, care apare aproape în fiecare moment al vieții, în toate manifestările materiale și spirituale ale comunității și ale individului.

În preocupările destinate modului de alimentație cercetătorii au abordat problematica din diferite unghiuri de analiză. Descriptivismul utilizat ca metodă de lucru larg folosită în secolele XVIII–XIX a scos la iveală numeroase colecții de rețete, care au devenit surse științifice valoroase. La începutul secolului al XX-lea teoreticienii ecologiei culturale (Julian Steward, Margareth Mead) au lansat conceptul care subliniază importanța „complexului cultural”, analiza aspectelor legate de alimentație ca fenomene culturale. Membrii școlii funcționaliste (B. Malinowski, Audrey Richards) au studiat contextul sociocultural al alimentației, ajungând la concluzia că relațiile umane, organizarea economico-socială a unei comunități este determinată de nevoile de hrană. În concepția structuralistă (A. Van Gennep, C. Levi-Strauss, Roland Barthes) activitatea culinară este situată pe o poziție intermediară între om și univers, între natură și cultură, practicile legate de alimentație primind un rol de meta-lingvaj. Statisticienii, pe baza concluziilor obținute prin cercetarea bugetelor de familie (venituri, cheltuieli, consum) consideră că mâncărurile sînt componente de bază care reprezintă în mod real nivelul de trai al diferitelor categorii de populație. Studiile de medicină subliniază simplitatea, monotonia

hranei, predominanța alimentelor vegetale, precum și schimbările regimului alimentar în raport cu anotimpul, sexul, vârsta, ocupația individului. Sociologia, prin analize legate de evoluția modului de alimentație, a încercat să stabilească relațiile sociale ale procurării, preparării și consumării mâncărilor. Studiile etnografice caută să prezinte descrierile detaliate ale componenței hranei, a instrumentarului utilizat și a obiceiurilor, credințelor legate de pregătirea și consumarea mâncărilor.¹

Preocupările legate de modul de alimentație al comunităților românești din Ungaria de azi sînt foarte puține la număr și ating doar tangențial problema. Pe baza cercetărilor de teren Lükő Gábor și Bencsik János au descris modurile tradiționale ale prelucrării și consumării produselor lactate.² În paginile revistei Izvorul Lucia Borza a prezentat mâncărurile de post.³ Tot aici, în articolul publicat de Kiss Anikó a apărut descrierea obiceiurilor legate de tăierea porcului la ungurii, germanii și românii din Giula.⁴ Prelucrînd obiceiurile comunității românești din localitatea Săcal, Irina Garami a descris mâncărurile de post și a publicat obiceiuri și povestiri legate de modul de alimentație.⁵ În studiul dedicat rolului copilului în comunitatea tradițională, semnat de Stella Nikula, se pot citi date referitoare la comportamentul membrilor familiei în timpul mesei.⁶ Modurile de alimentație ceremonială sînt prezentate în analizele sărbătorilor calendaristice și cele legate de ciclul familial (de ex., grîul fiert la Sîntoader, colacul de nuntă, alimentele făcute cadou lăuzei, mâncărurile destinate urătorilor, etc).⁷

Studiul alimentației tradiționale oferă două cîmpuri primordiale de prezentare, alimentația obișnuită și cea ceremonială, fiecare avînd trei aspecte: procurarea, prepararea și consumarea hranei. Un alt aspect este cel spiritual, fiindcă luarea mesei, oferirea de daruri alimentare fac parte dintr-un sistem ritual încărcat cu obiceiuri și credințe. Semnificațiile acestora sînt importante în analiza legăturilor între membrii comunității și a relațiilor și funcțiilor familiale.

Alimentația este o activitate primordială a omului adînc influențată de mediul, clima, contextul social-economic, ocupațiile tradiționale ale regiunii. Structura gospodăriilor tradiționale reflectă

modul de alimentație transmis din generație în generație. Bucătăria, sistemul tehnic, instrumentarul, anexele gospodărești au o influență hotărâtoare asupra modului de alimentație. Bucătăria populară nu este doar o împlinire a necesității biologice, ci se integrează în specificul culturii, fiind centrul vieții familiale și a lucrărilor gospodărești. Amenajamentul bucătăriei era foarte simplu, mobila principală fiind raftul pentru depozitarea uneltelor necesare gătitului. Se foloseau piese de uz casnic din ceramică, oale, ulcioare, căni, castroane cumpărate în târguri de la negustori ambulănți care transportau piesele cu căruța din regiuni îndepărtate. Tocmai datorită acestui fapt în gospodăriile țăranilor români se găseau piese din diferite centre de ceramică populară (de exemplu din fostul comitat Gömör, din regiuni aparținătoare azi României sau din orașul Hódmezővásárhely). Printre obiectele folosite la gătirea și depozitarea mâncărurilor erau întrebuințate în mare număr pe lângă produsele meșteșugarilor și produsele de fabrică caracteristice perioadei de mai târziu.

Specificul utilajului gospodăriei era că în bucătărie erau întrebuințate în acelaș timp piesele confecționate în gospodărie (traistă pentru făină, ceșcuță din paie pentru depozitarea ouălor), produsele meșteșugarilor (vase de lut, vase de lemn pentru depozitare și cântărire) și produsele de fabrică (cratițe de fier, căldări, farfurii).

În comunitățile tradiționale cunoștințele gastronomice nu erau prea numeroase, perioadele cu regim vegetarian alternau cu cele cu regim carnat. În alimentația tradițională se foloseau alimente de bază, alimente principale, sezoniere și ocazionale. Alimentul de bază era pâinea coaptă în cuptor pregătită după rînduieli tradiționale, care necesitau o muncă imensă, nelipsită de prescripții și interdicții. Fiecare femeie din comunitatea țărănească trebuia să fie pricepută în această activitate.

Alimentele principale pentru perioadele de dulce erau carnea și grăsimile, laptele și produsele lactate, precum și legumele, și fructele. Consumul de carne a fost rînduit prin tăierea porcilor. Carnea de porc și preparatele din ea se consumau iarna și în timpul primăverii, dar se și afumau, păstrîndu-se astfel pînă în toamnă.⁸

Consumul păsărilor de curte începea în ciclul sărbătorilor de

primăvară. Din carnea de pasăre se pregăteau multe feluri de mâncăruri, ouăle erau întrebuintate la pregătirea mâncărilor. În unele locuri, de micul dejun se frigea și sîngele păsărilor. Ficatul și pipota era împărțită frățește între copii, laele le primea fata cea mare din familie, ca să știe să coase frumos.⁹

În alimentația tradițională era caracteristică strădania de a consuma toate produsele secundare. Laptele era consumat atît în stare proaspătă, cît și prelucrat. Se făcea mai ales lapte bătut și brînză, în special vara, cînd laptele se acrea repede. Din laptele acru încălzit se făcea brînză, care apoi era pusă într-o haină de pînză ca să se strecoare. Cașul se făcea din brînză frămîntată cu sare și afumată. Din smîntînă într-un vas de lut sau în putineiul numit „diobîrlău” se bătea untul. Zerul rămas după prepararea untului era folosit la pregătirea diferitelor soiuri de mîncare. Prin fierberea lui cu adăugare de făină se obținea balmoșul. Din laptele muls a doua sau a treia oară după fătat era pregătită mîncarea numită „curiastă”. Din acest sortiment de brînză proaspătă, gazda împărțea vecinilor, cunoscuților, sau invita copiii rudelor, pentru ca – conform credinței – astfel să se înmulțească laptele vacii. Copiii mîncău dintr-un vas mare așezat direct pe pămînt, în timp ce gazdele îi stropeau în scop de a produce fecunditate. Produsele lactate, brînză, cașul erau consumate în familie, sau vîndute la piață.¹⁰

Obiceiurile și credințele cu care ocroteau vaca, laptele, vițelul de puterile răufăcătoare erau foarte variate. De exemplu vasul în care au primit lapte trebuia restituit nespălat, fiindcă conform credinței, în caz contrar laptele de la vacă va rămîne în casa străină.

Perioadele postului erau păzite cu strictețe, consumîndu-se numai alimente vegetale. Alimentele principale pentru zilele de post erau legumele, fasolea, cartofii, varza, untdelemnul, întregite cu fructe, și condimente. Mîncărurile de post, denumirea și gătirea acestora diferă de la o localitate la alta. Untdelemnul necesar pentru gătirea mâncărilor de post se comprima din semințe de floarea-soarelui, sau de dovleac („sămînță dă iarba-soarelui și dă ludaie”). Comprimarea se făcea la moara din satul respectiv sau în careva sat învecinat. Cei care țineau post adevărat nu foloseau nici untdelemn, găteau mîncărurile doar cu apă și sare.

Cea mai cunoscută mîncare de post era chisălița, care se pregătea din apă, tărîțe de grîu, mălai, sare și cumnău. Mîncarea specifică a postului se consuma atît ca băutură răcoritoare cît și la pregătirea supelor și a ciorbilor. Tehnica de preparare la români era însoțită de vrăji, gesturi și formule magice pentru a garanta fermentarea, practici care cu timpul s-au șters din memoria oamenilor. De exemplu: vasul cu „chisăliță” trebuia mutat din loc pînă la Sîntoader, ca să fie ocrotit de duhurile necurate, sau în timpul pregătirii mîncării se rosteau versuri în scop magic. „Chisălița” era utilizată și în vindecarea unor boli de plămîni și de stomac.¹¹

Pentru a se convinge că fiecare membru al familiei a respectat prescripțiile postului, găzdoaia făcea semn la cîrnaț, la slănină, netezea grăsimea din bidon. Celui ce postea îi era interzis să bea băuturi alcoolice, să danseze, să înjure, să scuipe.

Alimentele ocazionale erau de natură diferită. Cu ocazia sărbătorilor familiare sau calendaristice se alcătuiau meniuri speciale, tradiționale. Masa sărbătorească de după căsătorie consta de obicei din supă de găină, tocană de oaie, friptură de pui, cozonac, prăjituri și vin, pînă cînd pomana mortului era constituită ori din slănină, pîine și vin, ori din tocană, sarmale, cozonac, pălincă, în funcție de starea economică a familiei. Postul Crăciunului se încheia cu tăierea porcului. Produsele pregătite tradițional alcătuiau hrana de bază a familiei în această perioadă. La Anul Nou nu se mîncă carne de pasăre, pentru a evita nenorocirile. La Paști oaspeții erau așteptați cu masa întinsă. După perioada lungă de post se prepara pentru sărbătoarea Paștilor supă de găină, friptură de oaie, de pui sau de porc, șuncă afumată, gogoși, cozonac.

Printre alimentele ocazionale se înscriu mîncărurile ceremoniale sacramentale: grîul fiert de Sîntoader, colacul și băutura sfințită și împărțită în cimitir cu ocazia Paștilor morților, prescura, colacul de nuntă, etc., acestea avînd semnificație deosebită.

Consumarea hranei este însoțită de multiple reguli, convenții, deprinderi, interdicții, preferințe și nuanțe de comportament. Coordonatele principale ale modului de consumare a hranei sînt timpul, spațiul și sistemul elementelor specifice desfășurării me-

sei.¹²

Masa care însemna timp de liniște și de odihnă, avea un rol de mare importanță în organizarea timpului zilei, reglementînd ziua în intervale regulate. Mesele festive și ceremoniale erau organizate în intervale de timp fixe, stabilite. După dispariția motivației spirituale însă, mesele de nuntă, de praznic, de botez sau cele ceremoniale de înmormîntare apar în forme mult reduse în zilele noastre.

De obicei spațiul destinat mesei zilnice era încăperea unde se pregăteau bucatele, dar mesele cu caracter festiv sau ceremonial se desfășurau în camera curată a locuinței. Obiceiul de a mânca pe pămînt, care pe baza unor străvechi credințe avea un substrat de natură spirituală (legătura cu pămîntul) s-a păstrat doar în unele cazuri, de exemplu la consumarea curestei sau la consumarea hranei în cadrul diferitelor munci agricole.

Prin consumarea hranei oamenii se adaptează mediului social din care fac parte. Consumarea hranei din același vas de mai mulți membri ai familiei sau ai comunității era o formă de a transpune în concret legăturile între ei, masa devenind un canal de comunicare între oameni.

La masă locul de frunte era ocupat de stăpînul casei. El împărțea mîncarea, nimeni nu putea gusta din mîncăruri pînă ce gazda nu rostea cu glas tare rugăciunea. Femeia nu avea dreptul să se așeze la masă, dar trebuia să mănînce și ea în timpul mesei, fiindcă după ce gazda termina masa nimeni nu avea dreptul să mănînce. Copiii mîncau la masă separată de cea a adulților.

Gazda îi asigura argatului sau zilierului masa, care însă intra în leafa lucrătorului. Slugile mîncau de obicei la altă masă, dar primeau aceleași mîncăruri ca familia gazdei.

Actele ceremoniale obligatorii de oferire a darurilor alimentare au o funcție socială importantă. Acestea erau reglate de reguli și impuneau reciprocitate pentru membrii comunității tradiționale. Mesele comune, pregătirea bucatelor pentru anumite ocazii festive (nuntă, botez, înmormîntare, sărbători) mobilizau o mare parte a colectivității. Ajutorarea cu alimente, împrumut de vase sau mobilier în pregătirea meselor relevă solidaritatea, legăturile oamenilor în societatea tradițională. Această mentalitate a supraviețuit chiar

și pînă în zilele noastre.

Mîncărurile apar și în creațiile populare ale românilor din Ungaria, dintre care pomenim aici doar cîteva exemple.¹³ Unele proverbe și zicători sînt strict legate de foame, de mîncăruri:

- Așe mîncă ca on cal rupt, (mănîncă cu lăcomie).
- Are ce demica-n chisăliță, (nu-i sărac).
- Crăciunu-i ciul și sătul, Paștile-s mîndre și flămînde, (la începutul iernii cămara este încă plină).
- Stă la gura cuptorului dă doru mălaiului, (este nerăbdător la mîncare).
- N-am bai cine ce zîce, numa doba-m fie tralala, (important că m-am săturat).
- Amu poci zîce Mă cătă popa, (m-am săturat).
- Foame-i bună socăciță, (cel flămînd nu alege în mîncăruri).
- Rău mîncai, bine mă săturai, (după o masă bogată).
- Mîncă cît o uală spartă, (mănîncă mult).
- Ai zimbrit dă-i cură balele, (dorește mult mîncare).
- La cămara goală-i socăcița proastă, (nu are din ce găti),
- Mîncă mere, mîncă pere, locu pitii tă nu ptere, (pîinea nu se poate înlocui cu nimic).

Sînt proverbe și zicători legate de mîncăruri, utilizate însă pentru caracterizarea oamenilor, situațiilor sau sînt rostite din glumă:

- Cacă-frică și mămăliță cu pisat, (om laș).
- Apă-n chisăliță, (rudenie îndepărtată).
- Atunci s-a coace cînd l-i băga înainte pitii, (nu se va înțelepți niciodată).
- Nu poț fi și cu curetiu uns și cu clisa-ntreagă, (din puțin nu poți să ai de toate).
- Nu-i bine și mînci d-înt-on blid cu domnii, (o s-o pățești).
- Cum ț-î ferbe așe-i mîncă, (după bună pregătire vei avea succes).
- O ales pecie dî la curu vacii, (o ales slab).
- L-o ars pisatu la gură, (a pățit-o).
- Cine-i flămînd pita-i în gînd, (se gîndește la ce îi lipsește).
- Bun ca pita, moale ca pita, (om cu fire blîndă).
- Ai arde rîntașu, (e grăbit).

– Poftește la masă, dacă ți-ai adus d-acasă! (în glumă celor invitați la masă).

– Bună dimineața, pălinca ne spele greața! (salut glumeț de dimineață).

În modul de alimentație al comunităților tradiționale putem surprinde schimbări intervenite pe parcurs. În privința alimentației – asemănător altor domenii ale culturii tradiționale – observăm amprenta puternică a urbanizării satului, a generalizării inovațiilor tehnice. În urma modernizării rapide a sistemului alimentar hrana oamenilor de la sate devine tot mai complexă, variată, fiind utilizate rețete rafinate și un sistem tehnic de preparare modern, avansat. Pătrunderea industriei alimentare la sate a avut drept urmare standardizarea hranei. În privința modului de alimentație putem observa interferența și influența reciprocă dintre credințele și obiceiurile mai multor grupuri etnice învecinate. Caracteristicile tradiționale pot fi surprinse mai ales în alimentația ceremonială sau festivă.

BIBLIOGRAFIE

- Bencsik János, *Aspecte etnografice din Săcal*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1985/1. 3–13.
- Bencsik János, *Vacile de lapte în gospodăriile românilor din țara noastră*, In: Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria 6, 1988. 7–32.
- Bencsik János, *Date privitoare la creșterea animalelor la Mezőpeterd*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1990. 3–11.
- Bencsik János, *Date privitoare la viața populară a românilor aleteni (Viața la sălaș)* In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1996/2. 36–42.
- Borza Lucia, *Creșterea păsărilor de curte la Chitighaz*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1994. 25–37.
- Borza Lucia, *Cum să băga cureți în hărdău? Cum să ferbe mai dămunt praiu dă prune?* In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1996/2. 47–48.
- Borza Lucia, *Mîncări de post la Chitighaz*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 2000. 63–76.
- Butură Valer, *Etnografia poporului român – Cultura materială (Alimentația)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978.465.
- Garami Irina, *Obiceiuri de post la Săcal*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1984/2. 36–46.
- Garami Irina, *Mîncăruri tradiționale*. In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 2003. ?–?.
- Hocópán Sándor, *Méhkeréki szólások és közmondások Proverbe și zicători din Micherechi*, Gyula, 1974. 279.
- Hoțopan Alexandru, *Nunta la românii din Bătania*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1983/2. 3–14.
- Kiss Anikó, *Tăierea porcului la Giula*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1995. 26–41.
- Lükő Gábor, *Culegeri etnografice*, In: Arhiva Muzeului Erkel Ferenc din Giula, 57–67.
- Martin Emilia, *Date etnografice despre românii din Ungaria*, Giula, 1995. 64.
- Martin Emilia, *Sărbători calendaristice ale românilor din Ungaria*, Giula, 2003. 192.
- Nikula Stella, *Copii în societatea tradițională*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1997. 32–46.
- Nikula Stella, *Obiceiuri și credințe legate de sărbătorile calendaristice ale românilor din Ungaria*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1999. 23–51.
- Petrușan Maria, *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Micherechi*, In: Izvorul Revistă de etnografie și folclor, Giula, 1997. 13–31.
- Văduva Otilia, *Introducere în studiul alimentației populare*, In: Revista de etnografie și folclor. Tomul 20. București, 1975. nr. 2. 185–203.

Văduva Otilia, *Aspecte socioculturale caracteristice modului de trai în mediul rural*, In Revista de etnografie și folclor. Tomul 28. București, 1983. nr. 1. 77–84.

NOTE

1. VĂDUVA Ofelia, 1975. 187–196.
2. Lükő Gábor, 1957. 5–10, Bencsik János, 1988. 15–23.
3. BORZA Lucia, 2000. 63–66.
4. KISS Anikó, 1995. 26–39.
5. GARAMI Irina, 1984. 36–46, 2003.
6. NIKULA Stella, 1997. 34–36.
7. MARTIN Emilia, 2003. 26, 28, 121–123, HOȚOPAN Alexandru 7–9, PETRUȘAN Maria, 1997. 16.
8. KISS Aniko, 1995. 26–41.
9. BORZA lucia, 1994. 29.
10. BENCSIK Janos, 1988. 7–32.
11. BORZA Lucia, 2000. 64., MARTIN Emilia, 2003. 114., NIKULA Stella, 1999. 38.
12. VĂDUVA Ofelia, 1983. 77–84.
13. VĂDUVA Ofelia, 1974. 1–279.

Stella Nikula

File din „Codul bunelor maniere” al românilor din Ungaria

„Fii amabil cu toți, sociabil cu mulți, familial cu puțini, amic doar cu unul, însă inamic cu nimeni.”

(Benjamin Franklin)

Ospitalitatea

Citeam undeva nu demult următorul lucru: *„Românul este plin de omenie, primitor și tolerant.”* Pornind de la această afirmație am încercat să cercetez unele maniere ale românului, în deosebi ale românului din Ungaria, iar rezultatul acestei cercetări urmează să-l cunoașteți și dvs.

Zestrea spirituală a omului de la sat se caracterizează printr-o serie de valori pozitive, care au devenit baza unei elevate ținute estetice și etice, specifică fiindu-i, înainte de toate, omenia, care, la rîndul ei, presupune o înțelegere superioară a valorii vieții.

Ospitalitatea este o formă a dăruirii, prin care se manifestă sufletul deschis și primitor al gazdelor față de cel care le-a intrat în spațiul individual. Este un comportament care impune unele norme de conduită atât pentru gazde, cât și pentru cei care primesc adăpost, marcînd totodată drepturile și îndatoririle ale acestora, cât și limitele.

Diferitele culturi ale diferitelor epoci stabileau, fixau obligațiile ospitaliere. Care dintre noi nu cunoaște *Învățăturile lui Neagoe Basarab* sau *Descrierea Moldovei* a lui **Dimitrie Cantemir**, ori nu a citit fragmente din cărțile de căpetenie ale omenirii cum este *Biblia* (vezi *Geneza XIX, 8–9, Judecători, XIX, 22–29*) sau *Coramul*, unde sunt descrise acestea.

În Europa secolului al XVII-lea obligațiile ospitaliere erau șapte la număr:

- să dai mâncare la cei flămânzi,
 - să dai de băut celor însetați,
 - să dai adăpost pelerinilor,
 - să-i cercetezi pe cei aflați în temniță,
 - să-i cercetezi pe bolnavi,
 - să-i îmbraci pe cei goi
- și
- să-i îngropi pe cei morți.

Pentru a ne adânci mai mult în tema ospitalității, înainte de toate trebuie să clarificăm, desigur din cauza limitei spațiului acordat doar în linii mari, unele lucruri referitoare la: situația oaspetelui, statutul gazdei, drepturile și obligațiile ale acestora, trebuie să definim ospitalitatea necondiționată, cât și cea condiționată, mai apoi modalitățile de oferire ale darurilor, refuzurile și consecințele acestora ș.a.m.d.

Să o luăm, deci, de la început și să precizăm cine este acel **oaspete** căruia i se oferă o **găzduire în mod necondiționat**? Un străin ori ba, un vizitator neașteptat ori un invitat, un bărbat ori o femeie, o ființă vie ori un mort, eventual un zeu? Toate aceste ipostaze impun diferite norme ale găzduirii.

Străinul, la rîndul său, poate fi un dușman, dar poate deveni, cu timpul și un membru al familiei, cum este cazul ginerelui sau a nurorii, de exemplu. El poate fi străin nu numai de familie, ci și de comunitate, ori de neam, de credință, de limbă, iar atitudinea omului simplu se manifestă altfel de fiecare dată. O posibilă legătură sanguină al străinului cu un membru al comunității, ori o legătură prin alianță, deja îi confereau un alt tip de găzduire acestuia. Prin pact sau prin angajament, deasemenea se putea intra într-o comunitate.

„Dacă o vinit on străin la tine în casă, l-ai primit așe ca p-a tău. Că niciodată n-ai putu ști, că cu ce treabă vine și ce-ai mai ave d-a face cu iel.”, declară informatorii.

„Dacă cineva o fost dă altă relijiie nu te-ai avut rău cu iel, că, doară, la Dumnezo să roagă și iel. Da, tă mai d-aproape o fost cila dă credința ta, spune o informatoare, după care continuă astfel, Altă treabă o fost,

dacă doi tînări dă altă religiiie s-or iubit... Asta o fost mai greu dă tămădit!"

„Cînd vine on străin în sat tătă lume să uită după iel, povestește de această dată un bărbat. Apu, și ici și colo cîte doauă-tri muieri să vorbăsc, că oare cine poate fi. Îi dau bineță... Dacă le-ntreabă ceva. Îi răspund... Cîte una mai cutezătoare îl întreabă că cine-i și ce coată p-aice... Da, dacă nu-i d-a locului, nu pre le place să-mpărțască multe cu iel, c-amu, nu știi cine poate fi. On betörö? Care umblă numai a tucuzî...Da, dacă să află că-i v-on prunc uă nepot d-a cuiva, noapatunce, nu scapă dă iele pînă nu-l dăscosă bine, cu ce treabă-i vinit! Îl teamă și-n casă, îl îmbiie cu ceva... Și asta numa d-aceie, ca să știie iele cît mai multe hiruri.”

Ospitalitatea este un drept al fiecăruia, dar totodată și o obligație. Străinul are dreptul de a beneficia de aceasta, iar gazda este obligat să i-o ofere: să-i deschidă ușa, să-l invite în casă, să-i ofere loc și găzduire, fără a-i cere nimic.

Necunoscutul și nesiguranța sunt acele lucruri care fac pe om neliniștit. Tocmai de aceea strădania de a domestici acestea, de a ne obișnui cu ele încet, încet este una dintre primele încercări ale străinului. Primul pas este cel al prezentării sale și cel al definirii sosirii sale. Altfel zis, cel al evitării unui risc de a fi rău interpretată prezența sa în acel loc:

„Cînd iești în loc străin, să fii molcomit! explică un informator. Să dai mai întîi bineță, apoi să spui că cine iești și ce vrei. Ca nu cumva să să spăriie dă tine și să creadă că iești cu bube pă cap, adică că umblii cu mișculănții, uă șpuiculești ceva.”

Omul precaut, prin diferite practici magice încerca să prevadă desigur și infiltrarea neîngăduită în spațiul său individual al unor ființe nedorite, printre acestea și a unor duhuri malefice. Împotriva acestora se păzea prin următoarele procedee:

- *„să pune mătura cu spițale în sus lîngă ușe”,*
- *„să puneu crenji dă rug și dă rujiță în ferești, uă urzîci”,* (în deosebi la anumite date ale anului cum sunt Sfîntul Gheorghe sau Sfîntul Andrei),
- *„frecău pragu ușilor cu ai”,*
- *„ștînem icoane și cruci pă părete”,*

● „să sfințeu cășile la Bobotează”

ș.a.m.d.

„Nu-ț fă căujiie cu oricine!”, avertizau pe tinerii și pe copii naivi părinții și bătrînii satului, ferindu-i de contactul cu unele persoane care puteau provoca necaz ori nenorocire.

O deosebită atenție se acorda însă vizitelor moșilor și a unor ființe benefice.

„Cînd îi sărbătoare mare sara să lasă ceva din mîncare pã masă, ca să aibă și cei draji ce coștoli oleacă. Iară cînd să be vin, să țină așe, cîte-oleacă jos din iel, așe pîntru cei morț.”, spun informatorii.

După lăsarea serii oamenii evitau efectuarea unor munci tot cu scopul de a nu supăra pe cei care la aceste ore își vizitau fostul lăcaș și fosta familie. Nu se mătura pe afară, nu se scotea gunoiul din casă „cã nicii țîie nu ț-ar place să t-aștepte cu gunoiu cineva, uă să te mătore păstă picioare”.

La nașterea copiilor de maniera ospitalității putea depinde viitorul acestuia, deoarece se credea că prin găzduirea oferită ursitoarelor părinții puteau îndupleca decizia acestora în legătură cu viitorul noului născut. Ursirea are loc în primele trei zile de după nașterea copilului. Locul acestui eveniment atît de important este pragul casei sau fereastra. (Fereastra și pragul simbolizînd în acest caz trecerea dintr-un spațiu într-altul, dintr-o fază a existenței în cealaltă.) Predestinarea vieții unui om are loc după ce se înserează și încetează cîntatul cocoșului.

Ursitoarelor, care sunt trei la număr, Torcătoarea (adică propriu-zisa Ursitoare), Depănătoarea (adică Soarta) și Curmătoarea (adică Moartea) le place foarte mult veselia și lumina, simboluri ale bucuriei și ale viabilității, deaceea se așteptau cu o masă plină cu mîncăruri alese. În această seară moașa dormea împreună cu mama și cu copilul, în speranța că va putea afla ceva din tainele destinului noului-născut.

Găzduirea se manifestă diferențiat în funcție de sex, vîrstă, etnie, rang și ocazie. Copiii, bătrînii, bolnavii, săracii și nebunii sunt necondiționat ajutați. Lor li se oferă mîncare, haine și găzduire fără a le cere nimic în schimb.

Femeilor de asemenea li se sare în ajutor, pentru că sunt mai slabe și mai neputincioase. **Rousseau** constata deja:

„Toate popoarele civilizate au respectat femeia.”

Nu orice nou sosit e primit ca un oaspete, iar fără a îngădui pătrunderea în spațiul individual, nu există ospitalitate. În acest caz ea poate fi violată clandestin, oferindu-se șansa de a fi arestat.

„Nu te baji în casa nimănuui dacă nu iești temat înlontru, spun informatorii. Și nu te pui la masa lor, pînă nu-ți fac ii loc!”

„Primiți pe fiecare cum primiți pe oaspeții de seamă!”, ne atenționează un proverb chinez, totuși putem observa că găzduirile erau condiționate și de rangul musafirului:

„Dacă-ți vine uărtacu, îl îmbii cu vin, cu rătiie. Muierile puneu mîncare și plăcintă pă masă...”.

„Dacă-ți pica cineva cînd șidei la masă, îl puneți și pă iel în rînd cu ceilalți.”, spun sătenii.

Primirea musafirilor de rang și a oficialităților se făcea deja la intrarea acestora în sat ori în instituție, oferindu-le pîine și sare. Prin acest lucru comunitatea își exprima dorința de a le asigura bunăstarea materială (semnificată prin pîine, simbol al vieții active) și păstrarea nealterată a tradițiilor (sugereată de sare, simbol al permanenței și înțelepciunii).

Putem constata, deci, că invitații erau tratați cu o deosebită atenție:

„Să făce mîncare multă. Dă tăte felurile. Și plăcinte! Apu nu să lăsa masa niciodată goală, pînă ce ierau în casa ta.”, declară o informatoare, parcă subliniind esența proverbului francez:

„Masa este mijlocitoarea prieteniei.”

Modalitățile de a invita pe cineva la întruniri sau la evenimente diferă de la o ocazie la alta. În cazul unui botez nașii erau solicitați cu ocazia vizitei tinerilor părinți. Dacă murea cineva *„să dăde dă știre”*, pînă ce la nuntă te invita *„pălăscariu”*.

Vizita era obligatorie fără nici o invitație anticipată în cazul că era bolnav în casă, dacă se naștea un copil, cît și în ceea ce privește vizita finilor făcută la nași, cît și a copiilor la părinți. Cu aceste ocazii cei care mergeau în vizită aveau și obligația de a duce cu ei daruri.

Iată cîteva informații:

„La prunc mic să mere cu tortă și cu mîncare. Ducei găină uă pui. Apu la micuțu îi puneți bani la perină, că așe să cuvine.”

„Dacă aflai că on neam uă cineva dîn vecini îi beteag, merei să vezi dă iel. Apu îi duceți și oleacă dă ceva. Plăcintă, uă oleacă dă zamă dă porumbi, că aciee îs mai ușor dă mistuit.”

„La Paști umplem taljerile cu plăcinte, cu șoancă și cu uoaună roșii, apu merem pî la neamuri. Duceș și cîte-o iagă dă vin cu noi.”

O sumedenie de credințe se leagă de fapt de vizite și de intrarea unei persoane în casa cuiva:

De exemplu:

● *„dacă în prima zi a anului primu care îți vine la casă îi țișan, îți aduce noroc”*,

● *„dacă cel care vine la Anu Nou la tine dîntii îi bărbat, îți aduce noroc, dacă vine muiere, nu ț-a mere bine”*,

● *„dacă ți să bagă o broască-n casă s-o omori, că bistoși că-i o bosorcoale”*,

● *„dacă-ț vine o mîță străină la casă uă on cîne, și-l mîi, că nu-i a bine”*,

● *„dacă să bagă o pasăre-n casă, îi sămn dă moarte”* etc.

Conform credințelor, manifestările animalelor puteau chiar și prevesti sosirea musafirilor:

„Cînd îți cîntă cocoșu-n prag, să știi că ț-or pica goști.”

„Dacă să spală mîța lîngă ușe, îț vin goști.”

„Dacă îț pică mîncare pă jos cînd ferbi, atunci îi ave goști la mnează.”

Vărsarea mîncării era interpretată și altfel. De exemplu dacă se vărsa sarea pe masă în timpul ospătării însemna că cei aflați în jurul mesei se vor certa. În cazul în care mîncarea cădea jos pe pămînt, aceasta era ridicată cu mare grijă ca să nu fie călcată. Dacă cădea jos pîine, ea era nu numai ridicată, ci sărutată și după aceea consumată.

„Că nu ști uomu dî la ce să-ngrașe!”, susțineau informatorii.

„Arădica-i mîncare ce ț-o picat și mîncai mai dăparte. Barem, îț rînje rînza mai bine!”

Nu se admitea prădarea mîncării, deoarece aceasta era considerată un dar de la Dumnezeu, de care beneficia doar acela care o merita.

„Gîndește-te la buna cuviință a unui ospăț. A venit blidul în dreptul tău? Întinzi mîna și iei frumos cît poțtești. A trecut de tine? Nu-l mai

chema înapoi. N-a ajuns încă la tine? Nu-l sorbi cu ochii, lăsându-ți gura apă, ci aștepți să vină rîndul tău.”, ne învață Epictet în Manualul său.

Vă aduceți aminte de anecdota făcută public acum doi ani cu privire la această temă? Cred că merită să fie reluată:

„Pă vremuri gazdile își băgau uoamini la lucru. Apu, pîntră ii ierau și rămîni și unguni, învăluîți dară. Apu, în tăt zî le dăde și să mînce.

Odată le-o pus pă masă zamă cu carne. Unguru dăloc, tă carne își trăje. Rămînu, n-ajunje să tragă carne, iel tă pă zamă mînce. Dî l-o vreme, cînd ungunu iară ș-o tras carne, rămînu n-o mai răbdat, l-o lovit păstă brîncă, și așe cum iel nu știie bine ungunrește, i-o zîs la ceala, care, perse, nici iel n-o știut bine rămânește:

– Ne báncsa clonț! Mai horpotyi a zama!”

Desigur există și unele prescripții și indicații cu privire la conduita celor așezați la masă, cum de exemplu:

- nu vorbi în timp ce mănînci, *„că nu-i mîndru să fî să vadă mîncare dîn gură”*,

- cînd servești dintr-un fel *„să te gîndești că poate și alți ar mai mînce dîn iele”*,

- *„cu băutura nu te lăuda, dîn contră”*,

Chiar și **Neagoe Basarab** ne atenționează asupra acestui fapt:

„Fiule! Nu te arată viteaz în băutura și nici nu te lăuda cu ea, căci pe mulți i-a păcălit vinul și multe rele a pricinuit.”

La masă nu numai că nu se bea mult, ci trebuie să fim cumpătați și în consumarea mîncării. O cunoștință mereu îmi cita cele spuse de tatăl său:

„Fătu mneu, dî la masă așe să te ridici ca să nu fii sătul dă tătului!”

O formă a ospitalității este **ospitalitatea condiționată**, altfel numită **ospitalitatea de achitare**, care se oferea obligatoriu. Ea este numită la românii din Ungaria *„aldămaș”*. Acesta se oferea în cazul întocmirii unor persoane, cînd se vindeau ori cumpărau bunuri, cît și atunci cînd o persoană ajungea să-și sporească averea printr-o cumpărare, moștenire, ori chiar și prin nașterea unui copil.

„Dacă cineva își vinde porcii uă vaca, uă tiară, îș cumpăra, atunce să beie aldămaș. Să duceu la birt, apu acolo cila cu banii plăte on păhar dă rătie uă vin.”

spun informatorii.

„Dacă cineva ajunge să-și înmulțască avere c-o lăsat pă iel tată-so casă și pă mînt, uă cineva pă care l-o ținut, atunci cînd or trecut tăte pă numile lui, și să-nțilne cu uărtacii, le plăte on păhar dă rătiiie uă dă vin.”

„Cînd nevasta o făcut boaba, și merei la birt, să căde să plătești la oamini on păhar. Apu iera și d-acela, mai șmecher, la care îi plăce să beie mult, apu tă pă lîngă iel să dăde, să-i mai plătească încă unu.”

Băutură, mîncare și alte lucruri trebuiau oferite și cu alte ocazii, cum de exemplu la terminarea unor munci efectuate în comun, cum sunt culesul, seceratul, tăiatul porcilor ș.a.m.d.

Dăm citire la două informații cu privire la acest lucru:

„La disnotor gazda nici nu lucra, numa tă cu brînca pă iagă iera. Apu tă îmbiie cînd pă unu cînd pă altu. Apu perse că iel cu tăț beie cîte oleacă. Mai bine că nici nu s-o prins dă nimica, că numa bai ar fi făcută.”

„Cînd gătam cu secire, gazda ne tema la iel acasă. Apu acolo ne dăde dă băut și găzdoaie ne aștepta cu mîncare bună. Apu la fetile și la pruncii care or ajutat la lucru le cumpărau ținucur dă le-mpărțeu.”

Alături de gazde musafirul deasemenea are unele obligații. În primul rînd *„nu să mere cu brînca goală în casa nimănui. ...Mai ales dacă îi prunc mic în casă uă beteag.”*, declară informatorii. Pe de altă parte musafirul este obligat să-și controleze gesturile, manifestările și vorba.

„Cine intră într-o societate de străini și nu cunoaște obiceiurile lor de-a se prezenta, de a sta la masă, aflîndu-se astfel într-o stare nesigură, se uită la alții și imită și el.”, afirmă Fr. W. Forster, în timp ce indienii din America zic următoarele:

„În șatra altuia ori taci, ori aprobi ceea ce spune gazda”,

Acelaș lucru vine să întărească și proverbul românesc:

„După al locurilor obicei să te porți în orice bordei.”

Și cred că suntem de acord și noi cu acest lucru, deoarece nerespectarea codurilor, cît și neînțelegerea gesturilor deseori au dus chiar și pînă la războaie. Cunoașterea legilor și a codurilor ospitalității, cît și toleranța față de celălalt și respectarea dreptului de a exista așa cum el dorește ar duce, probabil, la o mai mare liniște și pace în lume.

„Pe prieteni trebuie să-i primim cu voie bună, cu zîmbet și voinție, nu cu sprîncenele încruntate.”, declară Plutarh.

O ospitalitate reușită se manifestă nu numai prin faptul că oaspetele este primit la ușă și condus tot pînă acolo la plecare, sau prin faptul că la invitația „*Da, mai stai oleacă, inde te porț așe!*” se răspunde afirmativ, ci și prin faptul că bucuria cauzată de sosirea musafirului este reflectată pe fața gazdei, care „*nu cu jumătate gura zîce*” cele de mai sus.

Iar pentru ca o ospitalitate să reușească bine, trebuie neapărat să beneficiem și de un bun **stăpîn** al casei, care decide, pînă la urma urmei, forma primirii oferite. El are menirea de a invita musafirul în casă, de a-i oferi găzduirea, cît și de a îndeplini sarcinile ce-i reveneau. Gazda totdeauna se așează în capul mesei. El servește primul din mîncare, el rostește rugăciunea înainte de a gusta primul din mîncăruri. Pîinea este frîntă tot de gazdă, și tot acesta este responsabil pentru servirea băuturilor, asigurîndu-se ca aceasta să nu se termine niciodată.

În cazul în care bărbatul lipsește din casă, este plecat ori este mort, sarcinile sale îi reveneau celei mai în vîrstă femei din casă.

Am atins numeroase aspecte legate de ospitalitate. O singură întrebare rămîne de elucidat încă: cînd se merge în vizită la cineva și cît se stă?

„*Vino cînd ești dorit, ca să fii bine primit. Nu veni nechemat și du-te numai cînd ești trimis.*”, spunea Baltasar Gracian, iar românul din Ungaria vorbește astfel:

„*Nu să cuvine să meri pre dă dimineață, și nu să stă pă capu uomului pînă noapte tîrziu.*”

„*Nu să mere, cînd știi că mîncă, că crede că d-aceie meri să te-mbiie și pă tine. Cum zîc alfi, să culduiești mîncare!... Și nu te du cînd îi vreme dă hodină, că nicii fîie nu ț-ar place să-ț șadă-n cap cineva cînd te-ai hodini.*”

Deasemenea nu se deranjează la momente nepotrivite și pentru lungă durată casa în care se găsesc bolnavi ori copii mici. Nu se poposește pentru mult timp nici acolo unde gazdele se află în toiul muncii. În fine, nu se face abuz de bunul simț al oamenilor.

„*După trei zile peștele și oaspeții se împut.*”, spune un proverb latin. Iar pe această temă avem și o anecdotă, despre care informatoarea susține că: „*așe o și fost*”.

„*Or fost dară doi uărtaci buni, care s-or cunoscut dîn pruncime. Apu și*

cătane or fost lauălaltă, așe că tare bine s-or avut. N-apu dî l-o vreme să-nsoară amîndoi, apu o trecut cîțva ani dă nu s-or mai văzut. Ce-o gîndit unu dîntră ii, să margă cu nevasta lui, să-și vadă uărtacu, că ce mai face.

N-oapu acela tare s-o bucurat dă ii. Dăloc uo pus pă nevastă să facă mîncare și plăcintă și s-or pus dară, la vorbite.

Cătă-n sară să ridică dară uărtacu cu nevasta lui, să margă cătă casă, da cum or ieșit afară dîn casă, afară ploie.

– Da, doară nu-ț mere pă ploaie!, o zîs uărtacu-so. Durmiț la noi!

Așe o și fost. Or durmit o noapte la ii, da numa că diminața încă nu s-o oprit ploaie, așe că uărtacu iară io mai făcut să șadă oleacă.

Și așe o mărs încă o zî, și încă una... Da, ploaie tă nu să opre. Dî l-o vreme gazda cășii n-o mai biruit, sāracu. O ieșit afară în ocol, ș-o luat jos clopu dî pă cap, s-o uitat în sus, și numa atîta o zîs năcăjit:

– Avut-ai, tu, Doamne, goști?"

„Oaspetele este de aur dimineața, de argint seara și de aramă dacă rămîne peste noapte”, spune și proverbul georgian, și într-adevăr nu se cade să înnoptezi la cineva fără ca să nu-l anunți în prealabil. Deasemenea, dacă undeva ai fost primit cu bine, nu înseamnă că trebuie să te întorci numaidecît. Oricum „Manierele îl arată pe om.” susțin și englezii.

Nu putem discuta despre ospitalitate fără ca să nu amintim, pe scurt, și despre **dar**. Scopul schimbului acestora este întărirea relațiilor dintre membrii comunității, familiei ș.a.m.d. Dăruindu-se și primindu-se un dar, nu se primea și se oferea obiectul în sine, ci norocul pe care acesta îl purta. Se ofereau cadouri de către invitații gazdelor (botez, nuntă etc.) sau de către gazdele vizitatorilor (colind, urători, munci agricole etc.).

Desigur merită să fie analizată rațiunea oferirii și primirii acestora, deoarece puterea magică pe care o reprezintă darul are capacitatea de a influența în mod benefic sau malefic pe cel care îl primea, ori nu respecta obligația de a-l înapoia. Pentru că darul primit trebuia înapoiat oferindu-se un alt dar, iar acesta, la rîndul său era purtător al calităților celui care îl oferea.

„Ești cît dăruiești.”

susține **Ernest Bernea**.

Un cadou primit nu este neînsuflețit, nici chiar atunci cînd el

este pierdut sau abandonat de donator. El aparține acestuia și prin el donatorul sau stăpînul are o influență asupra beneficiatului. Deaceia:

„Ai grije, ce baji în casă”!

Un obiect găsit pe stradă, cît și un dar primit, poate fi purtătorul unor forțe malefice, deci de fiecare dată este bine ca să îl înapoiem proprietarului său.

În cadrul oferirii și primirii darurilor distingem trei ipostaze: obligația de a oferi, obligația de a primi și obligația de a înapoia.

1. **Obligația de a oferi**, care înseamnă totodată și faptul că oferi cuiva acel lucru ce i-ar face lui plăcere și nu-ți satisfaci dorințele tale.

2. **Obligația de a primi**, care exprimă acea lege că nu se cuvine să refuzi un dar, oricît de simplu este el.

„Calu primit în dar nu se caută la dinți!”

atrage atenția și cunoscutul proverb, și pe baza acestuia se clădește și comportamentul față de darul primit. Indiferent de valoarea sa, el trebuie mulțumit și păstrat. Nici într-un caz nu se dă mai departe.

„Dacă capeș oaiandec atunce să te bucuri dă iel. Să nu te-arîț că nu-ț place, uă că nu-i dă valoare. Că nu să cuvine.”,

spun informatorii.

Refuzul putea fi și o expresie a fricii față de cel care îți dăruia ceva, dar totodată și de faptul că va trebui înapoiat și nu vei putea face față acestui lucru, devenind dator pentru o viață întreagă.

„Dacă cineva capătă oaiandec, atunci trabă și să deie. Cila care rămîne dator, mîncă mare rușine tătă viiața.”

3. **Obligația de a înapoia** trebuie să aibă loc întotdeauna în-tr-un termen bine stabilit, oferind totodată și o dobîndă.

„Niciodată să nu dai mai puțîn dăcît ai căpătat!” ne informează oamenii de la sat.

„Oaiandecu tău să fie și mai mare și mai frumos dăcît alu cila dî la care ai căpătat tu.”

O altă informație:

„Că știi, că muierile aște, tă verșeny făceau una cu alta. Care coace mai bine, uă ferbe. Apu numa umblau blidile pă uliță dî la una la alta, ca să să arîte!” declară un bărbat, la care soția sa riposta prin:

„Noa, că și voi vă lăudați cu vinu și cu rătiie voastă!... D-apu cu termenurile! ...Tă mai multe măji să făceu p-o holdă, pă cum treceu zîlile!... Apu, atunce, noi cum să dăm blidile goale înapoi?!”

Pe baza celor spuse pînă acum putem constata că oferirea și primirea darurilor se bazează pe credit (adică pe oferirea acestuia), pe termen (adică pe răgazul înapoierii lui) și pe onoarea (adică pe încrederea că acesta va fi înapoiat).

Punctualitatea înapoierii și amploarea cadoului oferit la diferite ocazii la rîndul lor sunt posibilități de a defini prestigiul social al celui care-l oferă. Pentru că darul oferit asigură prestigiul și rangul cuiva:

„Cine dă oaiandecuri mari și mîndre acila îi uom văzut în sat!”,
declară sătenii.

„Dacă cineva dă bani mult la beserică, atunci tăt satu vorbește dă iel, că-i avut.”

Omul zgîrcit în toate culturile era ocolit de membrii comunității. La indienii din America era de exemplu numit *„Față Putredă”*, și se fereau cît puteau de tovărășia lui.

„Uomu zgîrcit n-are parte dă nimica.” susțin și românii din Ungaria.

„Că acărcît îi traje pă dinț și acărcît îi strînje pumnii, tâte țî s-or răsfira pîntră jejite.”

Refuzul de a înapoia ospitalitatea ori cadoul primit, este un refuz al alianței și al prieteniei, iar acest lucru nu era tolerat nici în sînul comunității sătești. O atitudine vehementă a românilor din Ungaria poate fi observată și în cazul unui simplu refuz al schimbului de formule de politețe, adică refuzul celei mai elementare maniere de politețe și curtoazie față de o altă persoană:

Uoamini cînd să-nțîlnesc, își dau bineță unu la altu. Bărbați își ridică clopu... Apu dă să mai întîmpla că cîte uni nu să aveu așe tare bine, atunci haba zîce primu *„Bună zîuua!”*, că cilalalt nu-i răspunde. Atunce primu zîce cu gura tare, ca s-audă tătă lume: *„Bună zîuua, căciulă! Că stăpînu n-are gură!”*

Chiar și proverbul zice:

„Salutul între doi dușmani este primul semn al împăcării.”

Neapărat trebuie să menționăm faptul că și banul este o formă a

darului. După cum bine ne amintim de lecțiile citite la orele de istorie la începutul formării civilizației noastre a avut loc deja schimbul de marfă. Scoici și diferite alte obiecte se ofereau în schimbul hranei, ori a hainelor.

Odată cu apariția monedelor, mai târziu a bancnotelor, au început să fie oferite acestea în schimbul mărfii. Dar, tot sub semnul reînțoarcerii darului făcut de vânzător.

Așa procedăm și noi azi. Intrăm într-o cafenea, unde sîntem ospățați, iar în schimb oferim bani. Problema vine doar de la faptul că nu oferim cît dorim sau cît credem de cuviință, ci cît ni se cere.

Banul treptat ajunge să preia locul darurilor oferite și în sînul comunității românilor din Ungaria.

„Mai dăm mult la corindători să dădeu mere, nuci, plăcinte. La noi, la Titihaz, să făceu și niște plăcinte numa pîntru ii. Așe, ca o pasăre... Da, amu bani le trebă la prunci!”,

declară o informatoare.

„Cînd umbla popa cu iordanu tătă lume pune bani pă masă. Aiește erau a popii. La pruncii care umblau cu iel le ținam bani în vidire cu apă.!”, spune alta.

Înainte de a ne speria însă trebuie să vă liniștesc, există și **darul gratuit**. Acesta poate fi o pomană oferită în numele cuiva, cît și un gest, o vorbă bună adresată cuiva. Sacrificiul în sine este o altă formă a darului gratuit. A oferi cuiva ceva însă nu se face fără a aștepta obținerea unui lucru anume.

„Cu voia sau fără voia noastră, există întotdeauna un „do ut des” (dau, ca să-mi dai)” afirmă Jung.

La întrebarea:

„– Și ce ați cerut sau ce ați primit de la cei pe care i-ați primit în casă?” românii din Ungaria răspund astfel.

„Noa, că n-așteptăm noi, nimica dî la ii! Că bine ne-a pica și noauă cînd om mere indava, să ne ajute cineva!”

Nu este însă totuna ce dăruiesc pentru că darul trădează intenția celui care-l oferă, cît și poate simboliza ceva, ori poate încălca una dintre legile buneicuviențe.

De exemplu:

- nu se oferă flori uscate, pentru că nu se cuvine,
- nu se oferă flori cu soț la număr, numai morților,

● un bărbat să nu cumpere lenjerie de corp unei femei, pentru că acest lucru trădează o legătură intimă a celor doi (desigur cu excepția soției sau a prietenei),

● nu oferi bani în loc de cadou, pentru că acest lucru este expresia sărăciei sufletești,

● nu se cumpără batistă, pentru că simbolizează despărțirea ș.a.m.d.

Unele bunuri oferite transmit însă bogăție și noroc, cum ar fi aurul, banii (moșteniți!), pământul. Altele se oferă tocmai cu scopul de a te păzi de rău, cum sunt talismanele, crucea sau medalionul sfânt.

„La nepoată dă boaloagaș i-am cumpărat lanț dă aur, cu cruce. S-o păzazscă Bunu Dumnezo dă cile rele, orinde a mere ie!”

mărturisește o bunică grijulie.

Ospitalitatea este o formă sublimă a dăruirii, în cadrul căreia omul este îndemnat să ajute pe alții. Pentru că astfel se dovedește adevărata bogăție a sufletului, în timp ce atunci când furi posesia cuiva, dai dovadă de o sărăcie interioară.

„Nu te bucuri cu adevărat decît prin dăruire. Ești mare și puternic prin ceea ce poți dărui altora, nu prin ceea ce poți lua de la ei. Ești ceea ce dăruiești. Ești doar atît cît dăruiești...” subliniază esența dăruirii cercetătorul **Ernest Bernea**.

În spațiul românesc, după cum am putut observa, principiul darului, și totodată și al ospitalității, este reciprocitatea. Dau, ofer ceva, sincer și cu inima deschisă, ca să mi se ofere și mie, cît și ca să regăsesc totul dincolo. Tocmai din această cauză o parte a oamenilor nici nu mai țin cont de bani atunci cînd le sosesc oaspeți. Informatorii spun următoarele:

„Dacă dai cuiva și-ț pare rău, n-ave parte de iele! ...Apu, ce dai, ș-așe înmulțit ț-a vini napoi!”

Ospitalitatea și darurile pecetluiesc deseori legături și între două lumi total diferite, cea a omului de rînd cu cea a zeului sau a mortului. Obiectul oferit în cadrul unor rituri ori cu ocazia unor sărbători, oferă stabilirea unor canale de comunicare cu aceștia. Însăși mortul este privit deseori ca un canal care asigură posibilitatea comunicării cu divinitatea. Acest lucru este dovedit și de nu-

mărul mare al credințelor și al riturilor legate de cultul strămoșilor. În cadrul acestora deseori se întâmplă ca darul oferit să fie nimic, lucru care pare să creeze impresia că nu dorești să primești nimic în schimb. Dar, după cum am observat, situația este cu totul alta.

Dăruind, deci, mă dăruiesc, și prin dar, cîștig. Ospătînd, mă voi ospăta și eu în lumea de dincolo. Acestea sunt principiile de bază care îndeamnă omul la conduita prezentată pînă acum. În societatea de azi ritualurile moderne ale ospitalității și oferirii darurilor sunt oarecum schimbate, luxul creînd și confirmînd în primul rînd rangul social.

Societatea noastră a fost mereu și este și în prezent guvernată de principii, legi scrise și nescrise. O parte din acestea cu timpul ajung să dispară, ori se modifică, unele însă revin. Și în primul rînd revin, pentru că omul este mereu dornic de a fi liber, și a ajuns să înțeleagă că o libertate deplină înseamnă o viață trăită pe baza unor principii și reguli.

„Oferă tot atît cît primești și totul va fi bine.”

declară un cercetător al domeniului. Sper că în acesată zi și eu am reușit să vă ofer ceva, sau cel puțin să vă pun pe gînduri, în ceea ce privește domeniul ospitalității și al oferirii darurilor.

Ana Hoțopan

Viața erotică la românii din Micherechi

Conform Bibliei Dumnezeu l-a făcut din lut pe chipul său, întîi pe Adam și văzînd că acesta suferă de singurătate, a trimis asupra lui un somn adînc, i-a scos o coastă și a făcut-o pe Eva, să-i fie acestuia tovarăș de viață. Nu este întîmplător că femeia a fost făcută chiar din coasta bărbatului, căci acest os se află chiar deasupra inimii. De ce a făcut Dumnezeu așa? Pentru că numai inima știe să cînte, să danseze, să iubească. Inima nu face știință și tehnologie, inima nu gîndește logic:

*„Dragoste ind'e să pun'e,
N'ici îi ciudă, n'ici rușin'e
N'ici-îi t'emere dă n'ime.”*

Inima știe doar să iubească, este înclinată spre pace, liniște și spre toate acele calități care transcend condiția umană obișnuită. Inima ne dă aripi pentru zborul solitarului către solitar. Inima este o parte prin care treci către Dumnezeu. Și între-adevăr, cine ar putea să nege faptul că atunci îl simțim cel mai aproape pe Dumnezeu cînd inima ne este plină de iubire și dragoste. Și ce rău ne doare inima cînd dragostea noastră nu este împlinită. *„Ei, hai doru și cu dragoste*

S-o pus la inima me.” sau
*„Mă scol și unblu prin casă,
Doru inima-m apasă;
Și dîn somn cînd mă trezește,
Inima mi-o răscolește.”*

Uniți prin dragoste bărbatul și femeia vor deveni tovarăși la bine și la rău pentru toată viața. Idealul Biblic s-a împlăntat profund în existența noastră, tocmai de aceea fiecare dintre noi tînjim după aceste sentimente, după această armonie în cuplu. Chiar dacă în fața lui Dumnezeu bărbatul și femeia sînt egali, în societate s-a produs o eroare, interpretînd scena biblică greșit. Și anume că

prin tovarășie bărbatul primește ajutor și nu femeia. Femeia, odată măritată trece în posesia bărbatului, trece de la tată la bărbat. Acuma bărbatul îi este stăpîn, el are grijă de ea, el comandă. Pe undeva femeia a suferit sclavie, a suferit umilințe, se afla în dependență economică totală. Femeia nu este întrebată dacă-i place de bărbat ori ba, dacă este atrasă de acesta, dacă simte ceva pentru el, deoarece în dragoste femeia joacă rolul pasiv, ea trebuie să se supună întrutotul bărbatului său, să-l urmeze ca și-o umbră. Nici vorbă de emancipare, de egalitate între cei doi. Este o lege nescrisă în conviețuirea matrimonială la oamenii din Micherechi și anume: *„nevasta supusă este iubită de către bărbat, dar bărbatul trebuie să-și iubească nevasta ca aceasta să fie supusă.”* sau

*„Am fost odată ficior,
Ș-am avut acesta dor
Că și mă căsătoresc,
Femeia și m-o iubesc.”*

Femeia trebuia să stea mereu la dispoziția bărbatului, cînd el o doerea, ea nu putea să-l refuze, astfel abia se elibera de o sarcină, cînd bărbatul era gata să o lase din nou însărcinată. O formulă lirică din Otlaca-Pustă redă această legătură dintre bărbat și femeie foarte plastic:

*„O, femeie mea iubită,
Dă min'e mult prețuită.
Mi t'e-o dat-o Dumn'ezău,
Să fii în ajutoru mn'eu.
Să am copilași cu t'ine,
Ca să-i învățăm pă bin'e.”*

Femeie îi era subordonată bărbatului iar calitatea vieții sale depindea în întregime de bărbat. De el depindea dacă femeia va deveni soție fidelă, dăruită familiei, așezată, la locul ei, trăind o viață echilibrată. În caz contrar:

*„Bărbatul cu treabă re,
Face-ș curvă muiere.
Iară cel cu treabă bună
Și dîn curvă o face bună.”*

Se credea că violența în familie era provocată, în cele mai multe

cazuri, din neînțelegerea sexuală între parteneri și tocmai de aceea nu era condamnată de societate. Pentru conflictele din familie era vinovată doar femeia. Și nimănui nu putea să se destăinuie, părinții nu o primeau înapoi, doar dacă nu avea copii. Iar nevasta suferea în tăcere:

*„N'evasta bătută nu moare,
Numa zace pă picioare.
Da și uomu care zace,
Numa n'istica să face”*

sau

*„Bărbățul meu cel bun
Ș-asară m-o dat un pumn.
Of, mamă rău m-ai măritat...”*

Violența arată locul pe care îl îndeplinea femeia în familie. Această degradare a femeii este veche, de când lumea. În una dintre scriiturile vedice, în Ramaiana, autorul Tulsidas scrie următoarele: *„Din când în când femeia trebuie bătută, cu sau fără rost, ca să-și înțeleagă mai bine locul.”* Această mentalitate a persistat și la noi, până când femeile au început să fie independente economic.

Omul de la începutul lumii poartă în el idealul original al fericirii, care este implantat adânc în inima lui și se realizează prin iubire. Dragostea în societatea tradițională este așezată pe primul loc pe scara valorilor divine, dar nu și pe scara economică. Societatea, deși prețuiește dragostea, așează pe primul loc valorile materiale. Dragostea este rezervată exclusiv tinerilor, și celor săraci, lipiți de glie, dar nu și celor mai înstăriți. Tocmai de aceea mai toate cîntecele lirice izvorăsc din sufletele golite de iubire, de dragoste. Femeia nici măcar în dragoste nu trebuia să fie deschisă, ea trebuia să fie pasivă, să-și ascundă sentimentele erotice, putea să-și plîngă doar căsnicia nefericită. Foarte rar găsim un cîntec în care soția își destăinuie deschis sentimentele:

*„O, soțule, mult iubit,
Și dă min'e mult dorit.
Doru mn'eu îi înfocat,
Dă când cătană t'e-o luuat”*

Femeia în orice împrejurare trebuia să fie reținută. Fetele nu-și puteau exprima dorințele erotice, ele trebuiau să apeleze la niște

gesturi, mișcări mai rafinate, de exemplu prin scăpatul fusului:

*„Mîna-i re și fusu-i greu,
N-are bade bai dă iel.
Nu știi inde-o rătăcit,
Dă la mine n-o vinit.”*

Sau prin chemarea feciorului drag la sărutat la jocul „d-a birăii” în șezătoare etc. Fata nestăpînită, ușor putea să cadă pradă batjocurei: „Bagă samă după danț

*Ca mîța după cîrnaț.
Bagă samă după joc
Ca mîța după mîțoc.”*

Și feciorii trimiteau semne foarte discrete spre fata aleasă:

*„Tu bădiță, tu erai
Asară cînd fluierai”
Fluierai cu mare jele,
Ai gîndit c-afar’ oi mere.”*

Strigăturile în timpul jocului erau cele mai potrivite pentru a trimite mesaje, pentru a exprima anumite dorințe sau sentimente:

*„Joac-o mă pă Mărie
N-așt’epa și zîcă ie
Că și zîcă i-i rușin’e
Dac-o joci îi pare bine.”*

*„Bădiță, dă jele ta
mă topesc ca cînepa,
ca cînepa topitoare,
care-o calcă în picioare.”*

Nici tinerilor nici soților nu li se cuvenea să-și arate sentimentele în public. Viața erotică avea un singur rost, de a premerge căsătoriei, după mariaj de a face copii. S-a întîmplat la Micherechi, la începutul anilor '50 cînd doi îndrăgostiți s-au dus la joc, ținîndu-se de degetul mic. Vestea fulger a ajuns și la mama feciorului, care, seara tîrziu, la întoarcere l-a dojenit, reproșîndu-i că s-a făcut de rîsul lumii, și l-a întreat: „Da’, oarbă-i (fata), c-o trăbuit s-o fîi dă jejet?”

Totuși, peste tot, tinerii au găsit modalitatea de a se iubi, de a se

„îndrjii” și înainte de căsătorie. La Micherechi, de exemplu, după masă sau seara se plimbau pe Calea Tălecelor, un teren nelocuit, plin de boscheți și de copaci. Fata care era văzută de vre-un adult, repede îi mergea vestea că „să mățește”, nu-i o fată cinstită. Feciorul nu era condamnat.

Îndrăgostiții în public se ziceau pe nume. În intimitate sau în scrisori se adresau cu *ibovn'icu mn'eu* și *ibivn'ica mn'e*.

Am văzut că într-o societatea cum era și a noastră, totul era bine prescris, când, cum, și ce trebuie făcut. La ce ai drept, la ce nu ai, ce poți să faci și ce nu poți să faci?

Și totuși. Lumea nu era chiar atât de severă. Viața a avut și o altă față, unde aceste norme erau încălcate, am putea-o numi-o „viață de sub sol”. O viață semisecretă, despre care se vorbea mai în șoptă, oarecum mai reținut, în primul rînd afară pe laviță. Există un fel de dualism în conduita morală. Pînă unde puteau merge tinerii în dragoste. De obicei pînă a se îmbrățișa și pînă a se săruta:

„- Țucu-ț, mîndră, gura ta,
Mîndră t'e-o făcut mă-ta.
La uăt'i n'eagră ca mura,
Cînd t'e văd t'e-aș săruta.”

sau

„- Țucu-ț, bad'e, gura ta,
Că frumos t'e rîz cu ea.
Țucu-ț bad'e uăt'ii tăi,
Că frumos t'e uiți cu iei.”

Că nu întotdeauna se puteau opri aici, dovedesc și copiii născuți din flori, ori fetele care s-au măritat deja fiind însărcinate. Fetele care s-au „copilit”, adică care au născut copilul ne fiind „învelite” sau „duse”, care și-au crescut copiii singure au purtat o „pată” mai mare, au fost batjocorite mai tare, decît cele care s-au „îngroșet”, dar pe urmă au fost luate în căsătorie.

Sexul mai libertin era practicat mai mult între oamenii căsătoriți. Se întîmpla că bărbatul ținea legătură mai strînsă cu vecina care era văduvă, însă soția care avea mai mulți copii deja, nu făcea mari probleme din acest concubinaj. Se făcea că nu știe nimic. De frica de a rămîne însărcinată, închidea ochii asupra bărbatului cînd

„călca strîmb”. Și feciorii cîștigau experiență sexuală, fiind inițiați în tainele dragostei de către femeile măritate, însă pe moment fără bărbat în casă sau rămase văduve. Astfel, ei intrau în căsătorie cu o oarecare experiență. Libertatea sexuală primea o amploare mai mare în timpul războiului sau imediat după război. Cînd echilibrul între numărul femeilor și a bărbaților era resturnat. În aceste perioade oamenii erau mai indulgenți față de încălcarea normelor. Imediat ce viața intra în normal, regurile deveneau mai stricte. Adulterul nici mai tîrziu nu ducea întotdeauna la divorț. Nici în cazul cînd se știa sau se presupunea că noul născut n-ar fi al soțului. Familia, gospodăria erau mai importante. Relația dintre un bărbat căsătorit și o femeie căsătorită era condamnată doar la nivelul bîrfei, poate tocmai din cauza că cei mai mulți nu se căsătoreau din dragoste. Exista o oarecare înțelegere pentru adulter. S-a întîmplat odată că femeile au bîrfit pe o femeie rămasă singură de tînră. Una dintre ele i-a luat apărarea: *„A, Doamne, fet'e, da și nu zîcem nimic, că dă noi îi bine, nouă ni-i ușor, că sîntem tă cu pita lîngă noi!”* Erau judecați aspru cînd bărbatul lua bunurile de la familia lui și le ducea femeii respective. Curvă era numită doar acea femeie care schimba des bărbații și care avea un comportament vulgar. Iar curvă în sensul cuvîntului adevărat n-a fost în Micherechi decît o singură dată, între cele două războaie mondiale. Această femeie era măritată, însă nu avea copii. La ea se duceau bărbații, mai pe ascuns, ce-i drept, însă aici trebuiau să plătească. O vecină de-a ei, mi-a povestit că ar fi auzit-o cînd îi zicea soțului care era fierar: *„Vezi, tu, fiica me, cît trabă și dai tu cu clăpaciul pînă coți o maje dă grîu, io cît dă iute am cotat!”*

În concluzie putem afirma că viața erotică cît și cea sexuală propriu-zisă într-o comună tradițională, precum era pînă nu demult și satul Micherechi, a fost bine definită, ținută într-o oarecare măsură sub controlul comunității.

Bibliografie:

Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria, nr. 13, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, Anul 2000.

IZVORUL, Revistă de etnografie și folclor, Nr. 18, Gyula, 1997.

IZVORUL, Revistă de etnografie și folclor, Nr. 17, Gyula, Anul 1996.

IZVORUL, Revistă de etnografie și folclor, Nr. 1 Anul 1984, Gyula.

Eva Cozma, Cîntece și dansuri populare românești din Ungaria, Budapest, 2002.

MICHERECHI, Pagini istorico-culturale, Gyula, 2000.

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban,

14,25 ív terjedelemben készült

Műszaki szerkesztő: Kovács Sándor

Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető: Garai György